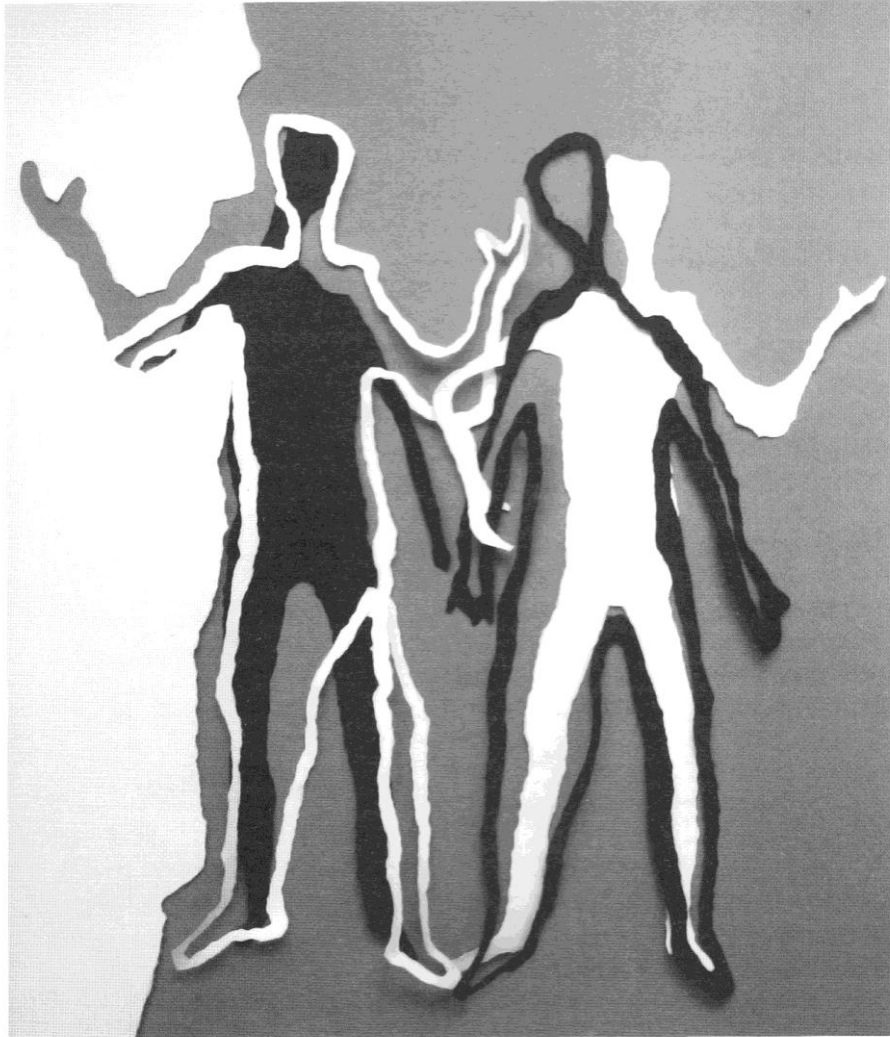

Modern – Orthodox

S p a n n e n d ! ?

Pia Valk-Schutte

Modern – Orthodox

S p a n n e n d !?

Hoe gaan geestelijk verzorgers om met spanning
tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt
en op grond waarvan handelen zij?

ENTH-INT12
ONDERZOEKSOPDRACHT

Student: Pia Schutte, 1011567
HBO-theologie (deeltijd), Zwolle,
Godsdienst-Pastoraal Werk, richting Zin & Zorg

schooljaar 2010-2011/2012

Begeleidend docent: drs. Harbert Booij
Tweede beoordelaar: dr. Joke Bruinsma-de Beer

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting			3
Inleiding			4
	*Levensbeschouwelijke autobiografie		4
	*Probleemstelling		5
1.Onderzoeksvraag- en opzet			8
	1.1.Centrale onderzoeksvraag en doelstelling		8
	1.2.Definities		8
	1.3.Onderzoekstype en methode (o.a. casus)		11
2.Gegevensverzameling en resultaten			17
	2.1.Gegevensverzameling		17
	2.2.Fragmenten en labels		18
	2.3.Definiëring thema's		20
	2.4.Labelsysteem		22
	2.5.Eerste analyse resultaten		24
3.Literatuur			29
	3.1.Onderzoek naar de beroepsidentiteit en de levensbeschouwelijke identiteit in de geestelijke verzorging (Snoek)		30
	3.2.Heilige huisjes (Vergouwen)		32
	3.3.Het werk onze handen – Een pastoraal-theologische en diepte-psychologische beschouwing over orthodoxie (Bodisco Massink)		34
	3.4.Dialogische kwaliteit (Walton)		35
	3.5.Lyotard		36
	3.6.Interlevensbeschouwelijke leren (Van Straten)		37
	3.7.Studiedag over authenticiteit (Riesthuis)		40
	3.8.Eerbied voor autonomie en authenticiteit (Timmerman)		41
	3.9.Betrekken van literatuur op resultaten		45
	3.9.1.Normativiteit		45
	3.9.2.Erkenning		49
	3.9.3.Authenticiteit		50
4.Conclusies			53
5.Slotbeschouwing			55
6.Zelfreflectie op de competenties en de onderzoeksgang			58
7.Theologische reflectie op het hermeneutisch criterium			60
8.Aanbevelingen			63
Nawoord			65
Literatuurlijst			66
Bijlagen	I	Topiclijst bij interview	68
	II	Aanbiedingsbrief	69
	III	Interviewfragmenten	70
	IV	Chassidische verhalen	83

SAMENVATTING

Het onderzoek komt voort uit ervaringen opgedaan als stagiair in de geestelijke verzorging waarbij ik in contact kom met cliënten met een orthodox-traditionele achtergrond. Waar ik met hen weliswaar protestantse wortels deel, ontdek ik mezelf steeds meer als 'modern' gelovige. Dat geeft mij een verlegenheid naar de praktijk toe. Hoe ga ik om met de verschillen, die soms ter tafel komen? Omdat ik over de omgang met die verschillen weinig praktijk-literatuur kan vinden blijft de vraag staan: hoe doen geestelijk verzorgers dat nu in de praktijk en op grond waarvan handelen ze dan?

Het kleinschalig, kwalitatief, beschrijvend onderzoek vindt plaats door middel van het voorleggen van een representatieve casus aan een aantal respondenten onder geestelijke verzorgers zowel met als zonder kerkelijke 'binding'. Zij verwoorden hoe zij zouden reageren, handelen naar aanleiding van een concrete vraag van een cliënt, waarbij het spanningsveld tussen 'modern' en 'orthodox-traditioneel' aan de orde is. De respondenten worden geïnterviewd over de casus en dit wordt digitaal opgenomen. De onderzoeksresultaten (de ruwe tekst van de interviews) worden verdeeld in fragmenten met de onderzoeksvraag als achtergrond. Vervolgens is een labelsysteem ontworpen, waaruit bepaalde thema's naar voren zijn gekomen (groepen labels onder één noemer) en een kernthema.

Tegelijkertijd beïnvloedt het lezen van -toch uiteindelijk gevonden, relevante- literatuur het labelingsproces en wordt gaandeweg met labels geschoven. In de praktijk blijkt dat dit een iteratief proces is: literatuur en labeling beïnvloeden elkaar wederzijds.

Eerst heb ik een eigen, eerste, analyse gemaakt van de onderzoeksresultaten. Vervolgens is uit de literatuur een aantal 'attenderende begrippen' naar voren gekomen. Ik heb deze begrippen gebruikt om na te gaan of en hoe ze passen op de verzamelde gegevens.

Opvallend is dat de geestelijk verzorgers langs veel verschillende wegen zoeken naar betekenis. Uiteindelijk schaar ik alle handelingen onder hermeneutisch communicatie: gericht op het verstaan, zowel het verstaan van de ander, als diens zelfverstaan en dat weer in relatie met belangrijke anderen. Bij het verbinden van het levensverhaal van de cliënt met de verhalen uit de christelijke traditie speelt de eigen levensbeschouwing van de geestelijke verzorger een rol, zo blijkt uit dit onderzoek. Uit het onderzoek komt ook naar voren dat authenticiteit daarbij belangrijk is.

Respondenten willen zowel recht doen aan de cliënt als aan zichzelf. Grenzen worden serieus genomen. Deze worden, op een enkele uitzondering na, transparant gemaakt naar de cliënt.

Persoonlijke bewustwording van de eigen levensbeschouwelijke identiteit en de rol van eigen biografie lijkt op grond hiervan zeer belangrijk alsmede doorgaande reflectie op de praktijk.

Opleidingen kunnen het belang hiervan onderstrepen door er tijdens het opleidingstraject nadrukkelijk aandacht voor te vragen. Tevens beveel ik aan in het beroepsveld de *intra*-religieuze dialogische kwaliteit door middel van extra training of cursussen verder te bevorderen.

INLEIDING

Waarom zou je als HBO-student in vredesnaam onderzoek willen doen waarbij je direct te maken krijgt met een veld dat enorm in beweging is en waarbij diepgaande discussies gevoerd worden over wat nu precies geestelijke verzorging is, waarom wel of niet ambtelijke binding enz. om nog maar niet te spreken over de positie van HBO-ers als geestelijk verzorger.

Toch maar de sprong gewaagd, want ik wil als a.s. en gedurende het onderzoekstraject als zodanig werkzaam geworden geestelijk verzorger toch echt onderzoeken hoe geestelijk verzorgers omgaan met spanning tussen hun eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van een cliënt.

Levensbeschouwelijke autobiografie

Het onderwerp intrigeert mij al vanuit mijn persoonlijke geschiedenis. In mijn eigen familie en schoonfamilie alsmede vriendenkring bevonden en bevinden zich mensen die geloven volgens een breed spectrum van (n)iets, traditioneel, modern, evangelisch tot orthodox-traditioneel. Dat heeft wel eens tot botsingen geleid en levert een permanente vraag op hoe om te gaan met de verschillen die het meest pregnant duidelijk worden op bijzondere momenten, zoals het overlijden van vader of moeder.

Omdat de keuze voor dit onderwerp en in het bijzonder voor een casus rond de spanning tussen 'modern' en 'orthodox-traditioneel' direct te maken heeft met mijn eigen levensbeschouwelijke identiteit, en omdat deze identiteit mijn rol als onderzoeker kleurt, ga ik hier wat uitgebreider op in. Mijn eigen geloofsontwikkeling verloopt via een gereformeerd synodale jeugd, een evangelische periode tijdens mijn tienerjaren, een kerkloze periode begin twintig, bewust trouwen in de kerk, tot het bewust belijdenis doen in de toenmalige gereformeerde kerk (achter in de twintig). Belijdenis deed ik niet zozeer vanuit een alles zeker weten, maar wel aansluitend bij de brede stroom van mensen die al eeuwen lang vanuit de christelijke traditie onderweg zijn met dit geloof. Via een gereformeerde wijkgemeente in Gouda waar al een ruime, oecumenische sfeer hing, voel ik mij in Amersfoort-noord bij de oecumenische geloofsgemeenschap (inmiddels PKN en katholiek) als een vis in het water. Hier ontdek ik het kostbare van samen vieren, en vallen voor mij kerkmuren weg. Ik ervaar die oecumene als zeer inspirerend.

In de afgelopen jaren volgde ik ook een 2-jarige leergang '*Spiritualiteit & Beroep*' bij het Han Fortmanncentrum in Nijmegen. Je leert in deze leergang mensen begeleiden in hun levens- en zingelevingsvragen. De leergang gaat uit van een holistische visie en put uit religies en wijsheidsbronnen uit het Westen en het Oosten. Belangrijk in de begeleiding is het afstemmen op de ander en de bronnen waaruit diegene put.

Tijdens de opleiding HBO-theologie bij de Christelijke Hogeschool Windesheim, maak ik een geloofsontwikkeling door richting 'modern geloven'. De studie raakt aan vragen die al in mijzelf sluimeren, maar die manifest worden als ik meer ga lezen over de bijbel. Waar ik dacht dat ik al

bepaalde zekerheden verloren was, word ik me dat veel meer bewust. Het voelt als verlies. 'Kan ik nu nog wel lid blijven van de PKN?' is een gedachte die in mij opkomt. Ik ontdek in die tijd de beweging Op Goed Gerucht¹ en vind mezelf terug in wat ik "modern geloven" noem, zoals beschreven door bv. Jan Offringa², de Amerikaanse theoloog Marcus Borg³, en Carel ter Linden⁴. Waar bij mij oude woorden en dogma's hun oude betekenis verliezen, en nieuwe woorden opdoemen, nieuwe betekenissen zich vormen, ontstaat bij mij verlegenheid hoe ik dan als geestelijk verzorger om moet gaan met een cliënt die op een orthodox-traditionele wijze gelooft. Uiteraard moet ik dan omschrijven wat ik precies onder 'modern' en 'traditioneel-orthodox' versta, maar dat daartussen een spanning kan zitten, staat buiten kijf. Een recente uitwisseling in het blad Kontekstueel (tijdschrift voor gereformeerd belijden nú)⁵ tussen vertegenwoordigers van de beweging Op Goed Gerucht en een aantal redactieleden van Kontekstueel belichaamt die spanning. Redacteur P. van den Heuvel schrijft: "Wij zijn twee bewegingen die beide ergens voor willen staan en die beide verlangen naar een open kerk. Maar het water blijkt toch diep te zijn"⁶.

Probleemstelling

Ben ik de enige aankomende geestelijk verzorger die onzekerheid kent rondom het geschetste spanningsveld? Nee: bv. in het Tijdschrift Geestelijke Verzorging (jaargang 11/47, april 2008, blz. 55) typeert een studente bij het beschrijven van haar stage als geestelijk verzorger haar eigen identiteit als "zoekend en gelovig, maar niet sterk kerkelijk gebonden". Zij merkt op moeite te hebben met orthodox gelovige patiënten. Ze wordt daar nogal onzeker van en twijfelt dan ook of ze hen voldoende begeleiding kan bieden.

Als 'beginnende' geestelijk verzorger herken ik me in die onzekerheid en de twijfel of je, terwijl je ook authentiek wilt blijven als gelovig mens, de ander die begeleiding kunt bieden waar diegene behoefte aan heeft. Ik geloof erin dat je sommige dingen alleen kunt leren door eigen ervaringen, door zelf in het diepe te springen. Toch heb ik ook behoefte aan literatuur op dit vlak. Wat zijn de ervaringen van geestelijk verzorgers op de werkvloer hiermee?

Tot mijn teleurstelling kom ik niet veel op het spoor. Althans geen concrete beschrijving van hoe er in de praktijk gehandeld en gesproken wordt en op grond waarvan dat wordt gedaan. Uitzondering is een beschrijving van de eerste onderzoeksresultaten van een onderzoek gehouden door Hans

¹ [Www.opgoedgerucht.nl](http://www.opgoedgerucht.nl): 'Op Goed Gerucht kan getypeerd worden als een vernieuwingsbeweging van protestantse theologen die midden in de samenleving staan. Ze kent geen eenduidig en welomschreven gedachtegoed. OGG staat juist voor vrijheid en ruimte in theologie en verkondiging. Deze ruimte van het Woord verdraagt zich niet met dichtgetimmerde dogmatische concepten. En als er gesproken moet worden, dan in alle voorlopigheid, het liefst in de vorm van een pamflet of vlugschrift. Met woorden die willen inspireren of ontregelen. Want zorgvuldige aandacht voor Schrift en traditie gaat hand in hand met een kritische blik op kerk en maatschappij'.

² Offringa, J., *Na een gezonde geloofscrisis – over modern geloven*, Skandalon, Vught (2008)

³ Borg, M., *Het hart van het christendom – Modern geloof en de traditie*, Kok, Kampen (2010)

⁴ Linden, C. ter, *Wandelen over het water – Bijbelse beelden en hun geheim*, Meinema, Zoetermeer (2004) en *Desgevraagd – De kracht van bijbelse beelden, reacties op Wandelen over het water*, Meinema, Zoetermeer (2009).

⁵ Kontekstueel 24/3, januari 2010

⁶ Kontekstueel, a.w. 19

Snoek (vanuit het Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van Hogeschool Windesheim) in een lezing voor de Vereniging Albert Camus⁷. Hij merkt op dat het bij alle respondenten in dat onderzoek op hoofdlijnen lukt om bij gesprekken met cliënten respect op te brengen voor de levensbeschouwelijke opvatting van de ander. Echter, in sommige gevallen lukt het niet om naadloos aansluiting te vinden. Bij mijn onderzoek ga ik dus juist uit van die situatie: dát er spanning kan zijn tussen de levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger en die van een cliënt.

Snoek ontdekt dat respondenten niet alleen uit de gelederen van Albert Camus (zij kennen juist geen ambtelijke binding) maar ook uit de Vereniging van Kerkelijk Werkers 'het soms lastig vinden om in levensbeschouwelijke gesprekken om te gaan met bepaalde verwachtingen van orthodox-protestantse bewoners'. Ook Van Dijk en Van Buuren⁸ stellen dat 'niettemin de fundamentele openheid van de geestelijk verzorger ten opzichte van de pluriforme beleving van de eigen religieuze traditie van de cliënten, er sprake kan zijn van een 'spanning tussen de persoonlijke beleving van een cliënt en van de geestelijk verzorger, zelfs van de eigen denominatie'. Ervaringen van diverse vakcoaches (ervaren geestelijk verzorgers) tijdens mijn stages maken mij duidelijk dat die spanning ook door hen wel ervaren wordt. Wat ook duidelijk is, is dat het in de praktijk door verschillende omstandigheden niet altijd mogelijk is om te verwijzen naar een collega die van dezelfde denominatie is als de cliënt.

De kans dat spanning zich voordoet tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger en die van een cliënt lijkt ook groter te worden door het feit dat steeds minder zorginstellingen één bepaalde levensbeschouwelijke signatuur hebben. O.a. door fusies ontstaan er steeds meer 'neutrale' organisaties, die een cliëntenpopulatie kennen die meer pluriform is dan ooit. Er komt dan ook steeds meer aandacht voor de verschillen tussen verschillende religies, waarmee geestelijk verzorgers te maken krijgen. Zo wordt in het Nieuw Handboek Geestelijke verzorging een hoofdstuk gewijd aan 'Identiteit en interculturalisatie' (zie noot 8), beschrijft hoofdstuk 8 een concrete situatie van *inter*-religieuze communicatie en behandelt hoofdstuk 21 het 'interlevensbeschouwelijk leren'.

In dit onderzoek vraag ik echter aandacht voor een *intra*-religieus aspect. *Binnen* een religie kunnen ook grote verschillen bestaan in geloven. In dit onderzoek spits ik dat toe op de tegenstelling 'modern geloven' en 'orthodox-traditioneel'. Een dergelijke spanning loopt dwars door denominaties en religies heen. In een al wat ouder boek 'Op de tocht – gesprekken over geloof en kerk'⁹ van de protestantse theoloog Okke Jager en de katholieke auteur Michel van der Plas

⁷ Snoek, Hans, lezing "Welke factoren hebben invloed op de identiteit van de geestelijk verzorger", gehouden op 13 oktober 2010 voor de Vereniging voor geestelijk werkers Albert Camus te Utrecht

⁸ Dijk, A. van en Buuren, A. van, "Identiteit en interculturalisatie" in: Doolaard, J. (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kok – Kampen (2006), 179

⁹ Jager, O. en Plas, M. van der, *Op de tocht – gesprekken over geloof en kerk*, Anthos (1991)

bespreken zij ontwikkelingen in hun *beider* kerken, waaronder opkomend fundamentalisme versus vernieuwingsgezindheid. In het boek 'Moderne devoties – vrouwen over geloven'¹⁰ komen vrouwen uit verschillende religies aan het woord, zoals Tamara Benima (Jodendom) en Naïma Azough (Islam). Ook zij geven blijk van het zoeken naar een 'moderne omgang met de traditionele religie'. Mijn vraag hoe hiermee om te gaan is dus allerm minst nieuw, maar vraagt blijkbaar wel om een antwoord in elke nieuwe tijd en context.

Hoe gaan geestelijk verzorgers in de praktijk van een concrete casus met die spanning om? Wat zeggen zij, wat doen zij, van welke rituelen en symbolen maken ze misschien gebruik? En als zij een grens tegenkomen, hoe handelen ze dan? En wat is voor hen een grens? Welke afwegingen worden dan gemaakt? En wat ligt er ten grondslag aan hun handelen? Welke theorie, persoon, wijze van werken, bijbelse inspiratie, welk gedachtegoed? Dit kleinschalige onderzoek probeert op die vragen een (hoe bescheiden ook) antwoord te vinden. Het past m.i. heel goed binnen de actuele focus van onderzoek van het Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van Windesheim, nl. 'praktijkgericht onderzoek naar levensbeschouwelijke communicatie in zorg en onderwijs'. Voor die praktijk is volgens lector André Mulder een hermeneutisch competentie nodig, 'te meer waar conflicterende visies en waarden aan het licht komen'¹¹.

In hoofdstuk 1 geef ik de onderzoeksvraag weer, waarna ik de definities beschrijf van de in dit onderzoek gehanteerde centrale concepten. Vervolgens zet ik de onderzoeksopzet uiteen. Hoofdstuk 2 behandelt de gegevensverzameling en de verwerking van die gegevens tot resultaten. In dit hoofdstuk is ook het ontwikkelde labelsysteem opgenomen. Een eerste eigen analyse van het materiaal wordt weergegeven. Hoofdstuk 3 beschrijft een verkenning van relevante literatuur. Tevens wordt een aantal centrale begrippen uit deze literatuur (attenderende begrippen) gebruikt om de onderzoeksresultaten mee te analyseren. De conclusies zijn te vinden in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 5 geef ik een slotbeschouwing over de rol die authenticiteit speelt in het contact tussen geestelijk verzorger en cliënt. Hoofdstuk 6 geeft een zelfreflectie weer op de competenties en de onderzoeksgang. Een theologische reflectie op het hermeneutisch criterium wordt beschreven in hoofdstuk 7. Tenslotte geeft hoofdstuk 8 een aantal aanbevelingen. Aan het einde van het onderzoeksverslag zijn een nawoord, een literatuurlijst opgenomen alsmede enige bijlagen. Hier zijn ook de onderzoeksfragmenten van de vier interviews te vinden.

¹⁰ Kalsky, M., Overdijk, I. en Spek, I. van der (red.), *Moderne devoties – vrouwen over geloven*, De Prom, Amsterdam (2005)

¹¹ Mulder, A., lectorale rede *Zoeken naar woorden. Praktijkgericht onderzoek naar levensbeschouwelijke communicatie in zorg en onderwijs*, Windesheim, Zwolle (5 oktober 2010), 17

1. ONDERZOEKSVRAAG- EN OPZET

1.1. De centrale onderzoeksvraag en doelstelling

De centrale onderzoeksvraag in dit onderzoek luidt:

Hoe gaan geestelijk verzorgers om met spanning tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt en op grond waarvan handelen zij?

Wat beoog ik met het onderzoek? Bij de doelstelling maak ik onderscheid tussen de doelstelling *in* en de doelstelling *van* het onderzoek.

- Doelstelling *in*: gegevens verzamelen omtrent ervaringen die geestelijk verzorgers hebben met spanning tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van hun cliënt en deze gegevens onderzoeken op basis van de vraag met behulp van welke concepten en strategieën (theologisch, agogisch, filosofisch e.d. van aard) zij hun reactie hierop en omgang ermee onderbouwen en vorm geven.
- Doelstelling *van*: een beschouwing geven over de vraag hoe als geestelijk verzorger authentiek mens en gelovige te blijven in de relatie met cliënten met een aanzienlijk andere geloofsovertuiging of levensbeschouwing dan jijzelf.

1.2. Definities

In dit onderzoek werk ik met een aantal concepten. In deze paragraaf leg ik verantwoording af van de door mij gehanteerde definities van deze concepten. De definities hebben consequenties voor het verdere onderzoeksproces.

Elk concept op zich draagt de valkuil met zich mee dat ik daar alleen al een scriptie mee zou kunnen vullen. Er wordt over elk concept veel gediscussieerd in het werkveld. Mijn definities en verantwoording moeten voldoende richting geven in het kader van dit onderzoek. Dat betekent dat ik me heb moeten beperken in de omvang van de bespreking van deze concepten.

Algemeen geestelijk verzorger

Allereerst maak ik een onderscheid tussen pastor en geestelijk verzorger. Als pastor, soms expliciet als predikant, werk je vanuit de verbinding met de christelijke traditie, met de kerk. Hoewel je in een gemeente ook niet meer kunt uitgaan van een gedeelde christelijke achtergrond¹², is er op die manier toch sprake van een kader. Jaap Dijkstra¹³ meent dat geestelijke verzorging in dit opzicht een ruimer begrip is. Als geestelijk verzorger heb je te maken

¹² Ganzevoort, R. & Visser, J., *Zorg voor het verhaal – Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Meinema, Zoetermeer (2007), 28

¹³ Dijkstra, J., *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging – een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voeren*, Nelissen, Soest (2007), 15

met het kader van een zorginstelling en je werkt voor alle cliënten. Heden ten dage hebben die een zeer pluriforme levensbeschouwelijke achtergrond.

Ik kies voor onderzoek onder geestelijk verzorgers omdat zij zich vanuit dat ruimere kader bij uitstek moeten verhouden tot levensbeschouwelijke pluriformiteit.

Geestelijke verzorging definieer ik als volgt: *professionele begeleiding van en hulpverlening aan cliënten bij levens- en zingelevingsvragen in hun bestaan, afgestemd op de levensbeschouwing van die cliënt*. Ik baseer mij hierbij enerzijds op het eerste deel van de definitie die de grootste beroepsvereniging van geestelijk verzorgers in zorginstellingen in Nederland (VGVZ) hanteert. Het 'ambtshalve' heb ik hieruit weggelaten. Als 'minder dan een derde van de Nederlandse bevolking zich rekent tot een religieuze of levensbeschouwelijke organisatie'¹⁴, ligt de noodzaak van een ambtelijke binding m.i. niet meer voor de hand. Ik heb eveneens het tweede deel van de definitie van de VGVZ weggelaten ('professionele advisering inzake ethische en óf levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming') omdat ik dat in het kader van dit onderzoek niet relevant acht. Anderzijds gebruik ik een toevoeging uit de definitie die de Vereniging voor geestelijk werkers¹⁵ Albert Camus hanteert: 'levens- en zingelevingsvragen' in plaats van het enkele 'zingeleving'. Ik maak hierbij de aantekening dat het woord 'zin' de meest gangbare benaming is voor wat de kern van het werk van geestelijke verzorging inhoudt, maar het woord 'betekenisverlening' drukt qua begrip m.i. meer ruimte uit: ook zinloosheid, onzin kan de uitkomst zijn van het zoeken naar zin.

Levensbeschouwelijke identiteit

Ik kies voor het concept 'levensbeschouwelijke identiteit' in plaats van 'religieuze identiteit' omdat 'levensbeschouwelijk' een breder begrip is dat zowel religieuze als niet-religieuze overtuigingen, waarden en idealen omvat¹⁶. Ik ga er daarbij vanuit dat je als geestelijk verzorger, algemeen of gebonden, altijd zelf een levensbeschouwelijke identiteit hebt, al dan niet religieus ingekleurd. Cliënten en geestelijk verzorgers zullen zich in de volle breedte van het 'levensbeschouwelijke' spectrum bewegen (godsdienstig, ietsisme, new age, humanistisch, socialistisch, mengvormen, enz.).

Modern geloven

Voor het omschrijven van zowel 'modern' als 'traditioneel-orthodox' put ik uit recent werk van de Amerikaanse theoloog Marcus Borg¹⁷. Het gaat mij bij mijn omschrijving nadrukkelijk niet om een

¹⁴ Zock, H., inaugurele rede *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeleving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief*, Tilburg (2007), 11

¹⁵ Sinds kort (laatste ledenvergadering) 'VGV, Vereniging van geestelijk verzorgers', zie *Tussentijds* nr. 21, Narratio (2011), 22

¹⁶ Zock, H., a.w. 13

¹⁷ Borg, M., a.w. 28

strakke begrenzing, maar om een plaatsbepaling waarin men zich min of meer kan herkennen in verband met de onderzoeksvraag.

Borg onderscheidt een oud en een nieuw paradigma in het christendom. De verandering in paradigma gaat over de visie op het 'geheel' van het christelijk geloof. Borg ziet twee verschillende alomvattende zienswijzen van het christelijk geloof.

Nieuw paradigma in kort bestek:

- Oorsprong van de bijbel: bijbel wordt gezien als menselijk antwoord op God.
- Bijbeluitleg: historisch en metaforisch.
- Functie van de Bijbel: metaforisch en sacramenteel.
- Hoofdaccent in christelijk leven: transformatie in dit leven door de relatie met God.

Borg gaat uit van religieus pluralisme. Naast het christendom zijn er andere grote, blijvende wereldreligies. Tegelijk wil Borg echter de grote waarde van het specifieke van de christelijke traditie blijven benadrukken.

In het verlengde van de visie van Borg beschrijft Rick Benjamins¹⁸ als vertegenwoordiger van de beweging Op Goed Gerucht eveneens het begrip 'modern'. Hij stelt dat het een breed begrip is, dat acceptatie omvat van drie belangrijke inzichten:

- De Bijbel kun je historisch-kritisch bestuderen.
- Geloofswaarheden kunnen dogma-historisch gerelativeerd worden.
- Christendom behoort bij de familie van wereldreligies en wordt niet gezien als enig waar geloof tegenover andere godsdiensten.

Benjamins benadrukt de 'gesitueerdheid' van Bijbelboeken, geloofswaarheden en christelijke godsdienst.

Een derde auteur die ik rangschik onder 'modern' geloven is Carel ter Linden. In 2004 verscheen van zijn hand 'Wandelen over het water'¹⁹. Ook voor Ter Linden is de bijbel allereerst mensenwoord. Ook hij benadrukt (net als Borg) het metaforische karakter van de bijbel: die spreekt in beelden en je hoeft die verhalen dus niet letterlijk te interpreteren.

Orthodox-traditioneel geloven

Net als bij het omschrijven van 'modern' geloven put ik ook hier uit het werk van Marcus Borg. In kort bestek een omschrijving van wat Borg het oude paradigma noemt:

- Oorsprong van de Bijbel: goddelijk product met goddelijk gezag.
- Bijbeluitleg: letterlijk-feitelijk. Gehecht wordt aan het absolute karakter van de Bijbel waar het gaat om leer en leven.

¹⁸ Benjamins is één van de auteurs in een artikelenserie in Kontekstueel (tijdschrift voor gereformeerd belijden nú) 24/3 januari 2010 onder de titel 'In gesprek met Op Goed Gerucht'.

¹⁹ Linden, C. ter, a.w.

- Functie van de Bijbel: openbaring van leer en moraal. De Bijbel als geopenbaarde wil van God is de ultieme autoriteit voor zowel geloof als moraal.
- Hoofddaccent in christelijk leven: het hiernamaals en wat men moet geloven en doen om gered te worden.

Volgens Borg is wat hij het 'oude' paradigma noemt niet dé christelijke traditie maar een bepaalde en relatief recente kijk op de traditie, gevormd door het conflict met het modernisme in de afgelopen paar honderd jaar²⁰.

Volgens J. Bodisco Massink²¹ wordt orthodoxie gekenmerkt 'door een overtuiging van de waarheid van een traditionele geloofsleer en het gebod tot strikte naleving van de leefregels die voortvloeien uit die geloofsleer'. De regels zijn gegeven door een externe autoriteit: God, die de waarheid is.

Authenticiteit

Hierbij maak ik gebruik van de definitie van Timmerman²²: 'mezelf zijn, trouw zijn aan wie ik ben'. Alleen als je het grotere geheel waarin iemand leeft buiten beschouwing laat, kun je volgens Timmerman spreken over authenticiteit zonder rekening te houden met anderen. Zijn gedachte volgend zie ik authenticiteit steeds in betrekking tot de ander.

Spanningsveld

Volgens de digitale encyclopedie²³ is dit een veld waarbinnen spanning merkbaar is. In figuurlijke zin is het een aangelegenheid waarbij zich scherpe meningsverschillen of tegenstellingen voordoen.

1.3.Onderzoekstype en methode

Dit onderzoek is een kleinschalig kwalitatief, beschrijvend onderzoek door middel van interviews naar aanleiding van een voorgelegde representatieve casus. Dit onderzoeksontwerp biedt de mogelijkheid de omgang met de bovenbeschreven spanning diepgaand te beschrijven. Voor het werken met een casus als methode van wetenschappelijk onderzoek ben ik schatplichtig aan het boek "Ervaring leert"²⁴ dat daar uitgebreid op ingaat.

Als onderzoekseenheid kies ik voor het individu (van de geestelijk verzorger). Ik ga oorspronkelijk uit van drie respondenten. Om het onderzoeksveld te beperken spits ik de casus toe op een

²⁰ Borg, M., a.w., 25

²¹ Bodisco Massink, J., Het werk onze handen – Een pastoraaltheologische en dieptepsychologische beschouwing over orthodoxie, in: *Heilig geloof, heilig moeten – Orthodoxie en geestelijke gezondheid*, KSGV, Tilburg (2007), 45

²² Timmerman, A.B., doctoraalscriptie *Gezien de ander. Eerbied voor autonomie en authenticiteit in het pastoraat*, (2011), digitaal geraadpleegd.

²³ www.encyclo.nl

²⁴ Menken-Bekius, C. en Schaap-Jonker, H. (red.), *Ervaring leert – de casus als instrument voor theoloog, pastor en geestelijk verzorger*, Kok-Kampen (2010)

spanning tussen modern geloven en orthodox-traditioneel.

Bronnen voor empirische data: respondenten

Uitgangspunt voor het vinden van respondenten is aanvankelijk mijn definitie van geestelijke verzorging. Dat betekent dat ik mijn respondenten zal zoeken onder algemeen geestelijk verzorgers. Maar het komen tot de uiteindelijke vier respondenten is een heel proces geworden. Naast de definitie was aanvankelijk mijn vooronderstelling, misschien naïef te noemen, dat ik bij geestelijk verzorgers met een binding meer 'gebonden'-zijn aan de religieuze achtergrond van de eigen zendende instantie veronderstel en minder snel 'modern' geloven.

Het artikel “Zending of geen zending” van Wim Smeets²⁵ brengt mij bij de tijd. Hij beschrijft in dat artikel een aantal tendensen naar aanleiding van onderzoeksresultaten van het NISSET-onderzoek onder geestelijk verzorgers in zorginstellingen. Zo is er sprake van de-institutionalisering (Het merendeel van de geestelijk verzorgers heeft een zending, maar 'men vindt dat instituut maar zo zo'). Een andere tendens is de multi-levensbeschouwelijke gerichtheid. De geestelijk verzorgers hechten waarde aan hun eigen traditie, maar waarderen het in aanraking komen met andersdenkenden positief. Hun geloofs- en waardensysteem reikt inmiddels boven hun eigen traditie uit. Zo zijn er dus 'protestantse katholieken, religieuze humanisten, enz.' somt Smeets op. Hij beschrijft het levensbeschouwelijke profiel van al langer werkzame geestelijk verzorgers aldus: 'gedeïnstitutioniseerd, open voor verschillende levensbeschouwingen en voor begeleiding van cliënten met verschillende overtuigingen'²⁶.

De genoemde tendensen relativiseren mijn vooronderstellingen. Op grond van dit artikel concludeer ik respondenten te kunnen zoeken onder geestelijke verzorgers mét een ambtelijke binding evenzeer als geestelijk verzorgers zónder binding, als zij zich maar herkennen in 'modern' geloven en in het veronderstelde spanningsveld. In mijn aanbiedingsbrief geef ik onderaan een korte aanduiding van wat ik onder 'modern' versta (zie bijlage II).

Voor het vinden van de respondenten heb ik gebruik gemaakt van theoriegerichte selectie via mijn eigen netwerk, via het netwerk van een medestudent, via een oproep aan de leden van de Vereniging van Kerkelijk Werkers en de beweging Op Goed Gerucht, en een oproep via de Vereniging van geestelijk werkers Albert Camus. Met 'theoriegericht' bedoel ik: wie herkent zich als geestelijk verzorger in een 'modern' gelovig profiel en wie herkent zich daarnaast in het geschetste spanningsveld. Ik meende uit deze kanalen voldoende respondenten te kunnen vinden en dat is gelukt. Ik heb niet bij voorbaat gelet op HBO- of universitaire opleiding. Uiteindelijk leveren (in die volgorde ook) mijn eigen netwerk, 'Albert Camus', de Vereniging van Kerkelijk Werkers (een groot aanbod van mogelijke respondenten), en het netwerk van een medestudent 4 respondenten op. Ik ben begonnen met één proefinterview met de eerste respondent. Hoewel ingezet als

²⁵ Smeets, W., artikel *Zending of geen zending – de ambtelijke identiteit van geestelijk verzorgers*, in: Tijdschrift Geestelijke Verzorging 10/42, februari 2007, 37-42

²⁶ Smeets, W., a.w. 40

proefinterview vond ik de resultaten dusdanig dat ik de uitkomsten heb gehandhaafd als eerste van vier interviews. De respondenten hebben de casus ter plaatse gelezen en vervolgens is het topic interview afgenomen. De digitale opname heb ik uitgetypt en geanalyseerd. Na het proefinterview heb ik geen aanleiding gevonden de casus bij te stellen noch de interviewvragen van de topiclijst. Vervolgens heb ik een tweede respondent gevonden en die geïnterviewd.

De eerste respondent is een geestelijk verzorger die in de bediening is gesteld. Deze geestelijk verzorger geeft hierbij aan: 'het *in de bediening gesteld zijn* voelt voor mij niet belangrijk in mijn werk. Als modern gelovige voel ik me een onafhankelijk en algemeen geestelijk verzorger die open staat, ruimte geeft en er voor iedereen is, los van kerkelijke achtergrond of levensbeschouwing. De mens en zijn of haar vragen tellen meer dan de antwoorden. Geloven is voor mij zoeken en luisteren, in alle openheid en nabijheid'. De eerste respondent heb ik benaderd via email. Deze eerste email was niet volledig qua informatie en ik heb daarna een aanvullende mail gestuurd. Deze ervaring leidt ertoe dat ik een aanbiedingsbrief opstel waarin wel in één keer alle informatie over het onderzoek gegeven wordt. Deze brief is opgenomen als bijlage II.

De tweede respondent is een algemeen geestelijk verzorger. Omdat ik een evenwicht zoek in 'mét of zonder binding' besluit ik nog twee respondenten erbij te zoeken. De vierde respondent is een algemeen geestelijk verzorger. Ten aanzien van de derde respondent blijkt later dat ik ben uitgegaan van een foutieve aanname dat de respondent werkt vanuit een binding. Ik veronderstelde dit op grond van de inschrijving in het register van kerkelijk werkers. In de praktijk werkt deze respondent echter 'zonder binding'. Ik meen dat het uiteindelijk toch geen verschil maakt voor het onderzoek. Doorslaggevend voor het handhaven van deze vier interviews is het feit dat alle vier zich in het te onderzoeken profiel en spanningsveld herkenden. Dit leidt er toe dat het uitgangspunt voor de analyse vier interviews zijn van geestelijk verzorgers, waarvan één in de bediening is gesteld en drie als algemeen geestelijk verzorger werken. Eén respondent werkt als zelfstandig gevestigd algemeen geestelijk verzorger en maakt eveneens deel uit van een palliatief consultteam. De overige drie werken in zorg- en verpleeginstellingen. Spreiding van de vier over Nederland: midden, oosten en noorden van het land. De opleiding loopt uiteen van HBO-theologie (tweemaal), een combinatie van communicatiewetenschappen, HBO-theologie en post-academisch Ethiek in de Zorg (eenmaal) alsmede een combinatie van psychologie en master geestelijke verzorging (eenmaal). De praktijkervaring van de respondenten is resp. 13, 14, 12 en 5 jaar.

Casus als vorm van kwalitatief onderzoek²⁷

Een casus geeft een beschrijving van een bepaalde situatie met het oog op wetenschappelijke analyse. De onderzoeker is de persoon die de casus beschrijft en analyseert. Het gaat om het

²⁷ Menken-Bekius, C. en Schaap-Jonker, H., a.w. hoofdstuk 2 (de casus in methodologisch perspectief)

verkrijgen van inzicht, begrip en kennisvermeerdering via een inductieve benadering, vanuit de praktijk al is dat hier een gefingeerde, representatieve praktijksituatie. Hoewel het een fictieve casus is, vormen verschillende ervaringen uit de praktijk (van geestelijk verzorgers bij wie ik stage liep en van mezelf) de bouwstenen ervan. In de case study is de onderzoeker zelf een belangrijk instrument. Ik heb als onderzoeker zelf een casus ontworpen en mijn persoon beïnvloedt ook het afnemen van het topic interview, dat ik aan de hand van deze casus houd met de respondenten, in die zin dat het van mij als persoon afhangt waar ik en op welke wijze ik bv wel of niet vraag om verheldering. Ik ben eerder een aarzelende vragensteller dan een doortastende. Tijdens het hele onderzoeksproces rond het werken met een casus is methodologische reflectie daarop dan ook belangrijk. Hieronder volgt de casus zoals de respondenten die voorgelegd kregen.

Casus voor onderzoeksinterview

De heer Benne woont in Zeeland in een klein plaatsje. Hij is 83 jaar.

Een aantal jaren geleden is zijn vrouw overleden. Daar heeft hij veel verdriet van. Zijn vier kinderen, twee zoons en twee dochters hebben veel steun gegeven toen zijn vrouw ziek werd en uiteindelijk na twee jaar overleed. Dat heeft de heer Benne erg goed gedaan.

De heer Benne staat in de traditie van de Gereformeerde Bond binnen de Nederlands Hervormde Kerk. Het heeft erom gespannen, maar zijn wijkgemeente is bij de vorming van de PKN toch meegegaan met de eenwording. Voor hem en zijn vrouw is hun geloof bepalend geweest in hun leven. Bij belangrijke keuzes hebben ze zich altijd afgevraagd wat Gods wil was. Zo heeft de heer Benne ook het ouderlingschap aanvaard, hoewel hij daar als persoon erg tegenop zag.

Enige tijd geleden is bij de heer Benne kanker geconstateerd. Hij kreeg last van allerlei lichamelijke klachten. Dat maakte dat hij moest worden opgenomen in een verpleeghuis in een grote stad, een eind van zijn eigen woonplaats. De verpleeghuizen in die stad hebben duidelijk een regionale functie.

In dat verpleeghuis heeft hij gesprek aangevraagd met de geestelijk verzorger. De afstand tot zijn eigen woonplaats (zo'n 45 km) blijkt een belemmering tot regelmatig contact met dominee of ouderling van zijn eigen kerk. De heer Benne is niet zo'n prater, maar laat toch blijken dat hij zich vervreemd voelt, ver van zijn huis, ver van alles wat hem vertrouwd is. Ook voelt hij zijn krachten sterk afnemen en dat maakt hem onrustig. In de gesprekken toont de heer Benne zich als een principieel mens. Het wordt duidelijk dat de kinderen van de heer Benne (nu respectievelijk 50, 56, 57 en 59 jaar) hun ouders niet gevolgd zijn in hun geloofstraditie. Hij toont zich daar bitter over. Hij gelooft dat zijn kinderen straks net als hij voor God komen te staan. Hij is bang dat zij niet behouden zullen worden. Over het geloof spreken met zijn kinderen verliep altijd al moeizaam en is in de laatste jaren niet meer aan de orde geweest.

De geestelijk verzorger identificeert zichzelf met het 'moderne geloven'. De traditie is hem/haar dierbaar maar kerkmuren zijn voor deze geestelijk verzorger niet heilig meer. Oude woorden en

dogma's hebben nieuwe betekenissen gekregen. De betekenissen die de heer Benne aan het geloof hecht, de taal die hij daarbij spreekt, zijn de geestelijk verzorger niet helemaal onbekend, maar wel vreemd. Die betekenissen herkent de geestelijk verzorger voor zichzelf niet meer. De heer Benne stelt de gesprekken met de geestelijk verzorger op prijs.

Na enige weken gaat het snel achteruit met de heer Benne. Na een kort verblijf in het ziekenhuis keert hij terug naar het verpleeghuis, waar het duidelijk wordt dat de heer in een terminaal stadium is gekomen. De heer Benne spreekt met de geestelijk verzorger over het naderende einde. Hij wil toch nog één keer aan zijn kinderen vertellen dat ze verkeerd bezig zijn. Hij vraagt de geestelijk verzorger hem hierbij te helpen.

Verantwoording casus:

Ik ga in de casus uit van de geestelijk verzorger die 'modern' gelooft en de cliënt die 'orthodox-traditioneel' gelovig is. Dit is een keuze. Het is enkel het perspectief van de geestelijk verzorger. Ik ben mij er ook van bewust dat er evenzeer ándere spanningsvelden mogelijk zijn tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit van een geestelijk verzorger en die van een cliënt.

Los van het gegeven dat de begrippen 'modern' en 'orthodox-traditioneel' ook een striktere plaatsbepaling suggereren dan in werkelijkheid het gevoel hoeft te zijn (op onderdelen is iemand misschien meer of minder modern of orthodox), kan de spanning ook omgekeerd voorkomen.

Tevens ligt er de valkuil dat ik de illusie schep alsof één of ander beter zou zijn en het andere minder. Dit is nadrukkelijk niet het oogmerk van dit onderzoek.

Ik heb deze casus geschreven met de 'bril' op van een 'modern gelovige achtergrond'. Ik heb gezocht naar een situatie waarin je niet heen kunt om een tegengesteld geloofspunt en toch gevraagd wordt een cliënt te helpen. In mijn stages merk ik in een aantal gesprekken met orthodox gelovige cliënten het punt van 'behouden zijn/worden of niet' zeer belangrijk is, zo niet het belangrijkste. Dit herken ik in mijn eigen geloofsbeleving niet. Borg²⁸ schaaft deze visie op het leven na dit leven onder wat hij 'het oude paradigma' noemt. Ik neem daarom deze visie in de casus op als een verondersteld tegengestelde geloofsvisie. Ook de relatie met kinderen die niet of anders zijn gaan geloven is een situatie die ik in de praktijk tegenkwam.

Daarnaast geeft een onderzoeksuitkomst van Snoek richting aan mijn casus: 'In een uitvaart kan een geestelijk verzorger niet alleen fysiek maar ook levensbeschouwelijk minder gemakkelijk op de achtergrond blijven'.²⁹ Op grond van dit citaat heb ik voor een *terminale* cliënt gekozen, vanuit de veronderstelling dat waar de dood nabij komt, beider levensbeschouwing op scherp komt te staan. Hierbij speelde ook een rol een praktijkervaring van een geestelijk verzorger met een terminale cliënt, die uiteindelijk (in samenspraak met de geestelijk verzorger) een brief aan zijn kinderen heeft geschreven. Met deze 'bouwstenen' heb ik de casus opgebouwd. Ik heb daarnaast niet meer

²⁸ Borg, M., a.w. 23

²⁹ Snoek, H., a.w. 4

naar alternatieven gekeken.

Ik schilder deze cliënt ook als 'kort door de bocht' in zijn opstelling. Ik ben mij ervan bewust dat dit een clichébeeld is, dat mede ten doel heeft de situatie op scherp te zetten ten aanzien van het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Achteraf word ik mij bewust dat ik niets zeg ten aanzien van eventuele angst die de cliënt heeft om zijn kinderen. Alleen het "steile" beschrijf ik. Dit maakt duidelijk dat de casus weliswaar representatief wil zijn, maar tevens een beperkt plaatje van een mogelijk werkelijke situatie geeft, ingekleurd door het eigen perspectief van de onderzoeker.

Welke bril heb ik op als onderzoeker?

In mijn rol als onderzoeker is het van belang dat ik me bewust ben van mijn achtergrond.

Ik ben een HBO-er, die sinds 1 april 2011 in de praktijk werkzaam is als geestelijk verzorger in een 'neutrale' zorginstelling in Flevoland. Ik ben aangenomen als 'algemeen geestelijk verzorger'. Dit laat onverlet dat ik zelf behoefte heb om deel uit te maken van een geloofsgemeenschap die mijn eigen levensbeschouwelijke identiteit voedt. Bewustzijn van mijn eigen levensbeschouwelijke identiteit ('modern' en zoekend) lijkt mij van wezenlijk belang. Daarop ben ik aanspreekbaar. Ik ben meer gericht op harmonie dan op het benadrukken van verschillen. Ik heb op levensbeschouwelijk gebied in de afgelopen jaren een hele ontwikkeling doorgemaakt. Hierover heb ik in de inleiding geschreven.

Als geestelijk verzorger (met tevens een opleiding psychosociale begeleiding) werk ik bij voorkeur intuïtief en procesmatig. Ik ben geschoold in de experiëntiële (ervaringsgerichte) benadering³⁰, die een combinatie inhoudt van cliëntgericht werken en Gestalttherapie. Grondvorm van de begeleiding is de dialoog. Geïnspireerd ben ik ook door psychotherapeut en Leuvense hoogleraar Mia Leijssen die cliëntgericht werkt en daarbij gebruik maakt van focussen: afstemmen op wat je lichaam voor signalen geeft. Het innerlijk luisteren en langs die weg ontdekken van betekenissen is voor haar een weg naar de ziel³¹. Leijssen werkt vanuit 'traditionele, spirituele attitudes' zoals 'zuivere aandacht, mededogen, meelopen op de lijdensweg, authentiek contact aangaan en een uitgezuiverde ik-behoefte'. Ik heb dus een pastorale en psychosociale bril die ik moet afzetten om als onderzoeker zo neutraal mogelijk te opereren.

Waar de tegenstelling 'modern' – 'orthodox' in elke levensbeschouwing kan voorkomen, onderzoek ik deze binnen 'algemene' en protestantse kaders eenvoudigweg omdat deze kaders mij meer bekend zijn. Mijn vooronderstelling bij het kiezen van de casus is dat de theologische tegenstelling de kern van de spanning uitmaakt.

³⁰ Het boek *Ervaringsgerichte begeleiding van A tot Z* van Wollants, G, Missiaen, C en Leys, C. (Eds.) (Faculteit voor Mens en Samenleving, Turnhout – België, 2004) geeft een goede indruk wat het ervaringsgerichte begeleiden praktisch inhoudt.

³¹ Gelezen in een artikel in Trouw van Cokky van Limpt (6 april 2009) over Mia Leijssen onder de titel *We moeten weer tijd maken voor de ziel*.

2.GEGEVENSVERZAMELING EN RESULTATEN

2.1.Gegevensverzameling

Uitgangspunt voor de gegevensverzameling is de fictieve casus, die in hoofdstuk 1 is beschreven. *Direct voorafgaande* aan het interview heb ik de casus door de respondenten laten lezen. Ik heb hiervoor gekozen om een zo onbevangen mogelijke reactie te krijgen.

In bijlage I is de volledige vragenlijst opgenomen, die als basis diende voor de interviews. De belangrijkste vragen van de topiclijst zijn:

- Hoe zou jij als geestelijk verzorger reageren, handelen in deze situatie?
- Waar zit voor jou de crux van de spanning?
- Hoe handel je bij een eventuele grens die je bij jezelf constateert?
- Wat ligt aan je handelen ten grondslag?

Uiteindelijk heb ik vier interviews gehouden waarvan de letterlijk uitgetypte teksten de onderzoeksgegevens vormen. Het eerste interview was tevens het proefinterview.

Aan de hand van de resultaten van het eerste (proef) interview heb ik gezien of de interviewvragen aangepast moesten worden. Ik zag aan de hand van de antwoorden bij de eerste twee interviews dat ik soms had kunnen doorvragen om iets concreter te maken. Dat maakt dat bepaalde antwoorden vervallen als bruikbare gegevens voor dit onderzoek omdat ze niet helder, concreet genoeg zijn. Ook na vier interviews heb ik gemerkt dat ik in het doorvragen nog veel kan leren. De interviews zijn opgenomen op een werklocatie van de respondenten op één interview na (nummer drie). Dit interview vond plaats in een rustig hoekje in een stationsrestaurant. De gesprekken duurden ongeveer een uur, waarvan het daadwerkelijke interview ongeveer 45 minuten in beslag nam. De gesprekken zijn zeer ontspannen verlopen. Na een enkele vraag vertelden de respondenten veel uit zichzelf. Ik heb hen bewust niet veel onderbroken omdat ik als onderzoeker het belangrijk vind dat het 'hun' verhaal was.

Tijdens het eerste interview word ik me als onderzoeker ook bewust van mijn 'pastorale' houding, die gepaard gaat met empathie, knikken en hummen, dit alles ter bevestiging van de ander. Ik ben mij ervan bewust dat, waar een respondent bv zoekt naar een antwoord, mijn knikken de ander wellicht ongemerkt een richting op stuurt. Ik probeer hierna bewuster zo neutraal mogelijk te zijn, maar de persoon van de interviewer kleurt toch, hoe neutraal hij/zij ook is, mede het gesprek. Ik merk ook dat ik tussen de centrale topicvragen in bang ben gesloten of toch sturende vragen te stellen; dat maakt me wat krampachtig en hikkend in het vragen stellen. De vereiste van wetenschappelijke objectiviteit ben ik tegemoet getreden door binnen mijn onderzoeksopzet te trachten zo transparant mogelijk te werken en gemaakte keuzes te verantwoorden.

Aan het eind van elk interview heb ik aangegeven dat respondenten de gelegenheid hebben om, mochten zij dat aangewezen achten, ook achteraf nog aanvullingen op het interview zelf aan mij

door te geven. Daarvan hebben de respondenten geen gebruik gemaakt.

2.2. Fragmenten en labels

Bij kwalitatief onderzoek is de meest gangbare methode van analyse de zogenaamde gefundeerde-theoriebenadering. Beginpunt om te gaan analyseren is niet een bestaande theorie, maar de theorie komt voort uit het labelingsproces en is als het ware gefundeerd in de empirie. Dit onderzoek is slechts beschrijvend en legt de bevindingen wel tegen begrippen uit de literatuur aan. De onderzoeksresultaten heb ik ingedeeld in fragmenten en deze vervolgens voorzien van een label naar de inhoud toe. In bijlage IV zijn alle interviews opgenomen, ingedeeld in fragmenten. Leidraad bij het indelen en labelen zijn de onderzoeksvragen. Bij het labelen ben ik zo dicht mogelijk bij de letterlijke woorden uit de fragmenten gebleven. De *schuingedrukte* woorden zijn voor mij richtinggevend geweest bij het labelen.

Omdat er sprake is van een beschrijvende onderzoeksvraag, heb ik daarna een indeling gemaakt van de labels op basis van de verwantschap van de labels. Ik ben op zoek gegaan naar thema's, en heb die vervolgens weer geordend. De thema's heb ik gedefinieerd, waarmee ik begrippen heb geïntroduceerd. Uit deze thema's kun je weer kernthema's destilleren (axiaal coderen) maar ik had moeite om die te onderscheiden. Uiteindelijk heb ik alle thema's met betrekking tot het handelen van de respondenten ondergebracht bij het kernthema 'hermeneutisch communicatie'. De thema's die hieronder vallen hebben m.i. alle betrekking op het verstaan van de ander, diens zelfverstaan en dit in het licht van de levensbeschouwelijke traditie van die ander, met het oog op de versterking van het subject-zijn en de verbinding tussen mensen.³²

De indeling resulteert in een taxonomie. Deze hiërarchische ordening van labels, thema's en kernthema geeft aan in welke mate de gevonden begrippen belangrijk en zinvol zijn. De frequentie zegt iets over het belang van een begrip, de lading iets over de vraag in welke zin een begrip belangrijk is. Iets over de lading (in deze zin) te zeggen vond ik lastig. Wel kan ik zeggen dat vanuit een fenomenologisch opzicht de fragmenten waarin het gaat over 'de crux van de spanning' of 'grens' m.i. een duidelijke lading hebben: respondenten rechten hun rug, ik hoor een nadrukkelijker intonatie.

Wat betreft de frequentie valt op dat er een veelheid van fragmenten is die maar op één manier gelabeld kan worden. Het gaat om verschillende taal. Als onderzoeker ontkom ik niet aan interpreteren, maar ik probeer zo dicht mogelijk bij de taal van de respondent te blijven. Soms zoek ik naar een woord dat de inhoud van een fragment weergeeft, maar dat blijft een subjectieve inschatting van de betekenis die het fragment voor de respondent heeft. Dat stelt mij voor het probleem dat ik niet makkelijk fragmenten onder één noemer kan plaatsen. Desalniettemin heb ik zo goed en zo kwaad als het ging een ordening aangebracht en die geanalyseerd.

³² Ik maak hier deels gebruik van de door André Mulder gehanteerde definitie van de hermeneutische competentie in zijn lectorale rede, a.w., 18

Bij de verwerking van de onderzoeksgegevens koos ik eerst voor een benaming van de respondenten als GV1, GV2 enz. zonder hij of zij te gebruiken. Dit kwam op mij zeer gekunsteld over. Ik heb daarna de respondenten fictieve namen gegeven: Peter, Marijke, Lia en Tineke, waarmee ik zowel aan de anonimiteit meen recht te doen als aan een verteerbare verslaglegging. Ik heb de stukken die m.i. niet relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen weggelaten. Aanvankelijk meende ik in verband met de leesbaarheid van de fragmenten ze te moeten 'indikken'. Maar n.a.v. de lectorale rede van André Mulder³³ waarin hij juist de fenomenologie bij onderzoek naar voren wil halen, ben ik daarvan teruggekomen. Dus stiltes, overpeinzingen (aangegeven met stippeltjes), halve zinnen e.d. heb ik alsnog laten staan.

Validiteit van de gegevens. Ik heb geen meetinstrument om het 'echte' gehalte van de gegevens te meten. Ik meen dat de diversiteit van de uitkomsten, de zelfreflecties en de 'lading' van met name de aangegeven grenzen, wijzen op een hoge mate van validiteit.

Betrouwbaarheid van de gegevens: was de geïnterviewde eigenaar van het verhaal? Met de aantekening dat ik mijn empathische kant heb moeten inbinden, heb ik de indruk gehad dat dit het geval is geweest bij alle vier de respondenten. Eenmaal kreeg ik de vraag: is dit wat je wilt horen? Ik werd door die vraag overvallen. Moest er ook wel een beetje om lachen. Zo gaat het dus met onderzoek doen. Je wilt zo 'open mogelijk' vragen, maar toch komt er zo'n vraag. Een moment om als onderzoeker 'wakker' te blijven! Ik heb geantwoord dat het niet om mijn 'ja of nee' gaat, maar om het antwoord dat de respondent geeft. Punt.

Is er sprake van een betrouwbaar labelingssysteem? Ik heb gewerkt aan intersubjectiviteit door Marleen Molendijk (een medestudent uit het 4e jaar HBO-theologie) het vierde interview in fragmenten te laten indelen en te labelen met behulp van mijn labelsysteem. De indeling in fragmenten was op 3 fragmenten na identiek (dit is 93% van de 28 fragmenten). Bij deze 3 fragmenten heb ik in navolging van Marleen gekozen voor het opsplitsen van het fragment in een a- en b-deel, waarbij het a-deel als zelfstandig fragment gelabeld is. De labeling week hier en daar af en op grond daarvan is een enkele definitie bijgesteld (bv. van 'hypothetisch vragen') en zijn een paar fragmenten anders gelabeld (bv. 4.2a gelabeld als 'grondhouding').

Bij het thema 'aansluiten bij taal of beeld van de ander' is geconstateerd dat dat zowel concreet handelen kan zijn als een visie, of methode van werken. Ik heb ervoor gekozen het bij 'handelen' te laten staan.

Geconstateerd is dat de indeling in thema's (bij de grondslag) moeilijk is. Er is sprake van overlap. Naar aanleiding hiervan heb ik de definities van grondhouding, intentie, rol/taakopvatting en

³³ Mulder, A., a.w., 38

visie/uitgangspunt aangescherpt.

Uit deze hele exercitie is mijn vertrouwen in het labelingsysteem op zich gegroeid, terwijl het andere perspectief van de medestudent ook zorgde voor het anders labelen van bepaalde fragmenten. Hiermee heeft het systeem aan betrouwbaarheid gewonnen. Maar zelfs al heb je beiden de onderzoeksvraag in je achterhoofd, dan nog kun je een ander aspect uit een fragment naar voren halen om te labelen. Het blijft dus een zeer subjectief gebeuren. Daarmee lijkt de subjectiviteit alleen in een nadelig daglicht te staan. Positief aan het subjectieve is dat het in staat is zo zorgvuldig mogelijk te labelen waarbij oog is voor elk detail en op grond waarvan genuanceerde conclusies getrokken kunnen worden.

Omdat het labelsysteem niet fundamenteel gewijzigd is, heb ik van de overige interviews de indeling in fragmenten en labeling niet opnieuw ter hand genomen.

2.3. Definiëring thema's:

Hierbij teken ik aan dat het tussen de verschillende definities kan gaan om minieme accentverschillen en dat er overlap mogelijk is. Er is zeker discussie mogelijk over de verdeling van de fragmenten onder deze thema's.

(door)vragen: door middel van vragen reageren op wat cliënt vertelt om dit te verhelderen, tot beter verstaan daarvan te komen.

zoeken naar betekenissen: vragen gericht op wat dingen/mensen voor cliënt betekenen, gericht op zelfverstaan van de cliënt, het tot verstaan komen en het verstaan van de cliënt. Dit kan ook het geloof van de cliënt betreffen.

aansluiten bij taal van de ander: met de woordkeuze zo dicht mogelijk blijven bij die van de cliënt

hypothetisch vragen: vragen stellen in de trant van “als u dit doet, dan.....” om eventuele scenario's en de betekenis daarvan voor de cliënt te verkennen.

beelden/verhalen/rituelen: gebruik van bijbelverhalen, beelden en/of rituelen in de begeleiding.

geloofsvisie: interventies vanuit de geestelijk verzorger rond de geloofsvisie van cliënt of eigen geloofsvisie.

troosten: interventies die troost, verzachting beogen te geven.

overige interventies: interventies niet elders onder te brengen: stimulerend, iets aanreikend, suggestie geven, adviseren, in breder kader plaatsen.

handelen bij grens: wat de geestelijk verzorger in de praktijk doet of zegt bij het constateren van een grens.

crux spanning: punt dat voor de geestelijk verzorger de spanning uitmaakt, de kern ervan is.

grens: wat de geestelijk verzorger tegenkomt als onoverkomelijk om te accepteren of om te doen.

eigen biografie: het eigen levensverhaal van de geestelijk verzorger.

eigen levensbeschouwelijke identiteit: de eigen levensbeschouwelijke c.q. geloofsvisie en -

beleving van de geestelijk verzorger.

beeld orthodoxie: beeld dat de geestelijk verzorger van orthodox-traditioneel geloof heeft.

grondhouding: basiskenmerken van de houding ten opzichte van de cliënt.

visie/uitgangspunt: vertrekpunt (waarden, normen en opvattingen) van waaruit de geestelijk verzorger handelt. Het kan gaan om visie op zichzelf, de cliënt, de relatie.

rol/taakopvatting: manier waarop de geestelijk verzorger diens rol/taak opvat. Dat kan zijn een beeld van geestelijke verzorging. Het kan ook gaan om activiteit van de geestelijk verzorger.

intentie: wat de geestelijk verzorger met zijn inzet beoogt voor de cliënt.

theorieën: theoretische stromingen die grondslag vormen voor het denken en handelen van de geestelijk verzorger.

methodes: wijzen waarop de geestelijk verzorger te werk gaat.

Met de indeling tussen grondhouding, rol/taakopvatting en intentie heb ik geworsteld. De indeling die ik heb gemaakt is wellicht arbitrair, maar naar mijn idee zijn er toch (hoewel miniem) verschillen. Later heb ik nog een thema: visie/uitgangspunt toegevoegd, mede na het labelen door de studiegenoot.

KERNTHEMA:

hermeneutisch communicatie: communicatie die betrekking heeft op het verstaan van de ander, diens zelfverstaan en dit alles in het licht van de levensbeschouwelijke traditie van die ander, met het oog op de versterking van het subject-zijn en de verbinding tussen mensen.³⁴

2.4. LABELSYSTEEM in 2 delen: praktisch handelen en grondslag

Het labelsysteem wordt weergegeven op de volgende twee bladzijden (22 en 23).

³⁴ Mulder, A. a.w., 16

praktisch handelen

hermeneutische comm.	(door)vragen 9	relatie kinderen 5 relatie vrouw 1	verwachtingen gesprek 1	willen kinderen gesprek 1
	hypothetische vragen 3			
	zoeken naar betekenis 5	vragen	zorgen/moeite 2 gevoel van falen 1 wat is zijn inspiratie/krachtbron 1 waar vertrouwt hij op 1 wat is zijn godsbeeld 2 zelf voor God staan 3 betekenis van de taal 1	betekenis 'verkeerd' 3
	aansluiten bij taal ander 6		aansluiten EN er is een grens 1 taal ander bevestigen EN benoemen: eigen taal anders 1	
	nonverbaal probleem serieus nemen 1			
	gebruik verhalen/beelden/rituelen		metafoor verhaal verloren zoon 1 Bijbelverhalen 1 beeld levensbeschouwelijke mantel 1 ritueel met ruimte voor verbondenheid EN verschillen 1 symbolen/rituelen (in vragende vorm) 5 psalmtekst ernaast zetten 1 kent hij zelf psalmtekst 1 wil hij eigen predikant 1 --niet zijn beeld onderuit halen 1	
	spreken over geloofsvisie		geloofsinhoud ander uitdagen/tegenover/rammelen/morrelen 5 niet recht tegenover geloofsvisie 1 gevolgen geloofsopstelling voor relatie kinderen 2 ruimte rond traditie onderzoeken 1 ander ruimte geven te zijn zoals hij is 2 ruimte voor de ander/eigen reactie terughouden 1 ruimte creëren rond geloofsvisies 2 aansluiten EN iets ernaast zetten 2 ruimte zoeken als cliënt zelf klem loopt 3	
	troosten	Generaliseren 1 ligt buiten uw macht 2 niet zeker weten/wel mogen hopen 1 ander niet in de hand (2)		
	overige interventies	gesprek goed voorbereiden 1 op papier zetten 1 spreek vanuit jezelf 1 hoe hij zelf voor God staat vertellen 1 gesprek met kinderen stimuleren 1 wijzen op risico's gesprek kinderen 2 Verbreden 2 ander niet in de hand 1		
	handelen bij grens	als ander mij in zijn visie betreft misschien zeggen dat ik zo niet geloof 1 --niet Heer of Christus zeggen/vermijden 2 expliciet zijn: respect EN ik krijg het niet recht 1 andere wegen proberen 2 laatste optie iemand eigen denominatie zoeken 2 iets zeggen vanuit gekwetst (geloofs)gevoel 2 me niet helemaal voor karretje laten spannen 4 Time-out in gesprek en herpositioneren 2 het ene naast het andere zetten/andere kant belichten 1		

grondslag	crux spanning	dat ik nonverbaal geen afkeuring laat zien 1 gewenst of eerlijk antwoord 1 niet op Gods stoel zitten 1 wijsheid in pacht 1 kleinheid van mens versus vrijuit leven 1 spanning ingewikkeld: cliënt niet tekort doen versus allergie	
	grens	oordeel te kort door de bocht 1 wel grens, geen spanning 3 cliënt doet geloof af 1 hel en verdoemenis preken 1 wil niet dat mensen klein/bang gemaakt worden 1	
	eigen biografie 2		
	eigen levensbesch. identiteit 26	eigen visie beïnvloedt handelen expliciet 16	
	beeld orthodoxie 2		
	theorieën	Presentietheorie 5 Bevrijdingstheologie 1 existentiële filosofie/psychologie 1 Ricoeur (verhaallagen) 1 Contextueel 2	
	methode/werkwijze	eigen model 1 methode 'stel dat' 3 uit alles iets halen 2 hermeneutisch werken 4 checklist in hoofd 1	aandacht voor levensverhaal 3 kijken hoe verhaal verteld wordt 2 majeutisch werken 1 appèl op humor 1
	grondhouding	Rogeriaans/luisteren 5 Respect 6 serieus nemen 4 mensen in hun waarde laten 1 Authenticiteit 9 de ander ruimtelijk beleven 1 vertrouwen cliënt nooit beschamen 2 driehoek relatie-aandacht-vertrouwen 1	
	rol/taakopvatting	tochtgenoot zijn 2 mógen meewandelen 2 Avontuur 1 zoektocht samen 1 Puzzel 1 willen helpen 2 brug slaan 4 ik ben er voor u EN er is een grens 2 ik ben er voor u ondanks verschil van mening 2 bij cliënt in de buurt zijn 1 proberen elkaar te verstaan 3 boven verhalen kunnen staan 1	
	visie	verhaal cliënt is leidend 3 hem laten praten 1 dingen bij ander laten 2 verantwoordelijkheid bij cliënt leggen (2) niet kost wat het kost ander veranderen 1 niet over ander heenwalsen 1 nooit bij voorbaat nee zeggen 1 cliënt heeft recht dat ik in buurt blijf 1 in wederkerigheid medemens zijn 1 ruimte alles te benoemen is waardevol 1 voorwaarde ontspanning: goed doorgewerkt levens-geloofsverhaal 1	ben geen messias 2 ruimte in mezelf leeg maken 1 ruimte voor de ander EN jezelf 2 bij de hand, niet in de hand 1 mezelf niet gauw inbrengen als gelovige 1 niet ingaan op vraag naar eigen geloofsbeleving 1 niet kost wat het kost over grens gaan 1 voorwaarde voor ritueel: wederzijds contact 1 theorie nodig+jij als mens zelf 1
	intentie	dat mensen ruimte ervaren 2 mensen verruimen-verrijken-verlichten 1 dat je uniek persoon bent 1 ingebied voelen in groter geheel/verbinding voelen 1 verbinding en betekenis vinden 1	zich goed voelen 2 tot zelfverstaan komen 2 dat mensen gehoord worden 1 Veiligheid 1 vertrouwen dat het uiteindelijk goed is 1 op verhaal komen 1

2.5. Eerste analyse resultaten

Allereerst heb ik een inventarisatie gemaakt van wat mijzelf in eerste instantie opvalt. De nummers die vermeld staan geven de respondent aan (eerste nummer: Peter = 1, Marijke = 2, Lia = 3 en Tineke = 4) en het betreffende fragment uit hun interview. Allereerst bekijk ik de antwoorden op de vraag hoe de respondenten praktisch zouden handelen naar aanleiding van de casus.

Mij is opgevallen dat niet één respondent de cliënt onmiddellijk een antwoord wil geven. Alle respondenten (Peter, Marijke, Lia en Tineke) gaan eerst het gesprek aan. Er worden veel vragen gesteld en er wordt doorgevraagd. Die vragen richten zich op de cliënt zelf, op de cliënt in relatie tot belangrijke anderen en de cliënt in relatie tot God. Wat mij daarbij opvalt is dat de respondenten een verschillende focus lijken te hebben met hun vragen. Zo richten de eerste vragen van Peter zich meer op de relatie van cliënt met de kinderen (1-7, 1-20 en 1-26) en de vragen van Lia (3-2, 3-3, 3-5) en Tineke (4-2b, 4-9) gaan verhoudingsgewijs meer richting de relatie van de cliënt tot God. Overigens stelt Peter vragen in die richting als hij de gelijkenis van de verloren zoon gebruikt als metafoor (1-12). Marijke noemt vooral het 'werken met hypothetische vragen' (2-3, 2-28, 2-30). Waar het m.i. bij al deze vragen expliciet en impliciet om gaat is betekenisgeving. Ik teken hierbij aan dat 'zoeken naar betekenis' natuurlijk niet alleen geschiedt door de vragen die bij dit thema genoemd staan, maar evenzeer langs de weg van het gebruik van verhalen, beelden en rituelen.

Waar Marijke en Lia spreken over 'aansluiten bij de taal van de ander' (2-9, 2-11, 2-29, 3-12 en 3-13), heeft Tineke het over 'aansluiten en er is een grens' (4-11a/b).

Door de vier respondenten wordt op heel verschillende wijze gebruik gemaakt van verhalen, beelden of rituelen. Lia benadrukt de vragende vorm alvorens symbolen of rituelen in te zetten (3-32). Ook Marijke benadrukt dit rond 'gebed aanbieden' en 'voor God brengen' (2-7, 2-13). Peter noemt als enige een specifiek bijbelverhaal om als metafoor te gebruiken, nl. de gelijkenis van de verloren zoon (1-12). Later spreekt hij over 'de gelijkenis van de *gevonden* zoon' als een kernverhaal voor zijn manier van geloven (1-16). Tineke zou het beeld van de 'levensbeschouwelijke mantel' gebruiken (4-21, 4-22) en op voorwaarde van 'wel iets van wederzijds contact' eventueel een ritueel kunnen aanbieden (4-18) waarbij zowel verbondenheid ervaren kan worden als ruimte is om wat moeilijk is te benoemen.

Bij het 'spreken over geloofsvisie' 'confronteert' Peter (gekozen woord 'confrontatie' is van mij, zo typeer ik de lading van de concrete zin die hij gebruikt, PS) de cliënt zowel op geloofsinhoud als op eventuele gevolgen voor de relatie met de kinderen (1-12, 1-13). In 1-19 spreekt hij van 'spiegel voorhouden'. Als enige respondent overweegt hij om een appèl te doen op humor (1-19), wat zou afhangen van zijn inschatting van de cliënt. Marijke spreekt over de cliënt 'uitdagen' (2-8) en 'er een beetje aan morrelen' (2-36) (het woordje *er* refereert aan het woord *geloofswaarheid* elders in het fragment, PS). Tineke noemt 'met een soort *tegenover* komen.....met verhalen waarin een andere God dan een straffende God naar voren komt', maar wel als de cliënt

angstig is en 'als *hij* daarmee zou komen' (4-3b). Tegelijk merkt zij op 'niet *recht* tegenover hem te gaan staan' (4-6) omdat ze de ruimte van de cliënt niet kleiner wil maken. Lia spreekt over 'misschien gaan rammelen aan een vastgezet beeld', maar het is de vraag of hij wil dat ik daaraan rammel' (3-8). Onder dit label vallen dus nogal wat interventies die je als 'challenge' zou kunnen omschrijven. Wat hierbij opvalt is dat Tineke en Lia hier expliciet maken dat het afhangt van de cliënt of ze deze interventie zouden doen. Bij het betrekken van de literatuur bij de onderzoeksresultaten ga ik daar nog verder op in. Maar onder dit thema vallen ook labels op die alle cirkelen rond het woord 'ruimte'. Tineke zou ook 'ruimte rond traditie onderzoeken' (4-5), Tineke en Marijke zoeken ruimte door 'aan te sluiten en er iets anders naast te zetten' (4-15 en 2-12). Peter zou 'stukje ruimte proberen te creëren' (1-25) en bij Lia teken ik op: 'ruimte voor de ander/eigen reactie terughouden (3-14).

Opvallend is dat Marijke benoemt dat zij een aantal interventies zou doen met als oogmerk 'te verzachten' of als troost (generaliseren 2-32, buiten/niet in onze macht 2-8, 2-34, niet zeker weten/wel mogen hopen 2-37). Ik heb dit onder het thema 'troosten' (comfort) geschaard. Zij gebruikt het 'hypothetisch maken' veel in haar werk 'omdat het dan veel benaderbaarder is dan dat het meteen de harde werkelijkheid is' (2.27). Met 'hypothetisch maken' worden vragen bedoeld als bv. 'zou het kunnen zijn dat' of 'als dit nu gebeurt, hoe zou dat voor je zijn, wat zou je dan willen doen.....'.

De overige interventies lopen qua directiviteit uiteen. Tineke wil 'verbreden' (4-2b) en Peter reikt aan 'je hebt de ander niet in de hand' (1-26). Ik heb getwijfeld deze ook onder de noemer van 'troosten' te scharen maar respondenten noemen hier geen oogmerk bij. Peter zou proberen 'gesprek over geloof met kinderen te stimuleren' (1-11) en 'wijzen op risico's' (1-8 en 1-17) Peter tenslotte geeft een aantal praktische 'adviezen' ten aanzien van een eventueel te voeren gesprek met de kinderen (1-8, 1-11). Lia zou opperen 'hoe hij zelf vóór God staat te vertellen aan de kinderen' (3-6). Peter zou hem ook 'wel duidelijk maken dat het waardevoller is om van jezelf uit te vertellen wat het geloof je doet' (1-11). De adviserende interventies lijken mij te raken aan basale communicatievaardigheden.

Alle hiervoor genoemde thema's bij het handelen vallen m.i. onder één noemer, nl. hermeneutisch communicatie. Het gaat hierbij om verstaan, vertolken, en interpretatie van wat zich voordoet in het leven van de cliënt (ook in relatie met diens belangrijke anderen), dit alles in connectie met het grotere verhaal van God met de mens.

Tenslotte is er een aantal labels dat aangeeft hoe de respondenten handelen bij wat voor hen een grens is.

Als ik kijk naar de frequenties binnen het labelsysteem springt het aantal fragmenten onder het thema 'spreken over geloofsvisie' eruit (19). Hierbinnen valt het label 'geloofsinhoud ander uitdagen etc.' op met 5 fragmenten. Opvallend bij 5 andere labels binnen dit thema is het woord 'ruimte' (9 fragmenten). Ook het thema 'zoeken naar betekenis' telt 19 fragmenten. Het thema

'handelen bij grens' telt 17 fragmenten (verdeeld over 9 labels), gevolgd door het thema 'gebruik verhalen/beelden/rituelen' met 13 fragmenten (verdeeld over 9 labels).

Onder de grondslagen schaar ik ook de fragmenten waarin de respondenten beschrijven wat voor hen de crux van de spanning is en wat precies een grens. Ik heb hiernaar gevraagd omdat ik veronderstel dat het antwoord hierop mede het handelen naar de cliënt toe bepaalt. Waar ik had verwacht dat de tegengestelde geloofsvisie hierin voor de hand ligt, zijn de antwoorden veel uiteenlopend en meer verschillend van elkaar.

Peter ziet een grens bij 'het zich niet laten inschakelen'(1-10) en "me niet helemaal voor het karretje laten spannen" (1-17). Hij noemt het oordeel van de cliënt 'wat te kort door de bocht' (1-9). Toch zou Peter uiteindelijk (na cliënt gewezen te hebben op de consequenties) 'dat gesprek wel ingaan' (1-17): 'als hij dit wil zou ik er voor hem zijn'. Hij zou in dat gesprek dan 'toch wel weer de bemiddelende rol op me willen nemen (..) en te kijken wat er gebeurt'. Peter constateert dat er wel een grens is, maar géén spanning (1-27). Hij noemt de eigen omgang met het verschil tussen de levensbeschouwelijke identiteiten 'ontspannen' (1-21, 1-25). Aan het eind van het interview geeft Peter aan dat hij denkt dat 'een niet goed doorgewerkt geloofs- en levensverhaal' zou kunnen leiden tot spanning en zelfs tot burn-out (1-36). Peters antwoordt nuanceert mijn aanname dat bij een tegengestelde levensbeschouwelijke identiteit (in de zin van modern versus orthodox-traditioneel) dit een spanning geeft. De tegenstelling is er weliswaar -Peter heeft ook zijn grens- maar hij kan ontspannen met de situatie omgaan.

Waar Marijke 'tegenop stuitert is de zin '*dat ze verkeerd bezig zijn*' (2-15). Marijke komt een grens tegen als iemand 'de wijsheid in pacht' heeft (2-15). De mens mag niet 'op Gods stoel gaan zitten door te zeggen van jij leeft niet goed' (2-15). Bij zo'n grens zou zij daar 'behoorlijk expliciet' over zijn, en daarbij zowel het respect voor de cliënt benoemen als 'ik krijg het niet recht in mijzelf' (2-18). Marijke zal 'alle moeite doen om iemand van de eigen denominatie te organiseren' (2-19) maar pas als alle andere opties zijn onderzocht om cliënt wél te kunnen begeleiden.

Voor Lia zit de spanning erin of de cliënt 'een gewenst of een eerlijk antwoord' wil horen (3-9). Ook is voor Lia een spanningsveld 'dat ik op mijn gezicht geen afkeuring laat zien' (3-14), want de cliënt 'heeft er recht op dat ik bij hem in de buurt blijf. *Hij* vraagt mij iets.' Een grens is als 'cliënt Lia zou kwetsen in haar geloofshouding, dán kan zij er iets van zeggen' (3-14). Ook fragment 3-15 ('aangeven dat ik mij gekwetst voel') heeft die strekking. Als de cliënt zich zo uit dat 'het gaat om een slappe geloofsgedachte, dan ben ik aan zet!' zegt Lia (3-16). De grens zou een reden zijn om 'een time-out' in het gesprek te hebben (3-15) en te herpositioneren (3-15 en 3-16). 'Herpositioneren en zeggen dat ik me gekwetst voel' zijn voorwaarden voor Lia om authentiek bij de cliënt te kunnen zijn (3-16).

De crux van de spanning zit voor Tineke tenslotte in de tegenstelling tussen 'kleinheid en beperktheid van de mens binnen dat geloof' (toevoeging: 'dat ze méént te zien') en haar opvatting

dat 'een mens vrijuit mag leven en ademen' (4-12). In fragment 4-14 zegt ze stellig: 'ik wil niet dat mensen klein, banggemaakt worden'. Tineke zal in haar spreken over God zo dicht mogelijk bij de cliënt gaan staan, maar 'Heer of Christus zeggen, krijg ik echt niet over mijn lippen' (4-11). Er zou een grens opdoemen als cliënt haar in zijn visie zou betrekken, dan zou ze 'misschien' inbrengen dat zij niet zó gelooft (4-13). Een grens ligt er ook 'als iemand hel en verdoemenis preekt' (4-14). Tineke haalt ook een praktijkervaring aan waarbij, ondanks dat ze denkt 'hoe kun je zo geloven'?! (4-15) de grens toch weer overgegaan wordt. Ze laat hierbij vanuit een ander perspectief een cliënt naar hetzelfde kijken (4-15). Tineke geeft expliciet aan 'de spanning ingewikkeld' te vinden (4-27), ze komt haar eigen allergie tegen én wil de cliënt niet tekort doen. Ze zou nieuwsgierig zijn naar wat een geestelijk verzorger uit de eigen denominatie van de cliënt zou zeggen of doen.

Opvallend is de intonatie, mimiek en lichaamstaal bij het benoemen van dit punt (crux van de spanning en grens) bij alle respondenten. Er is sprake van een nadrukkelijker intonatie, woorden beklemtonen, meer rechtop gaan zitten, expressieve gezichtsuitdrukking of een combinatie. Als onderzoeker verrast mij dat de punten van spanning zo uiteenlopen bij de respondenten. Ik heb de indruk dat naast de theologische tegenstelling daarbij de persoon zelf eveneens een factor is. In welke betrekking staat de persoon van de geestelijke verzorger tot de cliënt? En vanuit welke visie gaat de geestelijk verzorger de relatie aan?

Bij de antwoorden op de vraag naar wat de respondenten zien als grondslag voor hun handelen antwoorden ze met een aantal theorieën en methodes (die woorden gebruik ik ook bij mijn vraag). De presentietheorie wordt door Tineke en Lia genoemd. Door Lia in vier fragmenten, waaruit duidelijk het belang van deze theorie voor haar werk blijkt (3-26, 3-27, 3-28, 3-30). Tineke noemt Ricoeur (4-23) en kijkt bij de methode 'hoe het verhaal verteld wordt'(4-1, 4-19) en Peter noemt de bevrijdingstheologie (1-34) en existentiële filosofie en psychologie (1-31). Peter en Marijke zien de cliënt ook 'contextueel' (2-14, 1-29). Bij de methodes valt de diversiteit op aan methodes. Ook valt op dat gezegd wordt: 'eigen model' (4-25), 'uit alles iets halen' (1-30, 1-36) en 'checklist in mijn hoofd'(2-33).

Daarnaast wordt veel verwoord dat ik later heb gelabeld als grondhouding, rol/taakopvatting, visie/uitgangspunt en intentie. Als ik kijk naar het grote aantal fragmenten hierover, lijken die als grondslagen belangrijk te zijn. Onder het kernthema 'grondhouding' vallen de labels 'respect', 'serieus nemen' en 'mensen in hun waarde laten' op (totaal 11 van alle respondenten). Daarnaast valt het hoge aantal labels 'authenticiteit' op (9). Ook hierover spreken alle respondenten zich uit. Beide thema's lijken een belangrijk aspect voor de respondenten te zijn in hun grondhouding. Opvallend in de antwoorden is verder het woord '*ruimte*'. Lia spreekt van 'ruimte in mezelf leeg maken' (3-20) Peter spreekt van 'de ander ruimtelijk beleven' (1-22), 'ruimte voor de ander en jezelf' (1-25, 1-30) en Voor Tineke is 'de ruimte alles te kunnen benoemen waardevol' (4-22). Zij wil graag dat mensen 'ruimte ervaren' (4-6, 4-16).

Door het hele interview heen doen de respondenten uitspraken over de levensbeschouwelijke identiteit (26 fragmenten). Uit 16 fragmenten blijkt expliciet dat de levensbeschouwelijke identiteit het handelen beïnvloedt. Op die fragmenten ga ik in paragraaf 3.9 dieper in aan de hand van een aantal 'attenderende begrippen' uit de literatuur.

Twee fragmenten van Peter heb ik apart gelabeld als 'eigen biografie' (1-32, 1-36), maar wellicht is dat ook onder 'eigen levensbeschouwelijke identiteit' te scharen.

Bij slechts twee fragmenten is m.i. sprake van beeldvorming rond orthodox-traditioneel. Ik heb niet gevraagd naar de rol van beeldvorming en nu, bij de bovenstaande analyse van de gespreksfragmenten vraag ik me af of ik hier geen blinde vlek voor heb gehad.

Als ik kijk naar de frequentie van labels en fragmenten, dan springt het thema 'eigen levensbeschouwelijke identiteit' (26 fragmenten) gecombineerd met 'eigen levensbeschouwelijke visie beïnvloedt handelen expliciet' (16) er het hoogst uit met 42 fragmenten. Deze score wordt gevolgd door het thema 'grondhouding' met 29 fragmenten, 'visie/uitgangspunt' met 26 fragmenten en rol/taakopvatting met 22 fragmenten.

3.LITERATUUR

De zoektocht naar relevante literatuur begint bij internet. Zoektermen zijn 'geestelijke verzorging', 'levensbeschouwelijke identiteit', 'spanning', 'modern en orthodox'. Ik heb gezocht in de Nederlandse taal. Omdat ik gaandeweg toch voldoende literatuur verzameld heb, is het daarbij gebleven wat het internet betreft. Voor een gedetailleerde omschrijving van de literatuur die ik in dit blokje noem, verwijs ik naar de literatuurlijst. Voor de omschrijving van 'modern' en 'orthodox' val ik terug op literatuur die ik al eerder heb gelezen in verband met mijn eigen geloofsontwikkeling. Via internet kom ik nog een artikelenserie op het spoor in het tijdschrift voor gereformeerd belijden Kontekstueel (weerslag van een gesprek tussen -kortweg- 'moderne' en 'orthodoxe' theologen). Ik kom in ieder geval op het spoor van het Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging (2006). Eén zin vermeldt expliciet dat de spanning die ik wil onderzoeken kan voorkomen (179). Wanneer docent Hans Snoek over mijn onderwerp hoort mailt hij mij de tekst van een lezing die hij gehouden heeft over de resultaten van zijn onderzoek naar factoren die invloed hebben op de identiteit van de geestelijk verzorger. Ook krijg ik inzage in de door hem gevonden literatuur. Op mijn stageplek in Kampen kan ik een groot aantal nummers van het Tijdschrift Geestelijke Verzorging nazoeken op artikelen die relevant zijn voor mijn onderzoek (bruikbaar zijn artikelen van Smeets, Zock, Van Straten en Van Bergen). Al in mijn bezit maar bij dit onderzoek herontdekt (via de trefwoorden op internet) is het boekje 'Heilig geloof, heilig moeten' (2007) dat o.a. gaat over de wijze waarop in de geestelijke verzorging op adequate wijze kan worden omgegaan met mensen met een orthodoxe geloofsovertuiging. Het tijdschrift Handelingen levert ook interessante artikelen op van Zock & Pitstra en Ganzevoort (in discussie over de onderbouwing van narratieve methodes in o.a. geestelijke verzorging) en Walton (over de identiteit en dialogische kwaliteit van geestelijk verzorgers). Pas later in het onderzoekstraject als ik me bezig houd met authenticiteit kom ik via internet een actueel, uitgebreid onderzoek van Timmerman tegen. Dit lijkt zeer de moeite waard te zijn omdat het ingaat op de betekenis van authenticiteit van de pastor voor de autonomie en authenticiteit van de pastorant. Bovendien lijkt een aantal onderzoeksresultaten uit mijn eigen (kleinschalige) onderzoek parallel te lopen met uitkomsten uit Timmerman's onderzoek. De auteur staat mij toe zijn onderzoeksverslag digitaal te raadplegen. Het lezen van literatuur neemt veel, maar m.i. ook benodigde tijd in beslag. Voor het opstellen van de 1e scriptieversie heb ik mijn 80 uur voor literatuurstudie al opgebruikt. Het aanbrengen van wijzigingen en verbetering in de 1e en 2e scriptieversie heeft opnieuw tijd gevraagd om nog weer eens precies stukjes literatuur na te lezen. Uiteindelijk valt ook weer (gelezen) literatuur af, omdat de focus toch net anders ligt dan in dit onderzoek. Een voorbeeld hiervan is een artikel van Delver (Tijdschrift Geestelijke Verzorging 10/42) onder de titel 'Religieuze identiteit in meervoud – over de persoonlijke identiteit van geestelijk verzorgers'. Hoewel relevant voor mijn onderzoek, lag de focus uiteindelijk toch meer bij *hoe* de kwaliteit van de inzet van de levensbeschouwelijke overtuiging geborgd kan worden.

Heel praktisch bezien: als de tijd die voor literatuurstudie staat meer dan opgebruikt is, is ook dat een reden om niet verder te zoeken.

3.1. Onderzoek naar de beroepsidentiteit en levensbeschouwelijke identiteit in de geestelijke verzorging

Actueel en uiterst relevant voor mijn eigen onderzoek is het onderzoek dat Hans Snoek vanuit het Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van de Christelijke Hogeschool Windesheim doet naar de professionele³⁵ en levensbeschouwelijke³⁶ identiteit van geestelijk verzorgers. Partner in het onderzoek is o.a. de beroepsvereniging van geestelijk werkers Albert Camus. Publicatie is weliswaar nog in voorbereiding ten tijde van dit onderzoek, maar uit de tekst van een lezing die Snoek heeft gehouden op 13-10-2010 voor de Vereniging Albert Camus te Utrecht blijkt dat bepaalde uitkomsten interessant zijn voor mijn eigen onderzoek naar de omgang van geestelijk verzorgers met spanning tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt. Ook Snoek constateert dat de instellingen waar zijn respondenten werken een in levensbeschouwelijk opzicht zeer pluriforme bewonerssamenstelling kennen. Het lukt de respondenten in zijn onderzoek om een aanbod te hebben voor mensen met zulke diverse levensbeschouwingen en het lukt ook op hoofdlijnen respect op te brengen voor de opvatting van de ander. Maar niet altijd lukt het om helemaal aan te sluiten. Snoek noemt enkele praktijkvoorbeelden. Respondenten geven ook aan op grenzen te stuiten bij zichzelf waar ze niet overheen willen of kunnen gaan! Daarbij wordt o.a. de levensbeschouwing van orthodox-protestantse cliënten genoemd. De geestelijk verzorgers (niet alleen van Albert Camus, maar ook van de Vereniging voor Kerkelijk Werkers) 'vinden het soms lastig om in levensbeschouwelijke gesprekken om te gaan met bepaalde verwachtingen van orthodox-protestantse bewoners'. De methode van werken waarmee de geestelijk verzorgers reageren op de cliënten varieert van presentie tot interventie. Dan gaat het dus over hun professionele identiteit. Eén respondent gebruikt voor presentie een metafoer: opwandelen met bewoners, daarbij hun tempo aanhoudend. Snoek constateert dat hoewel het woord 'interventie' niet valt bij de respondenten, sommigen op bepaalde momenten zélf langzamer gaan wandelen en daardoor niet meer 'samen' oplopen met de bewoner.

De respondenten hebben professioneel gezien veel op met presentie, maar er zijn ook grenzen die ze trekken. Daarbij worden 'authenticiteit' en 'transparantie' nadrukkelijk genoemd. De respondenten willen zichzelf geen geweld aandoen door levensbeschouwelijke taal te gebruiken

³⁵ Professionele identiteit verwijst naar de werkwijze van de geestelijk verzorger. Snoek verwijst hiervoor naar Dijk, van, A., Buuren, van, A., Identiteit en interculturalisatie, 171-191 in: Doolgaard, J. (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kok, Kampen (2009)

³⁶ Voor 'levensbeschouwelijke identiteit' haalt Snoek Zock aan: levensbeschouwingen zijn religieuze en niet-religieuze overtuigingen, waarden en idealen. Zock, H., *Niet van deze wereld?*, Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief (inaugurale rede), Tilburg (2007)

waar men weinig tot niets mee heeft, noch daaromtrent levensbeschouwelijk te handelen. De authenticiteit moet dan zowel naar de cliënt als de geestelijk verzorger zelf transparant zijn: helder moet zijn waar een grens ligt.

Snoek richt zich in zijn onderzoek op de overlap tussen professionele en levensbeschouwelijke identiteit van geestelijk verzorgers en vraagt zich af welke factoren dan een rol spelen bij een overlap. Zijn indruk is dat de autobiografie een van de belangrijke factoren is. Een van de respondenten van Snoek benadrukt dat 'je als geestelijk verzorger moet weten wie je bent en waar je voor staat. Dat is voorwaarde om een zo open mogelijke houding naar verschillende levensbeschouwingen vol te kunnen houden'.

Volgens Snoek vormt de huidige samenleving waar eenduidige betekenis-horizonten verdwenen zijn, nog een hele uitdaging voor geestelijk verzorgers, om levensbeschouwelijk onderdak te vinden. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat presentie belangrijk is voor hun professionaliteit, maar wat even belangrijk is, is 'authenticiteit, gebaseerd op een transparante visie ten aanzien van de eigen levensbeschouwelijke identiteit, en het geaard zijn in de eigen autobiografie'.

Meerdere auteurs³⁷ onderstrepen overigens het belang van het inzicht hebben in en kunnen reflecteren op de eigen levensbeschouwelijke biografie, positie en inspiratiebronnen. Dit is nodig om de eigen levensbeschouwing adequaat als 'instrument' te kunnen inzetten. Waar sta je zelf in het levensbeschouwelijke landschap? Aangeven waar je staat, lijkt mij vandaag de dag nog niet zo gemakkelijk, noch voor ongebonden geestelijk verzorgers, noch voor hen met een binding. Smeets constateerde immers dat ook veel ambtelijk gebonden geestelijk verzorgers 'een multilevensbeschouwelijke gerichtheid'³⁸ hebben. Snoek spreekt van 'een samenleving waarin geen eenduidige betekenis-horizonten meer zijn'. Dat neemt de noodzaak van plaatsbepaling m.i. niet weg maar probleem bij het aangeven waar je levensbeschouwelijk precies staat is dat grenzen niet strak te trekken zijn. Van de Beek³⁹ meent ten aanzien van het erfgoed van een godsdienstige traditie dat de grens nooit absoluut te trekken is. Wanneer ben je nog christelijk en wanneer niet? Alleen als je één kenmerk als norm neemt, is zo'n vraag eenduidig te beantwoorden. En in de praktijk is volgens Van de Beek die ene norm nooit de enige, maar zal altijd deel zijn van een groter geheel van symbolen.

Van belang voor mijn onderzoek vind ik de uitkomst bij Snoek dat zijn respondenten grenzen tegenkomen in het contact met hun cliënt. Daarbij is nadrukkelijk hun authenticiteit in het geding. Dit laatste begrip: *authenticiteit* neem ik dan ook als belangrijk (attenderend) begrip mee uit de

³⁷ Zock, H., a.w., 14 en Delver, J. artikel *Religieuze identiteit in meervoud – over de persoonlijke identiteit van geestelijk verzorgers*, in: Tijdschrift Geestelijke Verzorging 10/42, februari 2007, 44

³⁸ Smeets, W., a.w. 39

³⁹ Beek, B. v.d., uit: *Toeval of schepping*, blz. 53 t/m 93, in: Reader Systematische Theologie van Matty Vroom, Christelijke Hogeschool Windesheim (2010)

lezing van Snoek. Attenderend wil zeggen: mogelijk richtinggevend bij het onderzoek.

Ik kom nog even terug op de rol van de autobiografie. Snoek vermoedt dat de autobiografie een factor is die een rol speelt in de overlap tussen professionele en levensbeschouwelijke identiteit van geestelijk verzorgers. In mijn eigen onderzoek kom ik twee fragmenten tegen die illustreren dat de autobiografie een rol speelt in het handelen nu. Ik noem hier een fragment van respondent Peter, waarbij hij antwoordt op de vraag wat aan zijn handelen ten grondslag ligt: *“Maar ook wel de manier waarop ik dat zelf van uit mijn achtergrond gewend ben geweest. Dat het erom gaat..... om de ander de ruimte te geven. Die ruimte heb ik ook zelf ervaren. Dus niet strikt van uit zo moet het en zo moet het. Het gaat niet om het moeten maar om het ont-moeten. En vanuit mijn gezin ben ik dat ook gewend geweest“* (...) (1.32).

3.2. Heilige huisjes

Cultuur- en godsdienstsychologe Lia Vergouwen, beschrijft in “Heilige huisjes”⁴⁰ precies die problemen en vragen ten aanzien van tegengestelde levensbeschouwelijke identiteiten waaruit dit onderzoek is voortgekomen. Zij schrijft merendeels over pastores en andere hulpverleners, maar noemt ook af en toe geestelijk verzorgers. Ik betrek wat zij schrijft daarom vrijmoedig ook op geestelijk verzorgers. Bij het vraagstuk van 'adequaat pastoraat en hulpverlening aan mensen met een orthodox geloof' benoemt zij aspecten als 'pastorale verlegenheid en ambivalentie; misschien ook angst; de ingewikkelde vraag naar authenticiteit; het spanningsveld tussen uiteenlopende pastorale rollen en tussen het aloude *to comfort and to challenge*'.

Zij noemt tevens 'een vorm van normativiteit, al dan niet bewust, waarin het eigen geloof van de pastor kennelijk als *criterium* fungeert'. Voor Vergouwen is de grote vraag wat er vervolgens buiten de orde van de begeleiding zou vallen op grond hiervan.

Dit alles speelt aan de kant van de geestelijk verzorger. Vergouwen vraagt zich af wat aan de andere kant de cliënt bedoelt: wat hoopt hij, vreest hij? Wat is zijn verlangen? Wat wil hij in eigen taal uitdrukken? Tenslotte vraagt ze zich af waar de kortsluiting ontstaat met de wereld van de geestelijk verzorger.

Vergouwen benadrukt in de eerste plaats dat geestelijk verzorgers zich bewust zijn van de kenmerken van de belangrijkste zingevingsstijlen (in dit geval van de orthodoxie). Zij maakt daarbij gebruik van het faith-developmentmodel van James Fowler, een Amerikaanse predikant en onderzoeker. Orthodox gelovige mensen worden vaak gekenmerkt door een mythisch-letterlijke stijl van zingeving. 'Letterlijk' verwijst naar het letterlijk nemen van teksten en symbolen (de bijbel van 'kaft tot kaft'). Met 'mythisch' bedoelt Fowler dat mensen met deze stijl van zingeving zich meestal uitdrukken in fragmentarische verhalen (mythen) over hun leven. Er is moeite om zich te verplaatsen in anderen. Voornaamste oorzaak ligt in het ontbreken van echte reflectie. De

⁴⁰ Vergouwen, L., Heilige huisjes – Orthodoxie en andere zingevingsstijlen in het faith-developmentmodel van Fowler, in: Vergouwen, L. (e.a.), *Heilig geloof, heilig moeten – Orthodoxie en geestelijke gezondheid*, KSGV, Tilburg (2007), 18-40

gevolgen hiervan zijn groot: Fowler schetst een beeld van deze mensen die als het ware *midden* in de stroom van hun ervaringen staan en daarin bijna kopje-onder gaan. Een kleine en overzichtelijke wereld met het gelijk aan je kant, biedt houvast. Maar vermoed kan worden dat achter zoveel zekerheid, angst moet zitten.

Daarnaast wijst Vergouwen op het belang van het bewust zijn van de éigen zingevingsstijl, maar ook dat deze in de begeleiding van een cliënt niet als criterium wordt gehanteerd! Zij merkt op dat dit beslist eenvoudiger gezegd dan gedaan is.

Vergouwen stelt dat in de praktijk het normerend opleggen van het eigen geloof (al dan niet bewust) een oorzaak kan zijn van haperende contacten. Zij voert een casus op waarin een pastor op een andere wijze te werk gaat⁴¹. De pastor begeleidt een terminaal zieke vrouw die 'hoopt op een wonder'. Door 'zorgvuldig en invoelend' pastoraat wordt dit *verruimd* en verdiept tot een hopen op 'een leven en sterven in het licht van God'.

De zogenaamde 'verbindende' zingevingsstijl is volgens Fowler de stijl bij uitstek van een adequate geestelijk verzorger. Als je deze stijl hanteert, overzie je andere stijlen, onderscheid je de stijl van de cliënt om daar zo dicht mogelijk bij aan te sluiten. Eigen geloof wordt daarbij niet als een heilig huisje gezien, immers 'in het huis van de Vader zijn vele woningen'. Het huis van de cliënt zal dus niet verbouwd worden zonder diens uitdrukkelijke wens. Er is een besef dat hun geloof voor mensen een veilig en heilig huis is, hoezeer ook altijd elk huis mét een kruis. De geestelijk verzorger kent zowel mogelijkheden als beperkingen van álle mogelijke zingevingsstijlen.

De mythisch-letterlijke gelovige kan al zeer gebaat zijn bij kleine hints van mogelijke verbanden tussen losse verhalen. Of al bij rust en *ruimte*, om eens te kijken naar wat vragen. De cliënt heeft bij uitstek bevestiging, waardering en acceptatie nodig. Waar het huis dan toch te klein en te benauwend blijkt, zal een adequate geestelijk verzorger de weg kunnen wijzen naar de *ruimte* die een *aangrenzende* stijl kan bieden. Niet verder dan dat. De mythisch-letterlijke gelovige zou gebaat zijn bij een groter zelfgevoel en in het verlengde daarvan gevoel voor anderen.

Vergouwen wijst op de valkuil van élke zingevingsstijl. Een vastlopende 'conventionele' gelovige heeft reflectiemogelijkheden nodig en een minder afhankelijke opstelling. De 'autonome en reflexieve' gelovige kan vastlopen in eigen rationaliteit en zou gebaat zijn bij zelfspot en relativering. De 'verbindende' gelovige (waar Fowler dus idealiter een geestelijk verzorger plaatst) zal alert moeten zijn op spiritueel isolement en superioriteitsgevoelens!

Idealiter gezien fungeert het eigen geloof van de geestelijk verzorger dus niet als criterium, maar als inspiratiebron. Er wordt een *veilige ruimte* gecreëerd, waarin de ander tot zichzelf mag komen. Een veelgestelde vraag is of je een orthodox geloof niet moet veranderen in verband met eventuele angstproblematiek. Vergouwen meent dat als een geestelijk verzorger daar op een zorgvuldige wijze mee om weet te gaan, veranderingen, misschien vanzelf, haast onmerkbaar

⁴¹ Vergouwen, L., a.w. 36-38

zouden kunnen inzetten, 'zoals het voorbijgaan van God in de zachte bries'. Vergouwen citeert hierbij Andriessen (1996) "wij moeten voorzichtig zijn. Wij weten immers niet welk geheim God met deze mens heeft...."⁴².

Vergouwen spreekt over de mogelijke 'kortsluiting met de wereld van de hulpverlener'. Cliënt en hulpverlener komen dan (in mijn eigen woorden) aan een grens. Vergouwen benoemt zeer terecht de kant van de cliënt: wat die bedoelt, wat die vreest en verlangt. Deze kant blijft buiten het bereik van dit onderzoek. Dit onderzoek zoemt enkel in op de kant van de geestelijk verzorger, op diens handelen en grondslag(en) voor dit handelen.

Het valt mij op dat meermalen het woord *ruimte* gebruikt wordt door Vergouwen. In mijn onderzoek valt ook op dat dit woord vaak gebruikt wordt door de respondenten, in verschillende betekenissen. Ik neem dit begrip *ruimte* daarom mee als attenderend begrip

Uit dit stuk van Vergouwen neem ik eveneens als belangrijk begrip ten aanzien van dit onderzoek mee: *normativiteit* (op welke wijze speelt de eigen levensbeschouwelijke identiteit een rol in het contact met de cliënt: als criterium of inspiratiebron?).

3.3. Het werk onzer handen – Een pastoraaltheologische en dieptepsychologische beschouwing over orthodoxie

In de beschouwing 'Het werk onzer handen' laat Jan Bodisco Massink⁴³ aan de hand van psalm 90 zien dat alles in het leven in polariteiten uiteen te leggen valt. Polariteiten zijn tegengestelde of contrasterende verschijnselen of principes. Het één heeft hierbij geen betekenis zonder het contrast met het ander. Licht en donker. Hemel en aarde. Kortom, er is sprake van *complementaire* polariteiten: de ene pool heeft wel een waarde in zichzelf, maar altijd in 'een onlosmakelijk verband met de andere pool'. Vanuit dit complementair-polaire denken kijkt Bodisco Massink ook naar regels en vrije ruimte. Goed dat er regels zijn -het wordt zonder immers een chaos- en goed dat er ruimte en vernieuwing is, anders kan het leven stollen. 'Zonder spanningsvelden geen leven'. De auteur ziet ook een 'complementaire spanning in de polariteit orthodoxie en liberaal geloof, kritisch geloof of vrijzinnigheid'. Beide hebben waarden in zichzelf, maar als je de één van de ander losmaakt, moet dat wel tot vertekening leiden. Noch orthodoxie noch vrijzinnigheid ziet Bodisco Massink als verwerpelijk, het zijn beide in zichzelf geloofsregels. Met alle nuanceringen van dien: zo zijn er orthodoxe vrijzinnigen en milde orthodoxen. Orthodoxie kenmerkt zich volgens hem 'door een overtuiging van de waarheid van een traditionele geloofsleer en het gebod tot strikte naleving van de leefregels die voortvloeien uit die geloofsleer'. De regels zijn gegeven door een externe autoriteit: God die de waarheid is. Vrijzinnige (of zoals ik het in dit onderzoek noem 'moderne') theologie 'legt het accent wat meer op een menselijk aandeel in dezen en op de eigen

⁴² Als illustratie bij dit laatste vond ik twee chassidische verhalen. Die zijn opgenomen in de bijlagen.

⁴³ Bodisco Massink, J., a.w. 41-57

verantwoordelijkheid van de mens'.

Complementair-polair kunnen denken is volgens Bodisco Massink belangrijk voor constructieve communicatie. Belangrijk in dit denken is het begrip 'mentaliseren' (het vermogen je te kunnen verplaatsen in een ander). Dit is niet alleen belangrijk naar de ander toe, maar ook naar jezelf toe (om je te verhouden met verschillende kanten die je in jezelf hebt). Het speelt een grote rol in communicatie en in respectvol intermenselijk verkeer.

Bodisco Massink beveelt de pastor/hulpverlener twee gespreksvaardigheden aan als het (on)vermogen tot mentaliseren in het geding is, nl. representeren en reflecteren. Je representeert als pastor de ander in je persoon of je uitspraken en vervolgens werk je met de cliënt door wat dat met de cliënt doet. Bij reflecteren laat je de cliënt nadenken over zijn gevoelens en gedachten. Een goede relatie tussen pastor en cliënt kan een veilige bodem (symbool voor hechtingssituatie) zijn onder deze vragen⁴⁴.

Vanuit het complementair-polaire denken plaatst Bodisco Massink 'modern' en 'orthodox' náást elkaar. Hij sluit hiermee m.i. aan bij Vergouwen die waarschuwt niet de eigen zingevingsstijl als (superieur) criterium te laten fungeren in het contact met de cliënt. Complementair-polair denken kan bijdragen aan opbouwende communicatie. Bij de door Bodisco Massink genoemde specifieke vaardigheden denk ik aan respondent Marijke die veel werkt met de methode 'stel dat': samen met de cliënt reflecteren op mogelijke scenario's (2-27). Je kunt ook een vraag stellen als: 'Wat denk jij dat *die ander* voelt of denkt wanneer jij dit of dat doet?'. Dit zou ook de achtergrond kunnen zijn van respondent Peters '*wijzen op de risico's of consequenties van een gesprek van cliënt met zijn kinderen*' (1-8, 1-17).

3.4. Dialogische kwaliteit

Martin Walton gaat in een artikel in op de identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstellingen⁴⁵. Voor Walton is zingeving een inhoudelijk-normatief proces. Voor hem is de vraag niet óf een geestelijk verzorger inhoudelijk en normatief mag werken, maar hóe hij met inhouden en normen omgaat. Ik denk hierbij bv. aan het onderscheid dat Vergouwen noemt: wordt eigen geloof ingezet als norm of als inspiratie. Walton is van mening dat je als geestelijk verzorger niet 'neutraal' kunt werken, ook niet als je je eigen levensbeschouwelijke identiteit niet expliciet maakt. Onder de woorden en interventies spelen je eigen normen (je eigen levensbeschouwelijke identiteit vul ik daarbij aan) mee, geven richting. Walton verwoordt dit aldus: 'geestelijk verzorgers staan niet onverschillig tegenover de waarden en normen van hun cliënten'. Hij meent dat inhoudelijke interventies worden gepleegd door geestelijk verzorgers omdat hun deskundigheid betekenisvol is.

⁴⁴ Bodisco Massink, J., a.w., 53

⁴⁵ Walton, M., "Dialogische kwaliteit – identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstelling" in: *Handelingen, Tijdschrift voor Praktische Theologie*, 2009/3, 27-37

Maar een zorgvuldige geestelijk verzorger zal de cliënt altijd ruimte en vrijheid bieden om de interventie af te wijzen. Tegelijk blijft het zo dat de interventies inhoudelijk en normatief beladen zijn. Walton benadrukt dat het proces van betekenis zoeken altijd dialogisch is, waarbij de geestelijk verzorger naast helpende ook een 'tegenover' is.

Hij ziet de geestelijk verzorger als vakkundige dialogicus, zowel wat betreft de regels van dialoog als inhoudelijk. Onder verwijzing naar Menken-Bekius & Van der Meulen (2007) betitelt hij zelfkennis en zelfreflectie op het gebied van eigen overtuigingen en normativiteit als 'essentieel'. Inhoud, betekenisstoekenning en dialoog vragen om 'een hoge graad van reflectie op de eigen innerlijke en uiterlijke verbindingen, en op de eigen communicatieve maar ook levensbeschouwelijke deelname aan dialoog'. Voor Walton ligt de 'geestelijke en tegelijk ook professionele identiteit van de geestelijk verzorger' in het 'dialogicus' zijn: een dialogicus in betekenisontlening en betekenisverlening⁴⁶.

Voor het waarborgen van de levensbeschouwelijke kwaliteit van geestelijke verzorging is volgens Walton 'een gestructureerde praktijk nodig van reflectie op de eigen overtuigingen, van hermeneutische omgang met eigen en andere tradities, van bevraagd worden op de eigen normativiteit'. Walton wil de dialogische kwaliteit bevorderen. Vanuit die kwaliteit (met een inhoudelijk én een betrekkingniveau) wil hij over de identiteit van geestelijke verzorging nadenken. Die identiteit is niet enkelvoudig meent hij. Er is sprake van meerdere bereiken: methodische pluraliteit, betrokkenheid op levensbeschouwing én zorg, er is narratief-hermeneutische omgang met betekenisverlening en gerichtheid op levenscrises en levenskunst van de concrete mens. Maar al die bereiken vragen z.i. om dialogische kwaliteit.

In dit artikel van Walton komt, net als bij Vergouwen, het begrip 'normativiteit' naar voren, dat ik later als attenderend begrip naast de onderzoeksgegevens zal leggen.

Waar Walton spreekt over het dialogicus zijn van de geestelijk verzorger in betekenisontlening en betekenisverlening stuit ik opnieuw op de beperktheid van de gekozen onderzoeksmethode. Waar de respondenten in mijn onderzoek allen op zoek gaan naar betekenis, komt de dialogische kwaliteit niet uit de verf bij een cliënt 'op papier'. Wel spreekt duidelijk uit de onderzoeksresultaten dat de respondenten inzetten op die dialoog.

Het aspect van de geestelijke verzorger als 'helpende én tegenover' komt ook duidelijk in de resultaten van mijn onderzoek naar voren.

Net als bij Vergouwen valt mij bij Walton opnieuw het begrip 'ruimte' op: een zorgvuldige geestelijk verzorger zal de cliënt altijd *ruimte* en vrijheid bieden om een interventie af te wijzen.

3.5. Lyotard

⁴⁶ Walton, M., a.w., 36

In dit onderzoek gaat het ook over taal die gebruikt wordt. Zowel door de geestelijk verzorger als door de cliënt. Volgende de taalfilosoof Lyotard⁴⁷ is taal een gebeuren in de tijd. Woorden en zinnen hebben vele betekenissen. Iedere zin die je aanknoopt aan de voorgaande 'heeft iets weg van een sprong'. Zo bezien is communiceren via taal één groot avontuur. Lyotard pleit voor het openhouden van de verhalen, ontvankelijk te zijn voor wat gebeurt.

Lyotard onderscheidt in de taal wel 'genres': gangbare en gewortelde taalpraktijken. Elk genre kent dan zijn eigen taalpraktijken. Er zijn geen 'meta-regels' die voor alle genres gelden. Bij een conflict spreekt Lyotard van een geschil. De filosofie probeert geschillen tussen de genres te laten zien, en vooral onrecht te laten zien (als bv. één genre dominant is geworden). Het is met die genres als met eilanden van een archipel. Er kan nog wel heen en weer gevaren worden tussen de eilanden. Maar voor Lyotard is juist alleen de 'kritische' overgang toegestaan, waarbij verschillen of geschillen zichtbaar worden! Het artikel van De Pater noemt 'de mogelijkheid van 'hogere' taalspelen die andere vertogen kunnen integreren *zonder dat deze hun eigenheid verliezen*' en noemt o.a. godsdienst als voorbeeld. Zo is voor de gelovige het woord 'God' met het observeerbare verbonden (bv. als Schepper) en tegelijk overstijgt Hij het.

Een m.i. opvallend punt in de filosofie van Lyotard is zijn oproep 'de eer van de naam te redden'. Het gaat om de erkenning van elke mens in zijn of haar eigenheid. Er zijn wel véle namen, je kunt dus jouw eigenheid niet als norm aan de ander(en) opleggen.

Deze laatste notie sluit aan bij het eerdere denken van Vergouwen (niet de eigen zingevingstijl c.q. levensbeschouwing criterium laten zijn in het contact met de ander) en Bodisco Massink (modern en orthodox staan náást elkaar). Elk huisje is heilig. Ik neem uit dit stuk de notie van 'erkenning' mee. Daarin klinkt voor mij door: de ander serieus nemen, in diens eigenheid erkennen. Een tweetal fragmenten uit mijn onderzoek lijken een illustratie bij het denken van Lyotard. Zo klinkt in fragment 3-1 van Lia ('*wat is voor u de betekenis van verkeerd*') haar besef door dat woorden voor mensen verschillende betekenissen kunnen hebben.

Het fragment 4-9 van respondent Tineke ('*dit is van hem ook taal. Wat is voor God staan? (...) maar gebruikt hij die taal, die natuurlijk zo ingeprent, ingeweven is*') treft mij daarnaast ook als een illustratie bij het begrip 'genre'.

3.6. Interlevensbeschouwelijk leren

Bij de multiculturele en interlevensbeschouwelijk samengestelde samenleving word je geconfronteerd met andere overtuigingen en gebruiken. Het Onderwijscentrum van de Multiculturele Geestelijke Verzorging van Parnassia in Den Haag⁴⁸ biedt daarom o.a. aan geestelijk

⁴⁷ Peperstraten, F. van, Jean-Francois Lyotard, en Pater, W. de, Het postmoderne nog eens uitgelegd, in: Booij, H., reader *Minor: denken in meervoud Filosofie*, Windesheim, Zwolle (september 2010)

⁴⁸ Straten, drs. C.L.M. Van, Interlevensbeschouwelijk leren, in: Doolaard, J. (red), *Nieuw Handboek Geestelijke*

verzorgers trainingen en cursussen aan die als uitgangspunt vragen hebben als: hoe communiceer je dan; hoe handel je zo dat er contact ontstaat; kun je als je elkaar niet begrijpt, toch communiceren? In het interlevensbeschouwelijk onderwijs staat de mens *in relatie tot zijn of haar levensbeschouwing* centraal. Hoewel het hier misschien in eerste instantie gaat om dialoog tussen verschillende religies, ben ik van mening dat wat aangereikt wordt ook zeer toepasselijk is in de situatie van spanning tussen 'modern' en 'orthodox'. Opleider Corry van Straten laat zich waar het de communicatie betreft o.a. leiden door een model van interreligieuze dialoog van Hermans (C.A.M. Hermans, 2001). Daarbij gaat het er primair om dat je de ander *erkent*, dat die (ene, unieke) mens wordt gezien zoals hij of zij is en voelt. Volgens Hermans moeten 3 punten, als basis van levensbeschouwelijke communicatie, erkend worden:

- De ander erkennen in de eigen praktijken die kenmerkend zijn voor zijn/haar levensbeschouwing en cultuur.
- Het lijden en het onrecht dat de ander is aangedaan moet worden erkend.
- Het is nodig dat het vreemde van de ander erkend wordt en mag blijven bestaan.

Dit levensbeschouwelijke onderwijs roept volgens Van Straten een groeiproses op, waarin zich - onvermijdelijk- weerstanden voordoen. Achter die weerstanden ontwaart zij spanningsvelden. Ik haal hier de spanningsvelden aan die ik relevant acht voor dit onderzoek.

- *Spanningsveld autonomie – heteronomie*: twee begrippen die haaks op elkaar lijken te staan. Van Straten noemt een aantal punten van spanning, o.a. dat religieuze beleving weliswaar een moment van overgave kent, maar dat een mens toch vanuit haar of zijn autonomie beslist dat je je overgeeft. 'Heteronomie wordt dan actief door de autonomie'⁴⁹. In de overgave richt de gelovige mens zich naar de wet en regel van de Ander. Een ander punt gaat over de cultuur waaruit je komt. Als je daarin gewend was dat iemand anders de wet voorschrijft, kan het een enorme stap zijn zelf het heft in handen te nemen, eigen keuzes te maken. Immers, dat doen kán een grotere vrijheid opleveren, maar kan óók verlies aan genegenheid van de belangrijke anderen betekenen. Kortom, een vrijheid die ook bedreigend kan zijn.
- *Spanningsveld van de verschillende gerichtheid van spiritualiteit*: Van Straten schetst drie mogelijkheden om om te gaan met de situatie dat de spiritualiteit van de ander weerstand en onbegrip oproept. In de eerste plaats is dat het in een breder historisch, cultureel en eventueel filosofisch perspectief plaatsen van die spiritualiteit. Het gaat om een gegroeide en doorgegeven praktijk waarbij de leer het leven inspireert en het leven de leer. Door als het ware van een afstandje te kijken naar het grotere geheel, 'kan er iets van begrip

Verzorging, Kok – Kampen (2006), 805-823. Mevrouw Van Straten is opleider Multiculturele Geestelijke Verzorging van psychomedisch centrum Parnassia en studeerde theologie (KTU Amsterdam). Zij is supervisor en KPV-opleider.

⁴⁹ Straten, C.L.M., van, a.w., 816

ontstaan voor de ander⁵⁰. Een tweede mogelijkheid schetst Van Straten bij de ontdekking dat in het 'vreemde soms iets van kwaad'⁵¹ zit. Maar in ieder mens ziet zij een complex van tegenstellingen van zowel goed als kwaad. En wanneer je dat in jezelf kan aanvaarden, kun je het ook zien in de spiritualiteit van de ander. Dan wordt het vreemde in de ander misschien iets minder vreemd. Zij haalt Van den Berk aan die 4 grondhoudingen ziet t.a.v. het zien van goed en kwaad in jezelf en de ander. Ik noem hier de 4e grondhouding: de 'bewuste' houding waarbij de mens zich bewust is van het kwade en het goede, maar je vereenzelvigd je er niet mee en je verabsoluteert geen van beide. Van Straten omschrijft deze houding als de houding 'van het kunnen uithouden van de spanning tussen goed en kwaad'⁵². De derde mogelijkheid om om te gaan met de situatie dat andermans spiritualiteit weerstand en onbegrip oproept is het kunnen opbrengen van respect voor het typisch eigene van de spiritualiteit van de ander. Van Straten tekent daarbij aan dat het niet mogelijk is je eigen levensbeschouwing volledig opzij te zetten (zij haalt hier Cornille aan, 1997). 'Het komt erop aan je eigen levensbeschouwelijke ervaringen te benutten om de ander te begrijpen en om de eigen religieuze achtergrond te expliciteren'⁵³, maar toch zal er een grens zijn. In die situatie moet een begeleider gezocht worden vanuit die specifieke stroming.

- *Spanningsveld van de oude tijden en de postmoderne tijd*: die spanning uit zich o.a. rond het interpreteren van oude teksten uit de bijbel, koran e.d. De godsdiensten zeggen wat volgens de leer de juiste interpretatie is, maar voor velen zijn veel meer interpretaties mogelijk geworden. Van Straten stelt dat geen enkele interpretatie 'zomaar verkeerd is, maar ook niet zomaar goed'⁵⁴. Er kan angst voor buitensluiting zijn. Geestelijk verzorgers komen met dit spanningsveld in aanraking, worden ter verantwoording geroepen en moeten wel nadenken over hun eigen religie. Hermans biedt hier drie mogelijke concepten:
 - een posttraditioneel concept. Hierbij ligt alle nadruk op de toekomst.
 - een traditionalistisch concept. De nadruk ligt hier op het verleden.
 - een open concept van de traditie. Traditie en hedendaagse ervaringen sluiten elkaar niet uit, maar beïnvloeden elkaar wederzijds kritisch.
 Steeds komt de vraag 'hoe de levensbeschouwing déze mens in déze situatie van dienst kan zijn'.
- *Reflecteren over het spanningsveld van waarden en normen die met elkaar in tegenspraak zijn*: normen en waarden bepalen het gedrag. Daarom is juist het reflecteren belangrijk om

⁵⁰ Straten, C.L.M., van, a.w., 817

⁵¹ Straten, C.L.M., a.w., 817

⁵² Straten, C.L.M., a.w., 817

⁵³ Straten, C.L.M., a.w., 818

⁵⁴ Straten, C.L.M., a.w., 820

je bewust te worden van die normen en waarden. Daarbij noemt Van Straten niet alleen reflecteren vanuit psychologische hoek, maar ook vanuit theologische en filosofische hoek. Zij haalt hierbij Ricoeur aan (1971) voor wie de 'paulinische paradox'⁵⁵ een inspiratie is. Hierbij staan begrippen náást elkaar, hoewel ze tegenstrijdig zijn: rechterlijke gerechtigheid en genade; straf en trouw aan beloften; verzoening en barmhartigheid. Volgens Van Straten krijgen alle levensbeschouwingen met deze tegenstellingen te maken. Zij ziet bij alle levensbeschouwingen 'altijd een mogelijkheid om gered te worden door de barmhartigheid terwijl men tegelijk schuldig en zondig is'.

Bij het spanningsveld heteronomie – autonomie kan voor iemand, die gewend was in religieus opzicht meer heteronoom te zijn, vrijheid (of door mij wat vrij aangevuld met 'ruimte'), de mogelijkheid zélf een keuze te maken, bedreigend zijn. Ook bij Vergouwen trof ik deze notie aan, zij het in wat andere bewoordingen. Waar de positie van een cliënt wellicht te eng, te benauwd wordt, wordt weliswaar naar ruimte gezocht, maar niet verder dan via een aangrenzende zingevingsstijl.

Om tot meer begrip te komen voor de anders-gerichtheid van een spiritualiteit kun je die in een breder perspectief bezien, alsof je er van een afstandje naar kijkt. Dit klinkt door in het volgende fragment van respondent Marijke (2-16): *'...dit is wel de manier waarop deze meneer altijd geleefd heeft, waarop hij groot geworden is, wat hij als taak in zijn leven heeft gezien'*.

Net als eerder Walton (je kunt niet levensbeschouwelijk 'neutraal' werken) is ook Van Straten van mening dat je je eigen levensbeschouwing als geestelijk verzorger niet volledig opzij kunt zetten in het contact met cliënten. Wel kun je aan een grens komen, waarna je moet doorverwijzen naar iemand anders. H. Schouten⁵⁶ schetst de attitude van de *algemeen* geestelijk verzorger als iemand 'die er niet op uit is een bepaalde levensvisie uit te dragen' (immers niet gebonden aan een zendende instantie). Er wordt geen partij gekozen, behalve als er sprake is van onverdraagzaamheid. Op de vraag of 'deze attitude geen spanningen oplevert met betrekking tot de integriteit van de geestelijk verzorger ter zake van het omgaan met de eigen levensovertuiging', zullen zich volgens Schouten 'bij een enigszins professionele opstelling' geen problemen voordoen. Je kunt volgens hem steeds kiezen om je eigen overtuiging wel of niet bekend te maken, zonder je door enige partijdigheid te laten leiden. Op grond van de onderzoeksresultaten van dit onderzoek meen ik te kunnen concluderen dat, gebonden of niet aan een zendende instantie, de eigen levensbeschouwelijke identiteit het handelen van de geestelijk verzorger beïnvloedt, ook (en misschien wel juist!) als je die niet expliciet maakt. Dit laat m.i. onverlet dat de

⁵⁵ Volgens Den Heyer wordt Paulus 'onderweg naar Damascus de *paradox* van het geloof onthuld: de vervloekte gekruisigde werd door God opgewekt uit de dood' (Heyer, C.J. den, *Paulus, man van twee werelden*, Meinema, Zoetermeer 1998, 308). Voor Paulus schuilt juist in zwakheid krácht. Zo staat in 1. Cor. 1: 24-25: 'want het dwaze van God is wijzer dan mensen, en het zwakke van God is sterker van mensen'.

⁵⁶ Schouten, H., *De vereniging voor geestelijk werkers 'Albert Camus'; een pleidooi voor ontzuiling van de geestelijke verzorging*, in: Doolaard, J. (red.), *Nieuw Handboek geestelijke verzorging*, Kok-Kampen (2006), 114

intentie kan zijn om zo onpartijdig mogelijk te werken.

Op die invloed van de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger ga ik aan de hand van fragmenten nader in bij paragraaf 3.9.

Staande in het spanningsveld van de oude en postmoderne tijd, worden geestelijk verzorgers volgens Van Straten ter verantwoording geroepen ten aanzien van hun eigen religie. Zij móeten hier wel over nadenken. Een blijk van dit nadenken geeft respondent Tineke: '*...wat ik gewoon niet wil is dat mensen klein en bang gemaakt worden. Dat is een grens. Dát wil ik niet. En ik weet niet of ik het bij het rechte eind heb. Maar zo ben ik dan*' (4-17).

Uit het bovenstaande deel over het interlevensbeschouwelijk leren wordt duidelijk dat er bij het omgaan met het levensbeschouwelijke 'andere' van de cliënt sprake is van spanningsvelden. Bij die omgang speelt het begrip *erkenning* een grote rol. Om die reden neem ik (net als bij Lyotard) het begrip '*erkenning*' mee als attenderend begrip.

3.7. Studiedag over authenticiteit

Op 18 november 2006 wordt in de Priorij Emmaus een studiedag gewijd aan authenticiteit onder leiding van theologe Suzanne Riesthuis. Allereerst stelt zij dat er een ideaal gegroeid is van authenticiteit. Het gaat om echtheid, waarachtigheid en jezelf zijn, je eigen weg gaan. Riesthuis noemt als kern van authenticiteit: de moed vinden je eigen weg te volgen. Bij authenticiteit loop je altijd een risico: je weet niet hoe het afloopt.

Als je zegt: ik heb récht op een eigen leefstijl, dan kan het zo zijn dat het belang van de ander verwaarloosd wordt. Bij authenticiteit gaat het om de gevoeligheid waar de ander zit en tóch je eigen overtuiging inbrengen. Het gaat niet enkel om het recht, maar ook om gevoeligheid voor 'het goede'. Gevraagd wordt *respect*: de ander in zijn of haar waarde kunnen laten.

Riesthuis benoemt ook nog dat trouw blijven aan jezelf ingewikkeld is.

3.8. Eerbied voor autonomie en authenticiteit

Doelstelling van mijn onderzoek is het geven van een beschouwing over *authenticiteit* van de geestelijk verzorger. Juist dit begrip is ook één van de kernwoorden in de doctoraalscriptie van moraaltheoloog en pastor A.B. Timmerman: "Gezien de ander. Eerbied voor autonomie en authenticiteit in het pastoraat"⁵⁷. Timmerman is hier recent (13 april 2011) op gepromoveerd. Hoewel de focus van het onderzoek meer gericht is op het eerbiedigen en bevorderen van de autonomie en de authenticiteit van de pastorant, is een uitkomst óók dat de autonomie van de ander wordt bevorderd in wisselwerking met de authenticiteit van de pastor. Hoewel het in het onderzoek gaat om zielzorg in de zin van pastorale zorg⁵⁸ denkt Timmerman dat de door hem geïntroduceerde metafoor (verderop toegelicht op pagina 42) betekenis heeft overal waar

⁵⁷ Timmerman, A.B., a.w.

⁵⁸ Timmerman, A.B., a.w. 196

praktijkbeoefenaren handelen ten aanzien van iemand anders. Ik ben zo vrij dit ook te betrekken op geestelijk verzorgers. In een interview met Zorgethiek.nu⁵⁹ noemt Timmerman zelf ook geestelijke verzorging naast pastoraat.

Meer dan met het in regie nemen van het eigen leven – zo wordt aangetoond – hebben autonomie en authenticiteit te maken met het gegeven 'dat mensen zichzelf, hun eigen leven, de wereld waarin ze leven en de noodlottigheid ervan *voor hun rekening* kunnen nemen'⁶⁰. Onderscheid maken tussen de twee begrippen is blijkbaar nog niet zo makkelijk. Timmerman verwoordt het zo: autonomie heeft dan te maken met 'mezelf besturen, mijn eigen keuzes maken' en authenticiteit met 'mezelf zijn, trouw zijn aan wie ik ben'⁶¹. Alleen als je het grotere geheel – de samenleving, je familie, de instelling waarbinnen je verblijft – uit het oog verliest, kan autonoom zijn betekenen: jezelf regeren zonder dat anderen er zich mee bemoeien. En authentiek zijn: jezelf zijn, zonder rekening te houden met anderen.

Het respecteren en bevorderen van autonomie en authenticiteit van een pastorant gebeurt altijd in een welbepaalde betrekking. Timmerman gebruikt hiervoor de metafoor van stuurmanskunst. Het schip staat dan voor de pastorale betrekking waarbinnen het pastorale proces plaatsvindt⁶². Hierbij stuurt de pastorant overigens mee. Er wordt een aantal aspecten van het proces onderscheiden, waarvan ik er hier drie (relevant ten aanzien van mijn eigen onderzoek) noem:

- Ruimte en bewegelijkheid. Het gaat in het pastorale proces om de ruimte die er is om sámen een weg te gaan. Daarbij is belangrijk welke innerlijke ruimte de pastor zelf heeft. Ook de ruimte die de cliënt zelf heeft is belangrijk. Hoe schat de pastor die ruimte in? En legt hij zich daarbij neer of probeert hij er iets aan te doen? De pastor handelt op grond van zijn eigen inschatting. Timmerman merkt op dat 'de arbeid van het ruimte maken begint bij *hoe het is*'⁶³ en dat te weinig ruimte (engte) bedreigend kan zijn, maar ruimte ook te groot kan zijn.
- Koers van de pastor.
- Zelfkoers van de cliënt. Die strookt soms niet met waar de pastor meent dat het heen moet gaan. Gaat de pastor de koers aanvaarden of gaat hij die corrigeren?

Hoe de pastor 'stuurt' hangt volgens Timmerman samen met 'hoe de pastor de ruimte, bewegelijkheid en zelfkoers van de cliënt waarneemt, zich ertoe verhoudt en mee aan de slag gaat'⁶⁴. Voor de pastor zelf geldt ook dat er een bepaalde ruimte is waarin hij zich beweegt en zelf koers bepaalt. De vraag is of dit een onveranderlijk gegeven is, of dat die ruimte kan worden verruimd, of misschien juist verengd of worden afgeknepen. En door wie: door zichzelf of de

⁵⁹ Www.zorgethiek.nu, interview met Guus Timmerman 8-3-2011, onder vraag 6.

⁶⁰ Www.zorgethiek.nu, a.w., onder vraag 1

⁶¹ www.zorgethiek.nu, a.w., onder vraag 4

⁶² Timmerman, A.B., a.w. 449 e.v.

⁶³ Timmerman, A.B., a.w. 457

⁶⁴ Timmerman, A.B., a.w. 458

ander?

Bij de metafoor van de stuurmanskunst onderscheidt Timmerman twee typen: 'koersvast sturend en responsief bijsturend beheer. In het eerste type is er een eenduidige koersrichting die consequent wordt gevolgd. In het tweede type is er ook een koersrichting, maar er zijn ook diverse momenten waarop de koers wordt verlegd naar aanleiding van hoe het proces verloopt'.⁶⁵ Als je bedenkt dat elke mens ook deel uitmaakt van een groter geheel is ook te begrijpen dat mensen gaandeweg ontdekken dat andere dingen er meer toe doen dan men eerst dacht, waardoor wat eerst een grens leek toch kan worden overgegaan.⁶⁶

Uit het onderzoek wordt duidelijk dat het niet 'gaat om het *hebben* van normen en waarden, maar dat het gaat om het *gaandeweg* ontdekken van wat er, moreel gesproken, toe doet'.⁶⁷ Dit geldt zowel voor de pastor als voor de cliënt.

Op grond van de bevindingen van zijn onderzoek komt Timmerman op een aantal 'doelen' van pastoraat. Doelen niet in de zin van doelen die de pastor zichzelf stelt, maar doelen die bij een bepaalde praktijk horen⁶⁸. Doelen die betrekking hebben op de cliënt zijn:

- Bevorderen van innerlijke ruimte bij de ander.
- Bevorderen van het innemen door de cliënt van een betekenisvolle plek tussen mensen die elkaar als waardevolle mens erkennen en elkaars gebrokenheid verdragen. Dat kunnen bv. leden van het eigen gezin zijn.
- Het bevorderen van de ervaring van Gods liefde (te ervaren door cliënt in zichzelf, in de natuur of in de betrekking met mensen om hem heen).

De volgende doelen hebben betrekking op de pastorale betrekking.

- Het beschikbaar zijn op een heldere en duurzame manier, voor de cliënt duidelijk en voor de pastor vol te houden.
- Zorgvuldig de cliënt te erkennen als persoon. De pastor gaat niet boven iemand staan, stuurt niet, laat zich niet leiden door ideaalbeelden of vooroordelen.
- Een gezamenlijke zoektocht naar God. Antwoorden staan niet tevoren vast, het is een sámen zoeken, en vooral gaat het om 'naar God', hoewel ook bv. herstel van contact met anderen aan de orde kan zijn.

De doelen ontvouwen zich dus in de pastorale praktijk! Volgens Timmerman is er niet één vooropgezet doel te noemen. De pastor en pastoraat betreden als het ware een grote ruimte waarin veel mogelijk is en die in de kennelijke afstemming tussen beiden wordt gevuld.

Eén van de conclusies van het onderzoek van Timmerman is zoals gezegd dat autonomie van de cliënt bevorderd wordt in wisselwerking met de authenticiteit van de werker. De pastor draagt bij

⁶⁵ Www.zorgethiek.nu, a.w., onder vraag 2

⁶⁶ Www.zorgethiek.nu, a.w., onder vraag 3

⁶⁷ Timmerman, A.B., a.w. 510

⁶⁸ Timmerman, A.B., a.w. 478 e.v.

aan de autonomie en authenticiteit van de cliënt door 'zichzelf op een *gepaste wijze*⁶⁹ in de betrekking te tonen als een autonome en authentieke, gelovige medemens. 'Gepast' heeft bij Timmerman betrekking op een -op basis van de waarneming van de ruimte, beweeglijkheid en zelfkoers van de cliënt- zich laten inschakelen 'in Gods heilshandelen aan deze persoon'. Daarbij kan koersvaste of responsief bijsturende stuurmanskunst ingeschakeld worden. Het beheren van een pastoraal proces blijkt uiteindelijk af te hangen van de combinatie van *déze* pastor en *déze* cliënt in *déze* situatie.

De pastores in het onderzoek van Timmerman laten -tenslotte- een groot bereik van werken zien⁷⁰: van 'er laten zijn' tot 'dat moet veranderen'. Enerzijds erkennen, eerbiedigen en respecteren de pastores de cliënt. Anderzijds wordt geprobeerd de cliënt te veranderen in gedrag en manier van denken.

Bij het lezen van bovenstaande uitkomsten van het onderzoek van Timmerman ontdek ik een aantal raakvlakken met uitkomsten uit mijn eigen kleinschalige onderzoek.

Waar Timmerman 'ruimte' noemt als één van de belangrijke aspecten van het pastorale proces, klinkt dat begrip ook veelvuldig in de uitspraken van mijn respondenten.

Zo spreekt o.a. respondent Lia over '*ruimte in mezelf creëren*' (3-20), Peter van '*ruimte voor de ander maar ook voor jezelf*' (1-24), Marijke van '*ruimte zoeken door aan te sluiten en tegelijk er iets anders naast zetten*' (2-12) en Tineke van '*niet recht tegenover hem gaan staan, omdat ik denk dat ik daarmee zijn ruimte juist kleiner maak, terwijl ik graag wil dat iemand juist ruimte ervaart*' (4-6).

Peter spreekt over '*de ruimte voor de ander maar ook de ruimte voor mezelf..(.) de vrije ruimte om ...er te zijn voor anderen, mensen te ontmoeten, tevoorschijn te luisteren, op verhaal te laten komen maar ook om een aantal dingen bij mensen te kunnen laten*' (1-24).

Door wie wordt de ruimte verruimd, of verengd, afgeknepen? Voor mijn respondent Lia is er een grens als de cliënt zich laatdunkend zou uitlaten over haar geloof (3-15 en 3-16). Zij '*moet zich dan herpositioneren*'. De term laat zien dat haar 'ruimte' in het geding is.

Waar Timmerman inzoomt op de koers van de pastor, vraag ik mij af welke rol de eigen levenbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger in het contact met de cliënt speelt. Daarbij kom ik weer terug op wat Vergouwen als vraag stelt: wordt dit ingezet als norm of als inspiratiebron? In paragraaf 3.9. ga ik nader op o.a. Normativiteit in.

Niet zozeer het hebben van waarden en normen, maar het *gaandeweg* ontdekken wat er toe doet is een inzicht dat Timmerman's onderzoek oplevert. Dat *gaandeweg ontdekken* zie ik ook in het interviewfragment van respondent Tineke die in 4-15 zegt: '*...we zijn toch weer die grens overgegaan of zo*'. En Lia die opmerkt: ik kan nu niet zeggen dát zou ik doen, ik moet de weg gaan met hem (3-31).

⁶⁹ Timmerman, A.B., a.w. 517

⁷⁰ Timmerman, A.B., a.w. 515

Uit Timmerman's onderzoek komen 'doelen' uit de praktijk zelf naar voren, dus niet van tevoren benoemd. In mijn onderzoek is het wel zo dat de respondenten veel uitspraken doen die ik schaar onder 'grondhouding', 'rol/taakopvatting' en 'intentie' (dat wat zij beogen ten aanzien van de cliënt). Dit vormt dan 'grond' onder hun handelen. Veel van die fragmenten tonen overlap met de doelen die uit Timmerman's onderzoek naar voren komen. De uitspraken die ik genoteerd heb worden niet expliciet als doelen genoemd, maar komen veel impliciet wel als zodanig uit de interviews naar voren. Ik haal een aantal fragmenten aan als illustratie van die parallellen met de door Timmerman gevonden 'doelen'.

Zo spreekt respondent Marijke over 'proberen te zoeken naar ruimte' met de toevoeging 'alleen als hij er zelf mee klem loopt' (2-12, 2-16 en 2-17). Dit fragment plaats ik bij het doel van 'het bevorderen van innerlijke ruimte bij de ander'. Een ander doel is het bevorderen van een plek voor de cliënt tussen mensen. Bij dit doel plaats ik een fragment van Tineke die ten aanzien van de cliënt en zijn volwassen kinderen eventueel *een ritueel overweegt waarin zowel verbondenheid, erkenning en benoemen wat moeilijk is een plek krijgen* (4-18). Als laatste noem ik hier het doel van het bevorderen van de ervaring van Gods liefde. Opnieuw Tineke: *'de liefde van zijn kinderen die tijdens het overlijden van hun moeder, het ziek zijn van zijn vrouwe, dat ze hem hebben gesteund en zijn vrouw hebben gesteund. Daarin zit voor mij een stukje van God. Dat zou ik wel benoemen'* (4-7).

De pastores in Timmerman's onderzoek laten een groot bereik van werken zien: van '*laten zijn*' tot '*dat moet veranderen*'. Dit komt eveneens terug in mijn eigen onderzoek. Wat mij daarbij opvalt is dat respondenten bepaalde interventies zouden doen onder een voorbehoud. Dit klinkt bv. in dit fragment van Marijke door: *...alleen als hij er zelf mee klem loopt, ben ik als geestelijk verzorger in de positie om te zoeken naar ruimte voor hem* (2-16).

Uit het onderzoek van Timmerman neem ik zowel het begrip 'ruimte' als 'authenticiteit' mee als attenderende begrippen.

3.9. Betrekken van literatuur bij de resultaten

Uit de bestudeerde literatuur heb ik een aantal begrippen opgetekend die ik als attenderende begrippen gebruik om naast de onderzoeksresultaten te leggen. Begrippen die elk in meerdere publicaties voorkomen en die m.i. relevant zijn naar de onderzoeksvraag toe.

- *Normativiteit*. Op welke wijze wordt de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger ingezet? Als een criterium voor de cliënt of meer als inspiratiebron? In het spoor van normativiteit bekijk ik ook hoe de fragmenten zich verhouden tot het begrip *ruimte*.
- *Erkenning*. Hoe zit het met de erkenning van de ander in diens 'anders zijn'? Is élk huisje heilig en veilig?
- *Authenticiteit*. Hoe verhouden de uitspraken van de respondenten hieromtrent zich met authenticiteit, zoals die in de bestudeerde literatuur omschreven wordt.

3.9.1. Normativiteit

Op welke manier speelt de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger een rol? Als norm of als inspiratie? Ik teken hierbij aan dat de beoordeling hiervan subjectief is. Wat ik als onderzoeker als inspiratie duidt, zou de cliënt wellicht als 'normerend' kunnen ervaren. Hierbij put ik uit fragmenten met als label 'eigen levensbeschouwelijke identiteit beïnvloedt werk'. Eerst een aantal fragmenten van Marijke.

2-8: *ja ik zit te denken, ik weet nooit zo goed of ik dat mag doen. Bij dit soort dingen doe ik wel eens, dat ik mensen toch ook een beetje uitdaag om te kijken of hun geloofsinhoud klopt. Als ze zichzelf voor mijn gevoel zo vastzetten, uiteindelijk op een hele simpele manier, uiteindelijk is de boodschap van het evangelie: God is liefde, het gaat om de liefde. En in dit geval, als u er alles aangedaan hebt om uw kinderen in het goede geloof op te voeden zoals u denkt dat dat moeten had, en het lukt niet, zou God, en dan zet ik mensen omgekeerd een beetje klem, met de goede bedoeling, zou Gods liefde dan niet zo groot zijn dat Hij het u zou vergeven dat dat niet is gelukt. Dat het niet gelukt is want sommige dingen zijn niet in onze macht. Wij hebben mensen niet in de macht. Wij kunnen ze alles aanreiken, maar als ze het niet kunnen pakken, ja dan is dat zo, en God zal dat toch ook wel begrijpen.*

'Of hun geloofsinhoud klopt' klinkt als normerend, maar Marijke geeft ook blijk van haar afstemmen op de cliënt ('als ze zichzelf voor mijn gevoel zo vastzetten'). Vraag is of het de wens van de cliënt zou zijn om benauwde ruimte te vergroten. Hier stuit ik wederom op de beperking van de methode om een hypothetische casus te gebruiken en geen praktijksituatie.

2-12 *Maar wel ook duidelijk dat er..... Ja toch duidelijk dat ik daar toch ook wel een andere visie op heb,.... denk ik. Ja, daar ben ik toch wel vrijJa aansluiten en tegelijk er iets anders naast zetten waardoor je ook ruimte probeert te zoeken. Het gaat toch altijd om die cliënt die je probeert ruimte te geven. En omdat de regels door mensen zo zeg ik het ook vaak, de regels van de kerk zijn door mensen gemaakt, en als ze teruggaan naar de kern van de boodschap van het evangelie dan kan je nooit veroordeeld worden om zoiets. Ja....*

In dit fragment zit zowel het aansluiten als het ruimte proberen te zoeken. Dit ruimte zoeken gebeurt op grond van de *eigen* geloofsvisie, met de intentie om de ánder die ruimte te kunnen geven.

2-34 *...dat ik zie dat er bijna iets dwangmatig in zit, van het móet nog een keer gezegd worden en dat je je ook afvraagt soms..... waar is een soort bescheidenheid of zo. Mag je op een gegeven moment ook zeggen dit is buiten mijn bereik. Hier hoeft ik ook niks mee te kunnen. Misschien zou ik dat ook nog wel tegen die meneer zeggen. Hoe zou het zijn..... stel dat u zou zeggen dit is zo'n groot probleem. Dit hoeft ik ook niet te kunnen. Hier word ik niet op afgerekend. Dit ligt buiten mijn macht. Ook weer als een soort troost.* Juist vanwege de tentatieve manier van spreken meen ik dat hier sprake is van inspiratie die van de eigen levensbeschouwing uitgaat.

2-35 *Ik heb helemaal niet het gevoel dat ik na mijn sterven precies de balans wordt opgemaakt van wat heb ik wel of niet goed gedaan. Dat is helemaal niet mijn manier van geloven. En ik zou dat zo'n man*

ook zo gunnen, om iets meer vanuit die geborgenheid, dat past ook heel erg bij mijn werk: geborgenheid bieden. Zo van, niemand valt dan in Gods hand. Wat kan er eigenlijk gebeuren.

Zit hier het vertrekpunt toch meer in de norm van het eigen geloof? Ook in 'wat kan er eigenlijk gebeuren'? Vergouwen wijst op de weg kunnen wijzen naar 'aangrenzende ruimte en nooit verder'. 'Iets meer' zou op dat 'aangrenzende' kunnen duiden.

2-36 Maar dat vind ik moeilijk bij de orthodoxie, maar dat zeg ik soms toch wel, het zijn uiteindelijk mensenregels. Wij hebben als mensen deze regels gemaakt. Zij zeggen dat het van God komt, maar ja: wij hebben het wel gemaakt. Dat vind ik altijd op het randje want hun geloofswaarheid is natuurlijk het is gewoon van kaft tot kaft en het komt van boven en dan ga ik daar een beetje aan morrelen. Maar, ik doe dat altijd wel op een manier van God is groter. God is zo groot zo dat wij dat ons niet kunnen voorstellen. Wij kunnen ook niet precies weten hoe dat gaat. Dat is ook een soort mysterie. Daar mogen we ook op vertrouwen.

Marijke is er zich bewust van dat ze gaat 'morrelen'. Ze vindt het zelf 'op het randje'. Hieruit spreekt m.i. impliciet de erkenning van wat Vergouwen noemt: 'élk huis is heilig en veilig' (voor die betreffende cliënt).

Bij een tweetal fragmenten van Lia valt op dat zij een voorbehoud maakt. Het begint met 'als'....dan zou ze....doen. Het fragment 3-3 volgt hier. Fragment 3-8 staat vermeld bij 'erkenning' (3.9.2.).

3-3 Als zijn God een straffende God is of een God die onvoorwaardelijk voor mensen aanwezig is want dat is de kracht denk ik van God dat hij onvoorwaardelijk er voor mensen wil zijn. Zou er dan voor deze meneer en zijn kinderen een mogelijkheid zijn dat God ook onvoorwaardelijk voor zijn kinderen er is. Dan zou je wellicht aan de andere kant kunnen gaan kijken in plaats van aan onze menselijke kant van verkeerd handelen. Maar dan moet ik bij hem binnenkomen hoe zijn godsbeeld is. Als dat een straffende God is. Daar valt het woord verkeerd wel in te passen. Maar als het gaat om een barmhartige en behoedende, en een trouwe en liefdevolle God, dan wordt het woord verkeerd voor mij wat lastiger om in mee om te gaan. Maar ik zou daar op in willen steken.

Op grond van het karakter van dit fragment (afwegen en tasten) meen ik dat het eigen geloof van Lia hier een inspiratie is voor een mogelijke vraag aan de cliënt.

In het volgende fragment van Peter (1-33) antwoordt hij op de vraag naar wat grondslag is voor zijn handelen. Ik meen dat zijn geloof hierbij meer als inspiratie dan als norm klinkt, maar ik relateer dat ook aan vervolfragmenten in het interview (hier niet uitgeschreven) waaruit duidelijk wordt dat als de cliënt niet zou meegaan in wat Peter aanreikt, Peter ook bereid is een gesprek zoals de cliënt dat voor ogen staat aan te gaan.

1-33: Maar ook wel de manier waarop ik dat zelf van uit mijn achtergrond gewend ben geweest. Dat het erom gaat..... om de ander de ruimte te geven. Die ruimte heb ik ook zelf ervaren. Dus niet strikt van uit zo moet het en zo moet het. Het gaat niet om het moeten maar om het ont-moeten. En vanuit mijn gezin ben ik dat ook gewend geweest. Het geloof gaat niet om de regeltjes en de dogma's maar om wat kun je ermee betekenen. Niet alleen door je alleen maar op anderen te richten, maar ook door je mag er zelf ook zijn zeg maar. Niet alleen maar je naaste liefhebben, maar ook 'als jezelf'. Dat is iets wat ik in het werk ook wel wil benadrukken als mensen vanuit hun achtergrond een achtergrond meebrengen waarin ze zeggen je moet er

toch altijd voor anderen zijn, je moet jezelf wegcijferen. Dan zeg ik er staat ook je naaste liefhebben maar ook als je zelf: vergeet je zelf niet. Je hoeft jezelf niet te vergeten.....

Tenslotte een aantal fragmenten van Tineke.

4-6: ik zou niet recht tegenover hem gaan staan, of zo, omdat ik denk dat ik daarmee zijn ruimte juist kleiner maak, terwijl ik graag wil dat iemand juist ruimte ervaart. Omdat dat voor mij ook iets met geloof nou ja weet ik veel te maken heeft. Van ruimte om te leven en adem.

Ik zie hier het geloof van Tineke als inspiratie. Zij gaat weliswaar uit van haar eigen geloof, maar beoogt daarmee cliënt ruimte te geven. De vraag is of dat voor cliënt 'aangrenzende ruimte' zou zijn of teveel ruimte waarin hij zich onveilig voelt.

4-7 Ik zou ook met hem willen zoeken van wat hem juist heeft geïnspireerd en wat hem kracht heeft gegeven. De liefde van zijn kinderen die tijdens het overlijden van hun moeder, het ziek zijn van zijn vrouw, dat ze hem hebben gesteund en zijn vrouw hebben gesteund. Daarin zit voor mij een stukje van God. Dat zou ik wel benoemen.

Deze interventie schaar ik onder geloof als inspiratie, maar opnieuw vanuit de vooronderstelling dat de interventie zo gebracht wordt dat de cliënt de ruimte heeft om deze geloofsvisie af te wijzen. Ik ga van dit laatste uit op grond van het hierboven vermelde fragment 4-6 van Tineke. Ook de volgende fragmenten: 4-16, 4-17 en 4-15 laten zien dat haar eigen geloof inspiratie is.

4-16 Wat ik denk ik heel graag wil is mensen de ruimte die ik zoek zeg maar, dat mensen die ook ervaren.

4-17 En tegelijkertijd denk ik...wat ik gewoon niet wil is dat mensen klein en bang gemaakt worden. Dat is een grens. Dát wil ik niet. En ik weet niet of ik het bij het rechte eind heb, Maar zo ben ik, denk ik dan. Ja ja. Dus dat is een grens.

Fragment 4-17 illustreert ook dat Tineke haar eigen geloof niet als enig heilig huisje ziet ('ze weet niet of ze het bij het rechte eind heeft'), maar ze heeft ook een duidelijke grens.

4-15 Even een ander voorbeeld. Laatst was ik bij een mevrouw die terminaal was. En zij was een aantal jaren geleden, zij komt uit dezelfde traditie zeg maar, per ongeluk, eigenlijk tegen haar wil aanwezig geweest bij de euthanasie van haar broer. Zij was dus echt bang dat zij daarom veroordeeld zou worden op het moment dat zij zou komen te overlijden. Ze had het hier over met de geestelijke verzorger in het ziekenhuis gehad..... dat had zij mij verteld en de geestelijk verzorger had ook iets daarover verteld, joh ze komt bij jou nu. En dan zei ze tegen mij: en jullie hebben gewoon veel te makkelijk praten. Iedereen zegt maar van ppppp, het valt allemaal wel mee. Daar was wel een soort grens denk ik tussen haar geloof, en ik zoals wij daar zaten. En wat ik toen heb gedaan op een gegeven moment, is een andere kant benaderd, doordat ik benoemd heb dat zij er dus bij dat ontzettend moeilijke stuk van haar broer geweest is voor haar broer. Dus ik ben gaan zitten op die nabijheid en het er zijn. Iets van barmhartigheid, om dan wel weer in de bijbelse begrippen te blijven.... op die manier is die grens toch.....terwijl de grens er absoluut was, want ik dacht hoe kún jezo geloven zeg maar, zijn we toch weer die grens overgegaan of zo. Want toen zei zij: zo had ik het nog nooit bekeken. Want die broer had haar dus ook wel een beetje voor het blok gezet denk ik, maar goed, hij had haar dus wel graag erbij gewild. Zij had niet door..... dat weet je niet ik ook niet hoe dat allemaal zit, of dat ze dat niet heeft willen horen dat weet ik niet.... dat op dat moment euthanasie plaats zou

vinden. Maar toen zei zij dus: zo heb ik het nog nooit gezien. En toen zei ik: dat sluit het andere stuk niet uit, maar het staat er ook naast of zo. Dat mag er ook zijn. Dat mag God ook zien of dat heeft God ook gezien. Dus dan probeer ik toch wel weer zo'n grens over te gaan denk ik om...

Fragment 4-15 is m.i. een mooie illustratie van wat Vergouwen bedoelt met het zoeken van 'aangrenzende' ruimte. Tineke spreekt van een 'grens', maar die grens blijkt niet het laatste. Er is zowel sprake van een grens, als van het proces samen gaandeweg verder ontdekken van wat er - onvermoed- tóch toe doet voor de cliënt én de geestelijk verzorger in deze casus. Deze uitkomst van pas 'gaandeweg' ontdekken sluit ook aan bij wat Timmerman stelt: pas 'gaandeweg' een begeleidingsproces wordt duidelijk wat er toe doet aan wat hij noemt 'morele goederen' (waarden en normen) zoals bv. ook authenticiteit. Dit fragment is m.i. ook een illustratie van wat Van Straten verwoordt bij het spanningsveld tussen waarden en normen die met elkaar in tegenspraak zijn. Elke levensbeschouwing heeft volgens haar te maken met zulke tegenstellingen. Maar bij alle levensbeschouwingen is 'altijd een mogelijkheid om gered te worden door de barmhartigheid terwijl men *tegelijk* schuldig en zondig is'. Wat Tineke hier doet is zowel het ene laten staan (beleving, waarde/norm van de cliënt) als het andere (barmhartigheid) er *naast* zetten. Wat mij ertoe brengt de inbreng van de eigen levensbeschouwelijke identiteit niet als norm maar als inspiratie te betitelen heeft te maken met de ruimte waarmee het aangeboden wordt. Het is niet de 'enig mogelijke' weg die aangereikt wordt.

3.9.2. Erkenning

Bij Lyotard vond ik het belang van de erkenning van de eigenheid van de ander. In het model van Hermans dat Van Straten hanteert draait het ook om erkenning. Hierbij wordt onderscheiden: erkenning van de ander ingebed in diens cultuur en praktijken, erkenning van het leed van de ander en erkenning van het 'vreemde' van de ander. Een voorbeeld van de erkenning van de ander, ingebed in diens eigen cultuur en praktijken beluister ik in een fragment van Marijke:

2-16: *'...dit is wel de manier waarop deze meneer altijd geleefd heeft, waarop hij groot geworden is, wat hij als taak in zijn leven heeft gezien'.*

Erkenning van het leed van de ander tref ik aan in de volgende fragmenten:

3-28 van Lia: *Want hij heeft het namelijk...hij lijdt namelijk onder deze situatie.*

2-32 (Marijke): *'....wat voor sommige mensen heel pijnlijk is' ().*

Ik meen dat waar Vergouwen spreekt over 'elk huisje is heilig en veilig' dit erkenning impliceert. Het eigen geloof wordt bij Vergouwen niet als enige heilig huisje beschouwd. Er moet ook niets verbouwd worden aan het huis van de cliënt zonder dat hij dat wenst. In het volgende fragment van Lia (3-8) klinkt dat laatste door:

En ik denk dat als zijn beeld zo is, dan kan ik het denk ik heel moeilijk ombuigen naar een liefdevolle God, die het goede voor heeft ook met kinderen die zich van Hem afgewend hebben. En dat is in hem wel een vastgezet beeld. En daar kan ik misschien wel aan gaan rammelen aan dat beeld maar het is maar de

vraag of hij wil dat ik daar aan rammel.

Voor Marijke 'is veiligheid een heel centraal thema' (2.25). Dat iemand zich veilig kan voelen, zich kan uiten wat hij wil en daar heb ik gewoon allerlei gesprekstechnieken voor. Vooral rogeriaanse methoden. En daar hoort ook respect bij, bij die veiligheid. Iemand moet zich, ook al heeft hij een heel andere visie dan ikzelf heb, gerespecteerd voelen, zo kijkt u er tegen aan. Het is niet mijn visie maar dit is uw houding. Niks mis mee, anders en naast elkaar zetten. Niet: het één beter dan het ander. En dat is met orthodoxe mensen natuurlijk soms moeilijk omdat die juist hun eigen visie beter vinden dan de mijne. En toch lukt dat vaak wel om ook met hele orthodoxe mensen toch te zeggen, zo kijkt u daar tegenaan en ik kijk er anders naar en dat mag. We kunnen dat naast elkaar zetten. Ik heb alle respect.

Uit dit fragment spreekt erkenning van de ander, oog voor de veiligheid én authenticiteit.

Vergouwen wijst erop dat er wellicht sprake kan zijn van 'benauwdheid' bij een cliënt, maar dat teveel ruimte ook bedreigend kan zijn. Als er al ruimte gezocht wordt spreekt zij van 'aangrenzende ruimte'. Het volgende fragment laat Peters erkenning zien van de geloofsvisie van de cliënt en hoe hij daar tegenover staat en wil handelen:

1-25 Proberen. Het is een poging. Je gaat op zoek. En bepaalde dingen als mensen nou gewend zijn van vroeger uit om heel erg vanuit een schuldbesef en zonde besef te leven, die dingen ook niet koste wat het kost van hen af te willen nemen. Wat ik aan het begin ook zei. Het kan ook een bescherming zijn. Iemand die zegt ja ik ben een zondaar en ik moet heel erg mijn best doen wil God mij vergeven, dan kun je zeggen: ja, maar zo is God toch niet. God is dat niet en God is liefde... Je kunt er overheen walsen, maar dat is nooit, nooit eh wat ik wil, zo sta ik er niet in. Ik wil nooit over iemand heen walsen. Ook niet met God is liefde of God is vergeving. Dat is allemaal heel kwetsbaar. Gevoelig. Het ligt ook heel gevoelig voor mensen. Je kunt alleen maar stukjes ruimte proberen te creëren en of iemand dat oppakt, ja dat is aan iemand zelf. Dus in die zin is die ontspanning er van Ja, ik weet het, ik heb het ook niet allemaal in de hand. Ik heb een ander ook niet in de hand. Bij de hand maar niet in de hand. Zo is dat met hem en zijn kinderen ook. Je kunt daar met hem, tenminste, ik zou daar met hem toch een heel gesprek over willen hebben.

Je zou kunnen zeggen dat Peter wel iets wil aanreiken, maar uiteindelijk andermans heilig huisje wil laten staan. Dat blijkt m.i. ook uit het volgende fragment. Het lijkt erop dat Peter hier 'het vreemde andere' van de cliënt erkent en respecteert.

1-18 Nee, ik zou nooit bij voorbaat nee zeggen als hij op al deze vragen die ik net stelde zou zeggen van ik wil toch een gesprek met mijn kinderen en zeggen dat ze verkeerd bezig zijn dan zou ik.....eh. wel wijzen op de consequenties, de eventuele consequenties die dat zou kunnen hebben. Maar ik zou dat gesprek wel ingaan en kijken waar het schip strandt. Ik bedoel ook als als hij dit wil zou ik er voor hem zijn. Maar ik zou me natuurlijk niet helemaal voor het karretje laten spannen om daarin met hem mee te gaan in dat gesprek. Ik zou in dat gesprek toch wel weer de bemiddelende rol op me willen nemen en op dat moment dan eh de bruggen proberen te slaan en en te kijken wat er gebeurt.....

Misschien is dit ook een illustratie van wat Timmerman responsief bijsturende stuurmanskunst noemt? Timmerman concludeert uit zijn onderzoek ook dat doelen juist uit de praktijk van het pastoraat te voorschijn komen. Ik denk dat dat evenzeer geldt binnen de geestelijke verzorging. Bovenstaande aanpak is daar m.i. een voorbeeld van.

3.9.3. Authenticiteit

Timmerman omschrijft authenticiteit als 'trouw zijn aan wie ik ben, mezelf zijn' en altijd in betrekking tot de ander(en). Ik duid dat laatste aan met 'gevoeligheid voor de ander'. Uitkomst van zijn onderzoek is o.a. dat pas gaandeweg een (pastoraal) proces ontdekt wordt wat er toe doet ('wat' betreft dan wat hij 'morele goederen' noemt, zoals o.a. autonomie en authenticiteit). Hoe blijven de respondenten in hun rol van geestelijk verzorger authentiek, als mens en als gelovige?

In het volgende fragment spreekt Marijke over wat voor haar authenticiteit inhoudt.

2-24 Ja, dat hoeft niet eens met orthodoxie te maken te hebben, maar dat kan natuurlijk ook met vreemde rituelen of...er kunnen natuurlijk grenzen zijn waarvan je zelf zegt hier werk ik wel of niet aan mee..... Ik zou niet mezelf daar coûte que coûte overheen schoppen. Dat zou ik ook niet kunnen en ook niet willen. Ik moet ik moet ook als mens authentiek kunnen blijven en als ik dat niet kan, dan wordt het een toneelstukje.nou dat eh..... dan gaat ook je hele transparantie als mensen onderling naar de knoppen. Dat werkt in ieder geval niet denk ik. Nee.

In een ander fragment geeft Marijke aan hoe zij zich zou uitdrukken bij een grens:

2-18 ja ik denk dat ik daar behoorlijk expliciet over zou zijn tegen deze meneer, dat ik ook zou zeggen ik begrijp heel goed dat u daar behoefte aan hebt. Daar heb ik ook alle respect voor. Alleen ik krijg het in mijzelf niet voor mekaar. Dat spijt me heel erg voor u want we hebben wel contact samen en ik zou u daar graag bij willen helpen, maar ik krijg het niet recht in mezelf. Dus het gaat niet.

In dit fragment gaat het om de authenticiteit van Marijke, om dat wat zij niet voor haar rekening kan nemen, maar tegelijk geeft zij blijk van 'gevoeligheid voor de ander': *ik begrijp heel goed dat u daar behoefte aan heeft. Daar heb ik ook alle respect voor.*

Bij Lia is haar authenticiteit in het geding bij de situatie dat de cliënt 'haar kwetst in haar geloofshouding' (3-14). Ze geeft aan 'dat er overigens wel wat moet gebeuren als ik me echt laat kwetsen' (3-15). 3-16: *Als hij bijvoorbeeld zegt dat ik maar een slappe gedachtegang heb.....Persoonlijk vind ik het prima maar als het gaat om een slappe geloofsgedachte, dan ben ik aan zet! Dan moet ik me herpositioneren en zeggen dat ik me daarin gekwetst voel. Anders kan ik ook niet meer authentiek bij hém zijn.*

3-21 Ik moet het vertrouwen dat ik van iemand krijg -en dat is mijn grondhouding- nóóit beschamen. Als die vertrouwensbasis weg is breekt ons contact. Het heeft bij mij alles te maken met: hij zet zijn deur open, het kan best zijn dat hij iets van mij wil dat ik niet wil dat hij dat van mij krijgt. Dat is een ander verhaal. Maar ik moet hem mijn vertrouwen schenken. En op basis daarvan kan ik authentiek zijn, mijn eigen geloofsbeleving bewaren en dat van hem aanhoren.

3-29 Al vertelt iemand voor de 50e keer zijn pijn, en niemand luistert meer, dan heb ik er nog naar te luisteren, vanuit mijn functie en ook vanuit mijn..... eigenheid. Anders... ben ik voor mijn gevoel niet authentiek en niet professioneel meer.....

Uit de laatste fragmenten blijkt duidelijk dat de eigenheid van Lia als persoon en de eigen levensbeschouwing in het geding is. Er blijkt ook uit hoezeer authenticiteit iets is dat *in de*

betrekking beleefd wordt.

Bij Tineke komt het woord authenticiteit niet letterlijk voor. Ik ben echter van mening dat het impliciet wel degelijk aan de orde is. Bv. bij fragment 4-10:

..... ik zal zijn taal vanuit mezelf zo niet gebruiken, maar hem wel bevestigen in zijn taal en ik zal dat ook benoemen. Dat mijn taal, doordat ik jonger ben en iets anders werd opgevoed anders zal zijn. En daarbij zal ik ook benoemen: dat sluit niet uit dat wij misschien toch wel hetzelfde bedoelen.

Authenticiteit speelt ook een rol bij Tineke bij de grenzen die aangegeven worden:

4-11 Als ik in vieringen iets van God noem dan heb ik het Eerder over eeuwige of Nabije maar dat zal ik in zo'n gesprek zal ik dat wel God noemen, om daarin wel zo dicht mogelijk bij hem te staan. Ik zal nooit de Heer of zo of Christus of zo. Dat krijg ik echt niet over mijn lippen. Ook niet bij hem dat zal ik dus niet..... dat kan ik dus vermijden zonder dat dat voor hem, denk ik gemist wordt of zo denk ik... ik heb het nooit gehoord laat ik het zo zeggen, Dat mensen denken: hè...

Ook hier weer: zowel gevoelig zijn voor de ander ('zo dicht mogelijk bij hem staan') én trouw zijn aan jezelf. Hier wordt authenticiteit overigens niet één op één gekoppeld met het communiceren van de grens. Waar over het algemeen een lans gebroken wordt voor *transparante* authenticiteit, laat dit fragment m.i. zien dat er situaties zijn waarin je je kunt afvragen of transparantie in absolute vorm in elke situatie van wijsheid getuigt. Dit heeft m.i. te maken met het afstemmen op de ander en de inschatting die je maakt van wat Timmerman 'de ruimte en bewegelijkheid' van de cliënt noemt. Tenslotte van Tineke nog een laatste fragment, waarin zij zich m.i. ook zeer authentiek toont.

4-27 Nou over die spanning rondom deze casus. Ik heb nog niet gezegd dat ik ook wel eens denk o help of zo. En dat ik ook wel eens benoemd heb dat ik ook wel eens graag een geestelijk verzorger naast me wil hebben die in diezelfde traditie staat of zo want wat zou hij of zij dan zeggen. Dat weet ik dus niet. Daar ben ik eigenlijk wel benieuwd naar. De ene kant benieuwd, nieuwsgierig, en aan de ander kant dat zou het ook wel makkelijk zijn.... Ik vind het af en toe ook wel heel ingewikkeld. Soms merk ik dat ik het ook wel lastig vindt om om dan vol te houden zeg maar. Ik wil de ander ook niet tekort doen, en soms merk ik ook allergie bij mezelf gewoon.

Waar bij Peter zijn ontspannen omgang met een grens opvalt, zegt hij desgevraagd naar de rol van authenticiteit:

1-29 Eh, zeker, ja ik denk zeker dat het daarmee te maken heeft. Hoe oprecht je bent. Hoe eerlijk je bent. Hoe vertrouwd je overkomt. Hoeveel ruimte je aan mensen geeft om te kunnen zeggen wat ze willen zeggen om te kunnen voelen wat ze willen voelen. Er te mogen zijn zoals ze zijn. Je mag er zijn zoals je bent. eh.. Ja. Dat straalt denk ik wel uit naar mensen of je echt bent. Authentiek bent of niet. Of je mensen serieus neemt, aandacht voor ze hebt. Dat heeft daar alles mee te maken denk ik. Met de ruimte die je geeft of uitstraalt. De ontspanning ook van daaruit.

Wat mij opvalt in dit fragment is dat Peter authenticiteit ('of je echt bent') met ruimte verbindt en die ruimte die hij uitstraalt ook weer verbindt met 'ontspanning'.

4.CONCLUSIES

De doelstelling *in* het onderzoek is het verzamelen van gegevens. Op grond van die verzamelde gegevens, fragmenten uit vier interviews, en het ontwikkelde labelsysteem, trek ik de volgende conclusies:

- Alle respondenten willen de cliënt helpen. Zij nemen de cliënt serieus en zetten (in een veelvoud aan vormen) vooral hermeneutische communicatie in. Er wordt vooral gevraagd en gezocht naar betekenis. Dit betekenis zoeken richt zich op de persoon van de cliënt, zijn relatie met zijn naasten en zijn relatie tot God. De respondenten tonen zich zowel helpend (zoeken naar betekenis) als een 'tegenover' (soms wordt benadrukt 'als de cliënt dat wil'). Hun interventies lopen uiteen van 'luisteren' tot meer directieve interventies.
- Ten aanzien van werken met verhalen, beelden of rituelen vallen accentverschillen op onder de respondenten. Waar de ene respondent wat vrijmoediger lijkt met bv. het inzetten van een bijbelverhaal als metafoor, lijkt de andere wat terughoudender of behoedzamer met bv. het inzetten van een psalmtekst.
- Rond de geloofsvisie spreken alle respondenten over het 'uitdagen' van de geloofsvisie van de cliënt. Ook in dit uitdagen leggen de respondenten verschillende accenten. Dit uitdagen richt zich zowel op het geloof van de cliënt als bv. op de gevolgen hiervan voor de relatie met de kinderen. Opvallend is het woord 'ruimte' dat door alle respondenten bij deze interventies veel genoemd wordt. Die ruimte wordt dan innerlijk (voor zichzelf) gezocht, gezocht voor de persoon van de cliënt als ook rond zijn geloofsvisie c.q. traditie.
- In het spanningsveld tussen 'modern' en 'orthodox-traditioneel' blijkt de crux van de spanning bij de respondenten toch bij goed te onderscheiden en verschillende punten te liggen. Anders dan ik verwacht had, blijken die punten niet alléén om theologische verschillen te draaien. Ook de betrekking en de bejegening zijn daarin factoren die meespelen. Kortom, hoe omgegaan wordt met deze spanning hangt per situatie af van de persoon van déze geestelijk verzorger in relatie tot déze cliënt. Wat precies de spanning uitmaakt voor een respondent is een belangrijke grond voor diens handelen.

- Niet alleen theorieën (zoals de presentietheorie) en methodes blijken ten grondslag te liggen aan het handelen van de respondenten. Zij doen vooral ook veel uitspraken over hun eigen levensbeschouwelijke identiteit. Deze blijkt ook een belangrijke grondslag onder hun handelen te zijn. Uit een flink aantal fragmenten blijkt de invloed van hun eigen levensbeschouwelijke identiteit op het handelen expliciet. Daarnaast doen de respondenten ook veel uitspraken, die ik heb geschaard onder grondhouding, visie, rol/taakopvatting en intentie. Ook deze thema's lijken belangrijke grondslagen te zijn voor het handelen van de respondenten.
- In het omgaan met de spanning lijkt authenticiteit een belangrijke factor te zijn. Respondenten komen allen desgevraagd een grens tegen, die zij serieus nemen. Die grens ligt voor elke respondent weer net ergens anders. Er zijn situaties die zij niet voor hun rekening willen nemen. Hun authenticiteit is dan in het geding. Zij willen trouw aan zichzelf zijn. Tegelijk blijkt bij alle respondenten 'een gevoeligheid voor de ander'. Respondenten in dit onderzoek handelen allen naar beide kanten. Authenticiteit ziet er bij elke respondent weer anders uit. In de slotbeschouwing in hoofdstuk 5 ga ik nog wat uitgebreider op authenticiteit in.
- Uit de onderzoeksresultaten komt naar voren dat bij alle vier de respondenten sprake is van invloed van hun eigen levensbeschouwelijke identiteit op hun handelen ook als men de eigen geloofspositie bewust niet wil inbrengen, of dat slechts zeer terughoudend wil doen. Ik meen dat bij de onderzoeksresultaten de eigen levensbeschouwing vooral als inspiratie ingezet wordt en niet als norm, maar meen ook dat daar moeilijk een strakke scheidslijn tussen aan te brengen is.
- Methodologisch heeft het werken met een fictieve casus zijn beperkingen. De reactie van de cliënt op het handelen van de respondenten mis ik in dit onderzoek. Dit wordt verwoord door Lia die na afloop van het interview opmerkt: 'ik kan niet zeggen, dát zou ik doen. Ik moet de weg gaan' (3-31). De respondenten geven weliswaar aan wat zij in eerste instantie zouden doen, zouden zeggen, maar wat zich daarna voordoet, is afhankelijk van de interactie met die ene, unieke cliënt.

5.SLOTBESCHOUWING

Doel van dit onderzoek is -tenslotte- een beschouwing te kunnen geven over de vraag hoe 'authentiek mens en gelovige te blijven' in de rol van geestelijk verzorger bij spanning tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger en die van de cliënt. Dit onderzoek bevestigt in ieder geval dát authenticiteit een belangrijke factor lijkt te zijn in het omgaan van de respondenten met genoemde spanning. Respondenten willen zichzelf zijn en omschrijven allen wat voor hen grenzen zouden zijn in het contact met de cliënt. Een 'authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing is noodzakelijk', stelt de beroepsstandaard van de VGVZ (2002), náást een open houding naar andere overtuigingen⁷¹. Timmerman omschrijft *authentiek* met: jezelf zijn, trouw zijn aan wie je bent. Van Dale geeft nog andere bewoordingen: oorspronkelijk, echt, betrouwbaar. De authentieke pastor (en geestelijk verzorger vul ik aan) wordt verondersteld zichzelf in 'voldoende mate'⁷² te kennen. Menken-Bekius & Van der Meulen halen hierbij W. Zijlstra aan, die spreekt van een 'zuivering van niet-authentieke elementen'. Ik denk dat je hier kunt spreken van 'een reis naar binnen', naar het innerlijk. Een reis die een leven lang duurt. En alleen als je je eigen schaduwkanten, neuroses, krassen en butsen onder ogen ziet, kun je tot een persoon rijpen die in staat is anderen te begeleiden. Van Straten⁷³ spreekt over het aanvaarden van een complex van tegenstellingen van zowel goed als kwaad in jezelf. Dan kun je het 'vreemde' in de ander als iets minder 'vreemd' zien. Om je open te kunnen stellen voor dieperliggende gevoelens en beweegredenen, is mildheid naar je eigen *incongruentie* toe noodzakelijk, zegt hoogleraar psychologie en psychotherapeute Mia Leijssen⁷⁴. Een dergelijke opmerking vind ik belangrijk waar authenticiteit tot een ideaal lijkt te zijn uitgegroeid. Trouw zijn aan jezelf kan ingewikkeld zijn en het vraagt moed.

Met al die authenticiteit sta je echter *niet* 'op jezelf'. Je staat als geestelijk verzorger tegelijk in relatie, in betrekking tot de ander, de cliënt. Waar je verondersteld wordt te staan voor je eigen levensbeschouwelijke identiteit, doe je dat altijd terwijl je in relatie met die ander staat. Als authenticiteit opgevat wordt als een récht op een eigen leefstijl, dan kan het zo zijn dat het belang van de ander verwaarloosd wordt. Maar het gaat het om de gevoeligheid voor waar de ander zit en tóch je eigen overtuiging inbrengen. Het gaat niet enkel om het recht, maar ook om respect en om de ander in zijn of haar waarde te kunnen laten. Wat mij bij Lyotard opvalt is dat ik hem ervaar als een stimulans om authentiek te zijn: er zijn verschillen en benoem die vooral. Om in zijn beeld te blijven: er vallen tussen de (taal)eilanden overgangen te maken, maar toegestaan is alleen de

⁷¹ Ganzevoort, R. & Visser, J., a.w. 28

⁷² Menken-Bekius, C. & Meulen, H. van der, *Reflecteren kun je leren – basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kok – Kampen (2007), hoofdstuk 4 De persoon van de pastor, 60-95

⁷³ Straten, C. van, a.w. 817

⁷⁴ Leijssen, M., *Gids voor gesprekstherapie*, De Tijdstroom, Leusden (1995)

kritische overgang⁷⁵, waarbij verschillen onthuld worden. Tegelijk klinkt zijn oproep om de eigenheid van de ander te erkennen. Dat betekent voor beide partijen dat je nooit jouw eigenheid als norm aan die ander kunt opleggen.

Uit het onderzoek blijkt dat bij spanning tussen de levensbeschouwelijke identiteiten, tussen 'modern' en 'orthodox-traditioneel', respondenten op grenzen stuiten, situaties die ze niet meer voor hun rekening kunnen nemen. Als geestelijk verzorger sta je m.i. in de polariteit van enerzijds 'weten waar je staat' en daarvoor staan en anderzijds, – geconfronteerd met de pluriformiteit aan levensbeschouwingen van cliënten- daar met een zekere lichtvoetigheid en ruimtelijkheid mee kunnen omgaan. Ik vind het belangrijk te ontdekken dat één van de respondenten nadrukkelijk aangeeft dat er weliswaar een grens is, maar dat hij daar ontspannen mee om kan gaan. Zelf geeft hij aan dat hem het goed 'doorwerken' van je eigen levenbeschouwelijke biografie en levensverhaal daar een voorwaarde voor lijkt.

Jezelf grenzen bewust worden is één ding. Die grenzen vervolgens transparant maken een tweede. Dan komt het op dat andere aspect van authenticiteit aan: gevoeligheid voor de ander. Jezelf laten kennen, trouw blijven aan jezelf én gevoelig voor de ander blijven. Daarmee blijft authenticiteit m.i. altijd in een zeker spanningsveld staan. Onvermijdelijk. Over die spanning tussen tegengestelde polen merkt Bodisco Massink⁷⁶ vanuit het complementair-polaire denken op dat één pool geen betekenis heeft zonder het contrast met de andere pool. Het één is in die zin afhankelijk van de ander: een prikkelende gedachte in een tijd waarin het wij-zij denken een opmars maakt. Maar wát zeg je en hoe communiceer je die transparantie eenmaal aangekomen bij een grens? De pastor/geestelijk verzorger toont zich in de betrekking op 'gepaste wijze'⁷⁷ als een autonome en authentieke, gelovige medemens. Daarbij neem je de 'ruimte, beweeglijkheid en zelfkoers van de cliënt'⁷⁸ in ogenschouw. De respondenten in dit onderzoek geven volgens mij elk prachtige voorbeelden van hoe zij authentiek zouden reageren bij een grens die ze zouden tegenkomen. Die authenticiteit kent evenzovele gezichten als er respondenten zijn. Wat als handeling of gezegde authentiek voor de één is, hoeft dat niet voor de ander te zijn. Wat als handeling of gezegde authentiek is in déze situatie, hoeft dat niet in een andere situatie te zijn. Wat er vervolgens in het contact met de cliënt zou gebeuren, blijft in dit onderzoek een vraag. Spannend, met authenticiteit neem je ook een risico. Om misschien, gaande-de-weg met de ander te ontdekken wat er - onvermoed- werkelijk toe doet in die situatie op dat moment. Juist dit laatste onderstreept voor mij het belang van reflectie achteraf op 'spannende' situaties.

Authenticiteit lijkt op dit moment erg *in* te zijn. Daarmee ligt het gevaar van idealisatie op de loer. Authenticiteit bezien in relatie tot anderen voorkomt in ieder geval dat je het 'an sich' zou kunnen bezien. Bovendien, wanneer zijn wij hélemaal authentiek? Zoals al eerder opgemerkt, het gaat

⁷⁵ Peperstraten, F. van, a.w. 98

⁷⁶ Bodisco Massink, J., a.w. 43

⁷⁷ Timmerman, A.B., a.w. 458

⁷⁸ Timmerman, A.B., a.w. 458

over een reis 'naar binnen' die je leven lang duurt. Kortom, authentiek voor-zover-je-weet-in-het-nu. De navolgende tekst van Martin Walton sluit aan bij wat ik eerder aanhaalde over eigen incongruentie en geeft wat mij betreft aan *geleefde* authenticiteit van geestelijk verzorgers een relativerende knipoog mee.

langs de rafelranden
van het bestaan
op het versleten
scherp van de snede
net te laat weggegaan
en wind tegen of regen mee
en licht zwetend aankomen
achteraf bedenken
wat ik had kunnen willen
moeten durven zeggen
het goedkoopste
net niet hi speed internet
altijd ben ik het
tenminste zelf
meestal⁷⁹

⁷⁹ Tekst van Martin Walton. Deze tekst trof ik aan op een fotokaart van Hanna Hirsch.

6.ZELFREFLECTIE OP DE COMPETENTIES EN DE ONDERZOEKSGANG

Het allerbelangrijkste wat bij dit onderzoek van mij gevraagd werd is de 'onderzoekende houding'. Meermalen is dit door de docenten in de aanloop naar het onderzoek gaan doen benoemd. Dat dit toch wel een heel andere houding vraagt dan in de rest van de opleiding gevraagd wordt. Sterker nog, een houding die diametraal staat ten opzichte van de pastorale en empathische houding.....Het vraagt om niet minder dan een cultuuromslag. Dat kostte mij moeite.

Ik heb mij erg 'klein' gevoeld bij het definiëren van de door mij gekozen concepten. In het grote veld spelen zich verwoede discussies af op het terrein van geestelijke verzorging en wel of niet ambtelijke binding enz. Ik had het idee dat ik me eraan zou vertillen.

Door toch te beginnen, en me in te lezen in de begrippen, ontstaat er meer vertrouwen in mijn onderwerp van onderzoek. Ook het zoeken van de eerste respondenten ervaar ik als reuze spannend. Wanneer de eerste 'ja' heeft gezegd, vervolg ik mijn pad, terwijl ik al lezend meer thuis raak in de materie. Daardoor kan ik bewuste keuzes maken over de groep waaruit ik mijn respondenten wil betrekken.

De colleges waarbij je als klasgenoten voor elkaar 'critical friend' bent, zijn weer waardevol. Verderop het traject krijgt het begrip 'critical friend' vooral inhoud in het werken aan intersubjectiviteit doordat een medestudent zich over mijn labelsysteem buigt. Contact met medestudenten over eigen onzekerheid blijkt heilzaam. Wederzijds de bevestiging: ik ben niet de enige. Paradoxaal genoeg geeft dat weer moed. Zo sluipen in dit proces van onderzoek doen toch pastorale trekjes en '... dragen mensen het samen...'⁸⁰.

In de opzet van het onderzoek ben ik uitgegaan van *spanning* tussen levensbeschouwelijke identiteiten, toegespitst op 'modern' en 'orthodox-traditioneel'. Terugkijkend zie ik dat - afgezien van reële theologische verschillen - bij mijzelf als onderzoeker beeldvorming daarbij een rol heeft gespeeld alsmede (in de positie van stagiair geestelijke verzorging) eigen angst om afgewezen te worden (alsof je examen zit te doen).

Ten aanzien van mijn pastorale competentie ben ik door dit onderzoek heel wat wijzer geworden. Mijn verlegenheid hoe te handelen bij spanning tussen eigen en andermans levensbeschouwelijke identiteit (modern versus orthodox-traditioneel) was juist in het persoonlijke 'pastoraat' (als stagiair geestelijke verzorging in gesprek met cliënten/bewoners in zorginstellingen) voelbaar. De gesprekken tijdens dit onderzoek met vier ervaren professionals uit het veld zijn een enorme eyeopener geweest. Wat mij opviel is dat er een soort rode draad door hun aanpak loopt, maar dat die rode draad toch bij elk een heel eigen vlechtwerk kent. Ik ben verrast door de verschillende

⁸⁰ Oosterhuis, H. *Verzameld liedboek*, Kok/Halewijn, Kampen (2004), 805

punten van spanning. Zo onderscheiden is dus de praktijk. Daarmee raak ik een illusie van toch een zekere (gehoopte?) eenduidigheid kwijt. Wat voor mij heel duidelijk is geworden is het belang van authenticiteit: zijn wie ik ben, staan voor mijn levensbeschouwelijke identiteit, ook als die zoekend, vol twijfel zit. Dat betekent ook het aangeven van grenzen. Dit is niet mijn sterkste punt. Voor mijzelf is daarbij 'gevoeligheid voor de ander' altijd al leidraad geweest. Bijzonder is voor mij ook wat Bodisco Massink aandraagt: de ene pool kan niet zonder de andere. Dat goed tot me door laten dringen, geeft ook ruimte. Tijdens het onderzoek heb ik op een stageplek zelf een ontmoeting met een orthodox-traditionele bewoner. Hij informeert nadrukkelijk naar mijn levensbeschouwelijke achtergrond en ik verheul niet dat ik, na een verhuizing, nog zoekend ben. Ik ben mij er zeer van bewust dat ik 'authentiek' ben (mezelf laat zien) én dat dit in de ogen van deze bewoner zeer afkeurenswaardig is. Dat vertelt hij me ook. Ik luister naar zijn vermaning en bedank hem daarna voor zijn eerlijkheid. Ik bevestig zijn visie. Tot mijn verwondering gaat het gesprek vervolgens 'gewoon' door. Het contact breekt niet op. Ook deze ervaring is een eyeopener voor mij, naast de onderzoeksresultaten. In mijn visie op geestelijke verzorging zijn zowel het begrip geborgenheid als ruimte van belang. Geborgenheid in de zin van de ander veiligheid bieden. Ruimte in de zin van: ruimte bieden zowel aan mezelf als aan de ander, de eigenheid van de ander, de levensbeschouwing van de ander. Dat ruimte bieden aan mijzelf houdt dan ook in: reflecteren op wie ik ben, hoe ik geloof, hoe ik handel. Mildheid speelt daarbij een grote rol. Ik ben ervan overtuigd dat waar ik mild kan zijn ten aanzien van het 'vreemde' in mezelf (ofwel het kan uithouden met spanningen binnen in mezelf), ik ook mild kan zijn naar anderen. Waarbij ik aantekenen dat *zien wat er is, en me daaraan toevertrouwen* het uitgangspunt is bij mijn zelfreflectie.

De onderzoeksresultaten beïnvloeden niet alleen mijn pastorale competentie, maar ook mijn liturgische en agogische competentie. Zo ga ik in mijn functie van geestelijk verzorger voor in vieringen op mijn werkplek. De diensten worden bezocht door veel bewoners met een orthodox-traditionele achtergrond. Dus ook in deze vieringen zoek ik naar een omgang met en vertaalslag van die diverse levensbeschouwelijke identiteiten. In de vieringen speelt voor mij, meer dan in individuele ontmoetingen, taal een grote rol. Welke taal gebruik ik? Ik heb gemerkt dat ik authentiek kan zijn en óók ruimte kan hebben om bv. het apostolicum uit te spreken met alle aanwezigen. Ik ben nog geen grens bij mezelf tegengekomen.....

Mijn agogische competentie wordt aangesproken bij een bijbelkring voor bewoners die dementerend zijn. Hier is, net als bij individuele contacten, mijn verlegenheid in het geding. Wat moet ik wel of niet zeggen. Ook ten aanzien van deze competentie stimuleert het onderzoeksresultaat mij authentiek te zijn, en eventuele grenzen aan te geven.

Mijn missionaire competentie strekt zich in mijn huidige werk uit naar de contacten met verschillende disciplines in het huis en naar diverse kerkgenootschappen in de omgeving. Ook hier speelt her en der de tegenstelling tussen levensbeschouwelijke achtergronden. Ook op dit terrein

profiteer ik van de onderzoeksresultaten, zoals bij de pastorale competentie aangegeven.

7.THEOLOGISCHE REFLECTIE OP HET HERMENEUTISCH CRITERIUM

Het hermeneutisch criterium is het 'dragende principe'⁸¹ onder zowel de opleiding godsdienstpastoraal werk van Windesheim als onder de opleidingsspecifieke competenties: de pastorale, liturgische, agogische en missionaire competentie. De opleiding wil de studenten zó opleiden dat zij in staat zijn om 'enerzijds Bijbel en christelijke traditie en anderzijds mens(en) en huidige samenleving in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken met en voor de doelgroep'⁸². Hoe kijk ik nu vanuit de onderzoeksresultaten -en met een theologische bril op- naar dit criterium?

De reden om het onderzoek te willen doen naar hoe geestelijk verzorgers in de praktijk omgaan met spanning tussen hun eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt(en) ligt in mijn eigen verlegenheid op dit vlak in de praktijk en in het *recht willen doen* aan zowel de ánder, als aan jezelf. Recht doen aan de ander door hem/haar die begeleiding te bieden waar die ander behoefte aan heeft, die 'passend' is voor die ander. Recht doen aan jezelf, om als professioneel geestelijk verzorger tegelijk authentiek gelovig mens te kunnen zijn en blijven.

Dat ikzelf veranderingen doormaak in mijn levensbeschouwelijke identiteit speelt een grote rol in die verlegenheid. Wat moet ik nog met mijn protestantse wortels, met een kerk, waarvan ik een aantal dogma's niet meer beaam?! Een artikel van Luco van den Brom⁸³ over dat 'protestantse' inspireert mij op dit punt. Protestantenvinden hun identiteit in het besef, zo schrijft hij, “dat alleen in vrijheid van geweten en geloof christenen ten overstaan van God leven”. Hij meent dat geestelijk verzorgers niet ambtelijk-sacramenteel tegenover de cliënt staan, maar dat zij náást die ander de ander hermeneutisch-oriënterend helpen bij diens eigen zoektocht om God te horen. De pneumatologie is bepalend voor die communicatie, dat wil zeggen dat het Evangelie niet kan worden opgelegd maar dat het zijn eigen weg vindt in het leven van cliënten. De omschrijving die Van den Brom geeft van de protestantse identiteit sterkt mij erin dat hoe verschillend de geloofsopvattingen ook zijn, zowel de cliënt als ikzelf 'alleen in vrijheid van geweten en geloof ten overstaan van God' leeft. In deze trant spreekt ook respondent Peter aan het eind van het interview: '...het is aan iemand zelf' (1-25). Daaraan relateert Peter ook zijn eigen ontspannen omgang met de cliënt.

Recht doen aan een cliënt bestaat er m.i. ook uit dat je als geestelijk verzorger het probeert uit te houden in die eventuele spanning tussen 'modern' geloven en 'traditioneel-orthodox'. Ik moet

⁸¹ Bruinsma-de Beer, J., artikel *Dorst naar duiding*, website www.jokebruinsma.nl (juli 2010)

⁸² Bruinsma-de Beer, a.w. Bruinsma verwijst voor deze omschrijving zelf naar het opleidings- en toetsplan bachelor opleiding GPW en GL, 3

⁸³ Brom, L. van den, artikel *Protestantse identiteit provocatief – de protestantse identiteit is een vraag geworden*, in: Tijdschrift Geestelijke Verzorging 10/45 december 2007

hierbij aan de apostel Paulus denken, de man van twee werelden. Uit het onderzoek komt duidelijk naar voren dat de respondenten volop inzetten op dat 'uithouden'. Tot het uiterste willen gaan om wegen te zoeken om deze cliënt te kunnen begeleiden. Daarbij wordt vooral naar betekenis gezocht en er wordt ook geput uit bijbelverhalen, psalmen of beelden/rituelen, waarbij opvalt dat de ene respondent nadrukkelijk stelt dit te laten afhangen of de cliënt dit wil of dat hij niet zelf bv. een psalm of tekst kent en een ander wat vrijmoediger een bijbelverhaal (van de verloren/gevonden zoon) of een beeld (van de levenbeschouwelijke mantel) lijkt te gebruiken. De inzet is om de cliënt te verstaan vanuit zijn eigen achtergrond, maar ook om te helpen zichzelf en zijn situatie te verstaan in het licht van zijn geloof. Ruimte zoeken is bij de aanpak van de respondenten opvallend.

Respondenten geven aan zelf een heel andere geloofsvisie te hebben dan de cliënt. Tegelijk nemen zij de cliënt in zijn achtergrond serieus, willen hem respecteren. Ik heb daar het model van Hermans⁸⁴ -dat draait om erkenning- naastgelegd. Dit lijkt mij een richtinggevend model voor de praktijk. Erkenning van de ander ingebed in diens cultuur en praktijken. Erkenning ook van het lijden van de ander. En tenslotte het belang van erkenning van het 'vreemde, andere' in de ander. De respondenten geven ook aan waar hun grens zou liggen, in het verlengde van waar voor hen de crux van de spanning zit tussen die verschillende levensbeschouwelijke identiteiten. Zij verwoorden ook hoe zij zouden handelen bij zo'n grens, hoe zij die verwoorden naar de cliënt. Hun authenticiteit is hierbij in het geding. Soms blijkt ook bij zo'n grens dat je die grens dan toch weer over bent gegaan, aldus respondent Tineke (4-15).

Gaandeweg wordt wel ontdekt wat er toe doet, zo komt uit het onderzoek van Timmerman naar voren. Met 'Ik kan niet zeggen: dát zou ik doen, ik moet de weg gaan' bevestigt respondent Lia deze uitkomst. Ik moet hierbij denken aan het verhaal van de Emmaüsgangers. Daar gaat hermeneutisch werken wat mij betreft over. Al verbindingen leggend tussen leven en geloof van mensen en levensbeschouwelijke bronnen, in dit geval de christelijke traditie, samen de weg gaan en -misschien onvermoed- ontdekken wat er toe doet. De respondenten zetten op deze weg hermeneutische communicatie in, zetten in op dialoog en gebruiken hun intuïtie en creativiteit. Hebben de respondenten hiermee een 'sturende' rol? Los van het feit dat je als professional altijd met elke vraag, interventie of non-verbale reactie 'stuurt' en beïnvloedt, ben ik van mening dat zij vanuit de intentie werken om vanuit hun eigen levensbeschouwing niet normerend, maar wel inspirerend te werken. De uitspraken van de respondenten die ik gelabeld heb als 'rol/taakopvatting' wijzen ook in de richting van een rol als 'metgezel'⁸⁵ of als (hermeneutische) 'tolk'.⁸⁶

Hét punt van spanning ligt niet bij elke respondent bij het theologische verschil. Maar ten aanzien

⁸⁴ Straten, C.L.M. van, a.w. 810

⁸⁵ Ganzevoort, R. & Visser, J., a.w. 87

⁸⁶ Ganzevoort, R. & Visser, J., a.w. 95

van juist dit punt inspireert de moderne theoloog Marcus Borg mij met wat hij schrijft over het 'oude' en 'nieuwe' paradigma⁸⁷. De kwestie is voor hem niet of de één of ander juist is of onjuist. De kwestie is voor hem die van de functionaliteit: 'werkt' een paradigma voor iemand of 'blokkeert' die? Vanuit deze visie hoef ik niet de strijd aan te gaan met de cliënt over welk paradigma 'waar' is, noch in de valkuil stappen om op diens uitnodiging de strijd aan te gaan. Uiteraard geen 'garantie' dat het contact gaande blijft. It takes two to tango. Kan ik de ander écht 'vrij laten' om de eigen keuze te maken.....? Borg's motto is: blijven zoeken naar wat het betekent om christen te zijn en dat is wat hem betreft dus een 'doorgaand gesprek'. Het stilstaan bij *of de geloofsvisie voor de cliënt werkt of niet, bv. juist angstig maakt*, tref ik ook aan bij respondenten. Zo wordt bv. aangegeven dat zij een interventie zouden overwegen áls de cliënt aangeeft angstig te zijn. Aan het begin van deze scriptie refereerde ik aan een artikelen-uitwisseling in het blad Kontekstueel. Van den Heuvel en Offringa spreken zich beide in m.i. aansprekende beelden uit over de onderlinge verhouding. Van den Heuvel: 'Wij zijn twee bewegingen die beide ergens voor willen staan en die beide verlangen naar een open kerk. Maar het water blijkt toch diep te zijn'⁸⁸. Offringa: "maar beide kennen tegelijk een diep verlangen, niet alleen naar een open kerk maar ook naar een nieuwe wereld waar de zee niet meer is".⁸⁹

⁸⁷ Borg, M., a.w. 31

⁸⁸ Kontekstueel, a.w. 19

⁸⁹ Kontekstueel, a.w. 23

8.AANBEVELINGEN

Op grond van de conclusies kom ik tot de volgende aanbevelingen:

- Beginnende geestelijk verzorgers of studenten-in-opleiding beveel ik van harte aan om zelf gericht aandacht te besteden aan hun eigen levensbeschouwelijke identiteit, zeker waar minder vanzelfsprekend dan voorheen van 'binding' of *eenduidige* 'binding' sprake is. In welke situaties ervaar je spanning en waar doemen mogelijke grenzen op? Hiermee verbonden is ook aandacht voor de eigen biografie (je eigen persoon, levensverhaal, allergieën en gevoeligheden). Wanneer je hiermee persoonlijk vastloopt, kunnen gesprekken met een (ervaren) geestelijk begeleider wellicht een impuls geven.
- Voor de beroepspraktijk beveel ik aan in intervisie en/of supervisie gericht te reflecteren op de thema's normativiteit, erkenning en authenticiteit in situaties waar spanning ervaren wordt tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt. Gedurende de opleiding kunnen praktijkervaringen in stages met de vakcoach doorgesproken worden. Deze vakcoaches beschikken vaak zelf ook over ervaringen op dit gebied.
- Aan de opleidingen richting geestelijke verzorging beveel ik aan (voor zover zij dit niet al doen) om bij het reflecteren op eigen levensbeschouwelijke identiteit en biografie ook modellen te betrekken zoals dat van Fowler over zingevingstijlen. Een dergelijk model kan wellicht bijdragen aan een grotere bewustwording over waar je zelf staat en hoe je je verhoudt tot andere zingevingstijlen. Deze bewustwording kan m.i. bijdragen aan 'normatieve professionaliteit'.⁹⁰
- In het beroepsveld worden bv. in het Onderwijscentrum van de Multiculturele Geestelijke Verzorging van Parnassia in Den Haag trainingen aangeboden die de *inter*-levensbeschouwelijke communicatie willen bevorderen. Ik beveel een (aparte of geïntegreerde) training aan waarbij tevens aandacht is voor *intra*-religieuze communicatie, zoals bij de spanning tussen 'modern' en 'orthodox'. Daarmee zou (naast de *inter*-religieuze) de *intra*-religieuze dialogische kwaliteit van (beginnende) geestelijk verzorgers verder bevorderd kunnen worden.

⁹⁰ Mulder, A., a.w. 7

- Ik beveel graag verder onderzoek aan naar praktijkervaringen van geestelijk verzorgers zelf rond de onderzoeksvraag, waarbij ook de wisselwerking tussen geestelijk verzorger en cliënt aan bod komt.

NAWOORD

Het is een bijzondere ervaring geweest onderzoek te doen: zowel boeiend als pittig! Het is een traject geworden met momenten van plezier en voldoening, maar ook momenten van opperste wanhoop. Wat een kick om tot het uiteindelijke onderzoeksverslag te komen!

Een woord van dank aan de vier respondenten die bereid waren zichzelf 'bloot te geven' over hoe zij zouden handelen. Het is kwetsbaar om jezelf, je woorden zo uit handen te geven om ze dan later weer op papier tegen te komen. Het voelde als een groot geschenk om de interviews te kunnen houden en rond dit onderwerp in gesprek te zijn met professionals.

Dank ook aan medestudente Marleen Molendijk die met mij wilde werken aan de intersubjectiviteit van de gegevens. Eveneens dank aan Harbert Booij voor zijn betrokken begeleiding en kritisch-opbouwende commentaar. Mijn onderzoeksverslag heeft daardoor zeker aan kwaliteit gewonnen. Dit onderzoeksverslag vormt het sluitstuk van een 4-jarige opleiding HBO-theologie. Wat een voorrecht om deze opleiding te hebben kunnen volgen. Speciale dank aan mijn man Henk. Hij stimuleerde mij op zijn eigen onnavolgbare wijze door te gaan waar het zwaar ploegen was. Het is *tof* om inmiddels als geestelijk verzorger te mogen werken.

Jaren geleden formuleerde ik wat ik als mijn motto zie: *dat ik zie wat is – en mij toevertrouw*. Waar mijn geloven veranderd is, 'moderner' is geworden, is dit motto me misschien nog wel dierbaarder geworden. Het komt uit een liedtekst van Huub Oosterhuis⁹¹:

*wek mijn zachtheid weer
geef mij terug de ogen van een kind
dat ik zie wat is
en mij toevertrouw
en het licht niet haat*

Een leidraad om als professional mét mijn eigen levensbeschouwelijke identiteit het veld in te gaan. Als een bede. Zacht, mild kunnen zijn naar jezelf én de ander. Onbevangen kunnen kijken en –meer nog- 'zien' dat wat er *is*, daarbij aansluiten, me op afstemmen, me aan die ander, die situatie toevertrouwen (dus ook aan verschillen). En dat ik het licht niet afwijs; dat *Licht* dat alles (en allen) in een *ander* licht zet.

⁹¹ Oosterhuis, H., *Verzameld Liedboek*, Kok/Halewijn, Kampen (2004), 742

LITERATUURLIJST

- Baarda, D.B., De Goede, M.P.M., Teunissen, J., *Basisboek Kwalitatief onderzoek – Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, Stenfert Kroese (2005)
- Beek, B. v.d., uit: *Toeval of schepping*, blz. 53 t/m 93, in: *Reader Systematische Theologie van Matty Vroom*, Christelijke Hogeschool Windesheim (2010)
- Benjamins, H.S., 'Op Goed Gerucht: cultuur, Godsleer en ecclesiologie. Aanzet voor een gesprek met Kontekstueel', in: *Kontekstueel*, 24/3, januari 2010, 6-10
- Bodisco Massink, J., 'Het werk onzer handen – Een pastoraaltheologische en dieptepsychologische beschouwing over orthodoxie', in: *Heilig geloof, heilig moeten – Orthodoxie en geestelijke gezondheid*, KSGV, Tilburg (2007), 41-57
- Borg, M., *Het hart van het christendom – Modern geloof en de traditie*, Kok, Kampen (2010)
- Brom, L. van den, artikel 'Protestantse identiteit provocatief – de protestantse identiteit is een vraag geworden', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 10/45 december 2007
- Bruinsma-de Beer, J., artikel *Dorst naar duiding*, juli 2010, vermeld op: website jokebruinsma.nl
- Delver, J. artikel 'Religieuze identiteit in meervoud – over de persoonlijke identiteit van geestelijk verzorgers', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 10/42, februari 2007, 43-50
- Doolaard, J. (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kok – Kampen (2006)
- Dijk, A. van en Buuren, A. van, 'Identiteit en interculturalisatie' in: Doolaard, J. (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kok – Kampen (2006), 179
- Dijkstra, J., *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging – een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voeren*, Nelissen, Soest (2007), 15
- Ganzevoort, R. & Visser, J., *Zorg voor het verhaal – Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Meinema, Zoetermeer (2007)
- Heuvel, P. van den, 'Op Goed Gerucht en de kerk', in: *Kontekstueel*, 24/3, januari 2010, 17-19
- Heyer, C.J. den, *Paulus, man van twee werelden*, Meinema, Zoetermeer (1998), 308
- Jager, O., Plas, M. van der, *Op de tocht – Gesprekken over geloof en kerk*, Anthos (1991)
- Kalsky, M., Overdijk, I. en Spek, I. van der (red.), *Moderne devoties – Vrouwen over geloven*, De Prom, Amsterdam (2005)
- Leijssen, M., *Gids voor gesprekstherapie*, De Tijdstroom, Leusden (1995)
- Limpt, C. van, artikel 'We moeten weer tijd maken voor de ziel' in: *Trouw*, 6 april 2009
- Linden, C. ter, *Wandelen over het water – Bijbelse beelden en hun geheim*, Meinema, Zoetermeer (2004)
- Linden, C. ter, *Desgevraagd – De kracht van bijbelse beelden, reacties op Wandelen over het water*, Meinema, Zoetermeer (2009).
- Menken-Bekius, C. en Schaap-Jonker, H. (red.), *Ervaring leert – de casus als instrument voor theoloog, pastor en geestelijk verzorger*, Kok-Kampen (2010)
- Menken-Bekius, C. & Van der Meulen, H., *Reflecteren kun je leren – Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kok-Kampen (2007), 60-95
- Mulder, A., *lectorale rede Zoeken naar woorden. Praktijkgericht onderzoek naar levensbeschouwelijke communicatie in zorg en onderwijs*, Windesheim, Zwolle (5 oktober 2010)
- Offringa, J., *Na een gezonde geloofscrisis – over modern geloven*, Skandalon, Vught (2008)
- Offringa, J., 'In gesprek met Kontekstueel', in: *Kontekstueel*, 24/3, januari 2010, Uitgever: Stichting Kontekstueel (Capelle aan den IJssel).
- Oosterhuis, H., *Verzameld Liedboek*, Kok/Halewijn, Kampen (2004)
- Peperstraten, F. van, Jean-Francois Lyotard, en Pater, W. de, 'Het postmoderne nog eens uitgelegd', in: Booij, H., *reader Minor: denken in meervoud Filosofie*, Windesheim, Zwolle (september 2010)
- Smeets, W., artikel 'Zending of geen zending – de ambtelijke identiteit van geestelijk verzorgers', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 10/42, februari 2007, 37-42
- Snoek, H., lezing 25-1-2010 bij Vereniging Albert Camus over eerste resultaten onderzoek "Welke factoren hebben invloed op de identiteit van de geestelijk verzorger" (vanuit het lectoraat

- levensbeschouwing-theologie Chr. Hogeschool Windesheim, Zwolle)
- Steggerda, M., artikel 'Op stage als geestelijk verzorger', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* van de VGVZ, jaargang 11/47 (april 2008), "wat geloof ik zelf"
- Straten, C.L.M. Van, 'Interlevensbeschouwelijk leren', in: Doolaard, J. (red), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, 805-823, Kok – Kampen (2006).
- Timmerman, A.B., doctoraalscriptie *Gezien de ander. Eerbied voor autonomie en authenticiteit in het pastoraat*, (2011), digitaal geraadpleegd.
- Vergouwen, L., Heilige huisjes – 'Orthodoxie en andere zingevingsstijlen in het faith-developmentmodel van Fowler', in: Vergouwen, L. (e.a.), *Heilig geloof, heilig moeten – Orthodoxie en geestelijke gezondheid*, KSGV, Tilburg (2000) 18-40
- Walton, M., 'Dialogische kwaliteit – identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstelling' in: *Handelingen, Tijdschrift voor Praktische Theologie*, 2009/3, 27-37
- Wollants, G., Missiaen, C. & Leys, C. (Eds.), *Ervaringsgerichte begeleiding van A tot Z*, Faculteit voor Mens en Samenleving, Turnhout (2004)
- Zock, H., inaugurele rede *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief*, Tilburg (2007), 11
- Zorgethiek.nu (website, interview met A.B.Timmerman 8-3-2011)

BIJLAGE I

TOPICLIJST BIJ INTERVIEW

- Hoe zou jij als geestelijk verzorger reageren, handelen in deze situatie?

Wat doe je wel? Wat doe je niet (en welke reden heb je daarvoor)?

Hoe ga je om met een eventueel dilemma ? Welke afweging maak je dan?

Welke taal gebruik je (verbaal, non-verbaal, symbolische taal, rituelen zoals gebed, lezen, zingen, bijbelverhalen)?

Welke rol speelt de spanning of verschil? tussen de levensbeschouwelijke identiteiten in de communicatie?

Welke methode van werken zet je in?

- Waar zit voor jou de crux van de spanning? Tussen jouw levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt?

Wat is de angel, kern, waar zit de spanning voor jou het meest?

Hoe omschrijf jij je eigen omgang met een verschil in levensbeschouwelijke identiteit?

- Hoe handel je bij een eventuele grens die je bij jezelf constateert?

Wat ziet je jezelf doen?

Hoe communiceer je dat?

Hoe omschrijf je die eventuele grens?

- Wat ligt aan je handelen ten grondslag?

Welke methode, concepten of strategieën van theologische, filosofische, agogische aard? Nagy, Levinas, presentie, enz.

BIJLAGE II

AANBIEDINGSBRIEF

Pia Schutte (53 jaar)

4e jaars HBO-theologie (deeltijd), Windesheim Zwolle, Godsdienst-Pastoraal Werk, Zin&Zorg, studentnr. 1011567

Zwolle, De Goeijenmarke 50, 8016LD

038-7507470

pia.valk@gmail.com

Betreft: onderzoek naar hoe geestelijk verzorgers omgaan met spanning tussen de eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van de cliënt en wat aan die omgang ten grondslag ligt. In dit onderzoek spits ik de spanning toe tussen de polen 'modern geloven' en 'orthodox-traditioneel'.

Geachte geestelijk verzorger,

In verband met mijn afstuderen werk ik aan een onderzoek met bovenstaande vraagstelling. Het betreft een kleinschalig, kwalitatief, beschrijvend onderzoek. Ik hoop gegevens te verzamelen door middel van het interviewen van 3 (tot 4) geestelijk verzorgers die zich herkennen in dit spanningsveld.

Als methode van onderzoek heb ik ervoor gekozen om één fictieve casus aan de respondenten voor te leggen waarin het veronderstelde spanningsveld een rol speelt. In deze casus zit de geestelijk verzorger meer op de pool van 'modern geloven'⁹².

Na lezing van de casus interview ik de respondenten over hoe zij concreet zouden handelen (zeggen, doen, etc.) en wat hieraan ten grondslag ligt (methode van werken, strategieën van theologische, filosofische aard etc.).

Doel van dit onderzoek is enige praktijk in kaart te brengen en wat aan het communiceren en handelen ten grondslag ligt. Ik heb hierover weinig literatuur gevonden. Tevens hoop ik in mijn onderzoeksverslag een beschouwing te kunnen geven over de vraag van authentiek mens en gelovige te blijven in de rol van geestelijk verzorger.

Het interview duurt ongeveer een uur en ik vraag elke respondent toestemming om het gesprek op een geluidsband op te nemen (digitaal). Na uitwerking van de gespreksgegevens wordt deze opname gewist en het materiaal wordt geanonimiseerd. De onderzoeksgegevens worden enkel voor dit onderzoek gebruikt.

Herkent u zich vanuit uw eigen ervaringen in de geschetste spanning?

Dan vraag ik u bij deze graag of u uw medewerking wilt verlenen aan dit onderzoek.

Mocht u nog nadere vragen willen stellen, dan beantwoord ik die graag!

Ik hoor graag uw reactie,

met vriendelijke groet,

Pia Valk-Schutte

⁹² Onder moderne theologie versta ik de theologie zoals beschreven door o.a. Jan Offringa in zijn boek "Na een gezonde geloofscrisis – Over modern geloven", Uitgeverij Skandalon, Vught (2008) en de Amerikaanse theoloog Marcus Borg in zijn boek "Het hart van het christendom – Modern geloof en de traditie", Kok-Kampen (2010).

BIJLAGE III

INTERVIEWFRAGMENTEN

INTERVIEW 1

Als ik nu aan jou vraag hoe zou jij handelen in deze concrete situatie?

1.5...ik denk dat ik ... hem daar zeker bij zou *willen helpen* en voordat...ik weet niet in hoeverre er sprake is van heel snel overlijden? Want er staat, het naderende einde en hij wil nog een keer aan zijn kinderen vertellen dat ze verkeerd bezig zijn.

1.6.Ik zou van tevoren toch nog wel één keer met hem *in kaart willen brengen* hoe die dat nou ziet, waar die zich zorgen om maakt wat zijn *kinderen* betreft, er staat ergens dat hij bang is dat ze niet behouden zullen worden.

1.7....ik zou ook toch nog wel even met hem praten over wie zijn kinderen nou precies zijn. Of hij zijn *kinderen* kent. Nou, iets over het verhaal hoe het tussen hem en zijn kinderen gelopen is.

Ja daar zou je meer op ingaan....Ja, voordat je de afspraak maakt eh met elkaar zeg maar. Dus even gewoon wat in kaart brengen wie zijn zijn kinderen. Zit er ook een stuk waardering voor zijn kinderen? Ja, om een volledig beeld te krijgen, voor zo'n laatste afspraak.

1.8.ik zou hem ook wel proberen te *wijzen op de risico's* dat als hij te kort door de bocht gaat eh dat je kinderen ook van jezelf kunt verwijderen en dat *zo'n afspraak wel goed voorbereid moet worden*.

Misschien dat hij er ook in zou kunnen slagen om wat dingen *op papier te schrijven* ehWaardoor die voor zichzelf ook een zekere, ja, duidelijkheid krijgt van wát wil ik mijn kinderen nou vertellen en wat wil ik zullen meegeven.

Kom je voor dilemma's te staan? Of bepaalde afwegingen?

1.9.Nou als hij zegt ik wil nog één keer tegen mijn kinderen vertellen dat ze verkeerd bezig zijn *dan vind ik dat wat te kort door de bocht*. In wat voor opzicht verkeerd bezig, wat bedoelt u daarmee? Hoe ziet u uw kinderen? In wat voor opzicht vind u dat ze verkeerd bezig zijn. Ik zou dat veel meer met hem *in kaart willen brengen*.

1.10.Ja, want alleen maar de mededeling jullie zijn fout bezig en jullie worden niet behouden, punt. *Ja daar zou ik me niet voor willen laten inschakelen voor zo een gesprek met die kinderen*.

1.11.Ik zou hem wel duidelijk maken eh dat het waardevoller is om *van jezelf uit te vertellen wat het geloof je doet*. Hoe jij, hoe u als hun vader eh geprobeerd hebt hen het goede van het geloof mee te geven. Daarin zou hij wellicht ook kunnen zeggen waar hij zich zorgen om maakt. Ik maak me zorgen om dit, ik maak me zorgen om dat. Voor mijn geloof is belangrijk dat ik een goed leven leidt, dat ik regelmatig in de bijbel lees, dat ik regelmatig bidt en ik heb het gevoel dat jullie dat niet doen en ik maak me zorgen vanuit mijn geloofsachtergrond eh wat er dan van jullie terechtkomt of hoe jullie leven verder gaat lopen. Veel meer tegen hem, *proberen hem te stimuleren om het gesprek met zijn kinderen erover aan te gaan*. Zijn zorgen zijn vragen zijn twijfels te uiten. Ja en *zo de brug te slaan* met met zijn kinderen en dan...

1.12.En dan moet ik toch denken aan de *gelijkenis van de verloren zoon*. Dat zou dan ook een hele goede *metafoor* zijn om hem voor te leggen van hoe, wat vindt u van dat verhaal, hoe staat u daarin. Hoe, wat, wat .. vindt u van vergeving? Waar zit voor u de liefde van God? De geborgenheid? Het steeds weer een nieuwe kans krijgen. Hoe denkt u daar over? Moeten wij het *oordeel niet aan God overlaten in plaats van dat wij door kort door de bocht te gaan onze kinderen veroordelen* en uw kinderen misschien van u gaat verwijderen.

1.13.Dus ja heb ik ook al een aantal keren meegemaakt van mensen bij wie ik op bezoek was dat ze vonden dat hun kinderen ja de verkeerde weg gingen, niet meer naar de kerk gingen, enz. en dat ze zeiden wat vindt u daar nou van? Dat is toch niet goed; ik heb ze voorgeleefd om dat te doen wat belangrijk is eh naar de kerk gaan, bidden, de 10 geboden enz te volgen. Maar dat ze uiteindelijk in het gesprek met hun kinderen toch gaandeweg gingen ontdekken dat *hoe meer je eh ze streng toespreekt of belerend toespreekt of prekend toespreekt, hoe meer zij in de weerstand gaan*. En is dat dan wat u wil? Is dat wat u wil?

Laten zien wat u belangrijk vindt? En waar ze zich aan moeten houden aan die regels aan die normen, eh en het risico lopen dat zij hun hakken in het zand zetten en misschien tegen u zeggen, maar dit wil ik niet, of boos worden. Ja dus....dit valt voor mij allemaal nog een beetje binnen *het in kaart brengen van wat wil hij met zo'n gesprek*.

1.14.Het is een *proberen te verstaan* wat, wat hij....Wat hij wil eigenlijk vindt en wat hij wil en wat hij voelt. Ja wat hij wil bereiken.

1.15.Het is een *proberen te verstaan* wat, wat hij...Wat hij wil eigenlijk vindt en wat hij wil en wat hij voelt. Ja wat hij wil bereiken. Leg het ook maar... ik zou het ook *bij hem neer willen leggen*. Zijn verantwoordelijkheid daarin ook.....mee laten klinken. *Zijn verantwoordelijkheid ook laten oppakken*.

Zijn er naast de gelijkenis van de verloren zoon verder nog meer symbolen of rituelen of verhalen die je daarvoor ... zou gebruiken of inzetten?

1.16. Zou ik zo 123 niet kunnen zeggen zou ik wat langer over moeten nadenken. Ik vind het *verhaal van de gevonden zoon* heel belangrijk. Ik vind het wel een *kernverhaal* ook voor *mijn manier van geloven*. Er zit heel veel in.

Hoe zou je handelen als je bij jezelf een eventuele grens constateert?

1.17. Ik zou nooit ik zou nooit bij voorbaat nee zeggen.....als hij op al deze vragen die ik net stelde zou zeggen van ik wil toch een gesprek met mijn kinderen en zeggen dat ze verkeerd bezig zijn dan zou ik.....eh. *wel wijzen op de consequenties*, de eventuele consequenties die dat zou kunnen hebben. Maar ik zou dat gesprek wel ingaan en kijken waar het schip strandt. *Ik bedoel ook als als hij dit wil zou ik er voor hem zijn*. Maar ik zou me natuurlijk *niet helemaal voor het karretje laten spannen om daarin met hem mee te gaan in dat gesprek*. Ik zou in dat gesprek toch wel weer de *bemiddelende rol* op me willen nemen en op dat moment dan eh de *bruggen proberen te slaan* en en te kijken wat er gebeurt.....

1.18. En dan wordt het iets meer een *avontuur*.

Dat is het ook vaak wel een *avontuur het werk zelf*. Het is *vaak een soort puzzel die je legt*.

... de puzzelstukjes....Een *zoektocht, die je samen gaat*.

1.19. Een zoektocht, die je samen gaat. Maar in dit geval nu iemand is die heel erg sterk niet op het zoeken zit maar op te antwoorden zit en van die antwoorden heel graag wil dat hij ze in zijn kinderen kan overplanten. Zodat ze weer zullen zeggen van: ja vader, we wisten niet wat we deden, we zijn fout geweest.....we zijn echt verkeerd bezig geweest. *Misschien zou ik hem nog wel een soort spiegel voor kunnen houden* kijk als hij het contact met mij op prijs zou stellen als ik die geestelijk verzorger zou zijn en *zou hij iets gevoelig zijn voor humor*. Het staat er niet, maar ik vermoed ook dat dat niet, ja.....Maar je zou ook kunnen proberen om hem een spiegel voor te houden. Wat zou u ervan vinden als uw kinderen met hangende pootjes bij u terug zouden komen. Hoe zou je dat vinden?

1.20. Maar je zou ook kunnen proberen om hem een spiegel voor te houden. *Wat zou u ervan vinden als uw kinderen met hangende pootjes bij u terug zouden komen*. Hoe zou je dat vinden?

En meer naar vroeger toe, *hoe ging u vroeger met uw kinderen om?* Wat.. was u een strenge vader? Eh, dat beeld van God als streng, ja Gods wil was wet, he, dat idee krijg ik er een beetje uit. *Wat voor vader was u?* En hoe denkt u dat uw kinderen tegen u aankeken als vader?stilte

Waar zit uw liefde voor uw kinderen? Uw respect, uw ruimte. Ja...

Ik ga in mijn onderzoek uit van spanning. Wat doet die situatie met jou want ik hoor jou niet het woord spanning noemen?

1.21. NEEE! Dat heb je heel goed gehoord. Voor mezelf ga ik daar eigenlijk *heel eh ontspannen mee om*. Ik kan *zijn geloofsleven wel scheiden van zoals ik het voel*. Proberen een *brug te slaan* tussen eh enigszins tussen hoe ik het beleef, het geloof, het beeld van God en hoe God met mensen omgaat, hoe mensen met elkaar omgaan. *Om een brug te slaan naar hem toe* zeg maar. *Om hem iets meer daarin eh op een ruimtelijke manier te kunnen beleven* maar op het moment dat iemand Ja voet bij stuk houdt of niet iets heeft van aha of oja of ja. *Als iemand voet bij stuk houdt, dan probeer ik daar weer mijn weg in te vinden, dan laat ik dat bij hem of bij haar*.

Komt je rol als geestelijk verzorger niet onder spanning te staan?

1.22. Nee nee. Toch, toch probeer ik er op mijn manier voor hem te blijven zijn of voor haar. In dit geval is het hem. *Ondanks dat we van mening blijven verschillen blijf ik er toch voor u*.

Waarin zit voor jou dan de crux van die ontspanning? De grondslag van, de kern?

1.23. Het heeft gewoon te maken met het feit zoals ik er in sta, dat ik me er op richt om mensen bij te staan, om een *tochtgenoot te zijn*, mee te gaan met mensen, een stuk mee mee op *te mogen wándelen*, met nadruk. Lopen wandelen gaan ... en en daarin mensen te voorschijn te willen luisteren en op *verhaal te laten komen*. Dat is denk ik... en vandaaruit de aandacht en ruimte te geven waardoor mensen zich eh, *op verhaal kunnen komen, zich goed voelen*. *Beter voelen* en alles wat daar tussen zit.

1.24..... de *ruimte voor de ander maar ook de ruimte voor mezelf*. Een soort... *de vrije ruimte* om eh er te zijn voor anderen mensen te ontmoeten, tevoorschijn te luisteren, op verhaal te laten komen maar ook om een aantal dingen bij mensen te kunnen laten. Ook *niet het idee te hebben dat ik mensen veranderen* kan coûte que voute. Koste wat het kost. Nee je kunt mensen niet overbakken. *Je kunt alleen maar proberen elkaar te verstaan* en eh ...mensen *te proberen te verrijken of te verruimen of te verlichten*.

1.25. Proberen. Het is een poging. Je gaat op zoek. En bepaalde dingen als mensen nou gewend zijn van vroeger uit om *heel erg vanuit een schuldbesef en zonde besef te leven, die dingen ook niet koste wat het kost van hen af te willen nemen*. Wat ik aan het begin ook zei. Het kan ook een bescherming zijn. Iemand die zegt ja ik ben een zondaar en ik moet heel erg mijn best doen wil God mij vergeven, dan kun je zeggen: ja, maar zo is God toch niet. God is dat niet en God is liefde..*Je kunt er overheen walsen, maar dat is nooit, nooit eh wat ik wil, zo sta ik er niet in. Ik wil nooit over iemand heen walsen*. Ook ook niet met God is liefde of God is vergeving. Dat is allemaal heel kwetsbaar. Gevoelig. Het ligt ook heel gevoelig voor mensen. *Je kunt alleen maar stukjes ruimte proberen te creëren en of iemand dat oppakt, ja dat is aan iemand zelf*.

Dus in die zin is die ontspanning er van Ja, ik weet het, *ik heb het ook niet allemaal in de hand. Ik heb een ander ook niet in de hand*. **Bij** de hand maar niet **in** de hand. Zo is dat met hem en zijn kinderen ook. Je kunt daar met hem, tenminste,

ik zou daar met hem toch een heel gesprek over willen hebben.

1.26. Ja, ik weet het, ik heb het ook niet allemaal in de hand. Ik heb een ander ook niet in de hand. **Bij** de hand maar niet **in** de hand. Zo is dat met hem en zijn kinderen ook. Je kunt daar met hem, tenminste, ik zou daar met hem toch een heel gesprek over willen hebben. Wat hij vervolgens daarmee gaat doen, dat is aan hem. *Ik blijf er wel bij maar niet te kort door de bocht.*

Dus daar ligt voor jou een grens of....?

1.27. Ja, maar geen spanning.

Hoe ervaar jij je authenticiteit? Heeft dat iets te maken met die ontspanning? Kun je daar iets over zeggen?

1.28.... zeker, ja ik denk zeker dat het daarmee te maken heeft. Hoe *oprecht* je bent. Hoe *eerlijk* je bent. Hoe *vertrouwd* je overkomt. Hoeveel *ruimte* je aan mensen geeft om te kunnen zeggen wat ze willen zeggen om te kunnen voelen wat ze willen voelen. *Er te mogen zijn zoals ze zijn.* Je mag er zijn zoals je bent. eh.. Ja. Dat straalt denk ik wel uit naar mensen of je echt bent. Authentiek bent of niet. Of je *mensen serieus neemt*, aandacht voor ze hebt. Dat heeft daar alles mee te maken denk ik.

Met de ruimte die je geeft of uitstraalt. De ontspanning ook van daaruit.

Wat ligt nou aan jouw handelen ten grondslag?

1.29. Wat het eerste in me opkomt is *aandacht voor het levensverhaal van mensen*. Aandacht, *ruimte*, de andere tevoorschijn luisteren, op verhaal laten komen wat ik eerder al zei. En dan *met die authenticiteit, met het medemens zijn met een bepaalde wederkerigheid* ook, met aandacht voor het levensverhaal van iemand. *Hoe is iemand geworden tot wie die nu is vanuit het gezin van herkomst*, vader en moeder, broers zussen, inrichting van zijn leven, verhaal van zijn geloven of niet geloven, dus ja helpend. *Gericht op verstaan, hermeneutisch*. En *contextueel* ook.

1.30. Ik probeer uit alle. Dat is geloof ik ook wel de crux, de achtergrond. *Ik probeer uit alle dingen die ik meemaak, die ik lees wat te halen wat mensen op de een of andere manier zich goed laat voelen, tot hun recht kan laten komen.*

1.31. Ik probeer uit alle. Dat is geloof ik ook wel de crux, de achtergrond, Ik probeer uit alle dingen die ik meemaak, die ik lees wat te halen wat mensen op de een of andere manier zich goed laat voelen, tot hun recht kan laten komen. En dat is dan vooral de *existentiële filosofie*. Die heeft daarin ook een rol gespeeld. Ik heb ook pedagogiek gestudeerd. De *filosofie en de psychologie waarin de ander als subject centraal staat, verantwoordelijk, zijn eigen keuzes mag maken, fouten kan en mag maken*. Ja, dat zijn wel belangrijke invloeden geweest.

1.32. Maar ook wel de *manier waarop ik dat zelf van uit mijn achtergrond gewend ben geweest*. Dat het erom gaat..... om de ander de ruimte te geven. *Die ruimte heb ik ook zelf ervaren*. Dus niet strikt van uit zo moet het en zo moet het. *Het gaat niet om het moeten maar om het ont-moeten*. En *vanuit mijn gezin ben ik dat ook gewend geweest*. *Het geloof gaat niet om de regeltjes en de dogma's maar om wat kun je ermee betekenen*. Niet alleen door je alleen maar op anderen te richten, maar ook door je mag er zelf ook zijn zeg maar. Niet alleen maar je naaste liefhebben, maar ook 'als jezelf'.

1.33. Dat is iets wat ik *in het werk ook wel wil benadrukken* als mensen vanuit hun achtergrond een achtergrond meebrengen waarin ze zeggen je moet er toch altijd voor anderen zijn, je moet jezelf wegcijferen. Dan zeg ik er staat ook je naaste liefhebben maar ook als je zelf: *vergeet je zelf niet*. Je hoeft jezelf niet te vergeten.....

1.34. Maar ook de theologie van de bevrijding, *bevrijdingstheologie*, dat zijn ook wel allemaal belangrijke invloeden geweest waarbij ik op een spoor ben gekomen van ja, *het gaat ook om de bevrijding van mensen van wat ze belast, dwarszit, benauwt*. En als het over uittocht gaat bv gaat het over de *uittocht uit Egypte, uittocht uit de angst, uit de beklemdheid, uit de benauwdheid*. En dan heeft het voor mij ook weer een uittocht, een bevrijding. Je gaat van angst naar vertrouwen. *Hoe kun je leven vanuit vertrouwen in plaats van leven vanuit angst*.

1.35. Dus ja, er zijn niet heel erg bepaalde methodes waaraan ik me alleen maar zou willen ophangen. Maar proberen *iets goeds te halen uit alles* wat ik kan gebruiken.

Heb je denk je zelf nog wat als je nu zo op het interview terugkijkt?

1.36. En ik kan me ook voorstellen dat dat wel een spanning kan oproepen bij geestelijk verzorgers die erg in een soort keurslijf zitten. Of denken dat ze dat niet meer zijn, maar toch *onvoldoende hun levensverhaal, geloofsverhaal hebben uitgewerkt*. En dan toch uiteindelijk met zichzelf in conflict komen. En dat heb ik dus helemaal niet.

Daar zit het dan denk je dus in dat je je eigen levensverhaal als als geestelijk verzorger helemaal doorgewerkt moet hebben?

Ja dat denk ik wel ja. *ik denk wel dat je voor jezelf, als je dit werk doet een beeld moeten hebben van hoe is mijn leven gelopen dat je voor jezelf een stuk reflectie moet hebben doorgemaakt, reflectie, introspectie, daarbij je de dingen op een rijtje hebt kunnen zetten om voor jezelf een beeld te hebben van wat vind ik belangrijk en hoe ben ik als mens in mijn werk ik in verhouding tot wat ik allemaal tegen kom aan verschillende opvattingen, meningen, keuzes op het gebied van leven en geloven*.

Precies, en dat hoeft niet alleen in dit spanningsveld te zijn, maar überhaupt als er andere meningen of uitgesproken of gebeurtenissen...?

Ja, ja, iemand krijgt kanker en hoe gaat die daar dan mee om. Hoe ben je dat zelf gewend geweest? *Je hele biografie is daarin denk ik toch wel belangrijk. Je spirituele verhaal. De ontwikkeling daarin.* En als bepaalde dingen niet uitgewerkt zijn dan kan ik me voorstellen dat sommige dingen wel reden kunnen zijn om in conflict te komen met jezelf. Overspannenheid of burn-out kan daar natuurlijk een uiting van zijn.... ja.

INTERVIEW 2

Hoe zou jij als geestelijk verzorger hierop reageren. Hoe zou je handelen?

2.1.....Mijn eerste vraag zou zijn...Hij heeft er al eerder met de kinderen over gesproken, he. Over het geloof spreken met de kinderen verliep altijd al moeizaam en is in de laatste jaren niet meer aan de orde geweest. Ik denk dat ik eerst aan hem zou vragen wat het voor hem betekent... om... dat hij dat *gesprek met zijn kinderen* wil... wat hij daarvan *verwacht*. ...Ja dat zou mijn eerste vraag aan hem zijn, wat verwacht hij daarvan.

2.2.Heeft hij ook een *gevoel van van falen* als hij dat niet zou doen. Wat betekent het voor hemzelf, want ik weet, het is niet mijn eigen traditie, de gereformeerde bond, helemaal *niet*, maar ik weet uit literatuur dat mensen daar een gevoel kunnen hebben dat zichzelf gefaald hebben als ze niet hun kinderen in het goede geloof hebben grootgebracht. Dus is er bij hem ook *angst voor een oordeel van God bij zijn eigen sterven*, omdat hij het met zijn kinderen niet goed heeft gedaan... Ja dat zouden de eerste vragen zijn die ik aan hem zou stellen.

2.3.Ja. En dan ook of het voor hem.... wat het voor hem zou *betekenen als hij dat gesprek met zijn kinderen gehad zou hebben*. Of hij dan in zijn beleving gedaan had wat hij moest doen. Of dat dan zou helpen om zelf rustiger te zijn over het sterven of zo.

2.4.Natuurlijk de hele praktische vraag van *of hij denkt dat zijn kinderen het willen*. Want hij kan het wel willen, maar wat moet er gebeuren als zijn kinderen het *niet* willen. Want die kans lijkt me uit de beschrijving van de casus heel reëel, dus dat ze zeggen ja daar komen we niet voor.

2.5.Ja. dus dat... ik zou niet meteen zeggen: goed laten we agenda's trekken en een afspraak maken en dan zal ik u wel even helpen de kinderen te onderhouden over hun fouten. Dat in ieder geval niet. Maar heel erg er onderdoor. En ja, kijken *wat betekent het allemaal voor hem*. Ja

2.6.....en ik denk dat ik ook om hem, om het wat te *verbreden*, hem zou vragen, dit is iets wat u graag wilt voordat u gaat sterven, is heel belangrijk voor u, zijn er nog meer dingen die heel belangrijk zijn. Bv ook, stel dat uw kinderen dit niet zouden willen, zouden we dan over andere vormen na kunnen denken, zijn er andere dingen waar u nog behoefte aan hebt om die met iemand te bespreken.

2.7.In het uiterste geval maar dan fantasieer ik even door, dat de kinderen het niet zouden willen, nou of hij er dan de behoefte aan zou hebben om dat probleem dat hij daarmee ervaart, om dat ook *bij God neer te leggen*. En of hij dat zelf kan in *gebed*, of dat hij daar dan *mijn ondersteuning* bij nodig zou hebben. Of toch in dit specifieke geval of dat hij wil dat ik een keer regel dat er een *eigen predikant* komt omdat het waarschijnlijk toch maar voor één of twee keer is want hij is immers terminaal.

Welke taal gebruik je? Heel breed, verbaal, non-verbaal, rituelen. Je noemde daar al iets van....

2.8....ja ik zit te denken, ik weet nooit zo goed of ik dat mag doen. Bij dit soort dingen doe ik wel eens, dat ik mensen toch ook een beetje *uitdaag om te kijken of hun geloofsinhoud klopt*. Als ze zichzelf voor mijn gevoel zo vastzetten, uiteindelijk op een hele simpele manier, *uiteindelijk is de boodschap van het evangelie: God is liefde*, het gaat om de liefde. En in dit geval, als u er alles aangedaan hebt om uw kinderen in het goede geloof op te voeden zoals u denkt dat dat gemoeten had, en het lukt niet, zou God, en dan zet ik mensen omgekeerd een beetje klem, met de goede bedoeling, zou Gods liefde dan niet zo groot zijn dat hij het u zou vergeven dat dat niet is gelukt. Dat het niet gelukt is want sommige dingen zijn *niet in onze macht*. Wij hebben mensen niet in de macht. Wij kunnen ze alles aanreiken, maar als ze het niet kunnen pakken, ja dan is dat zo, en God zal dat toch ook wel begrijpen.

2.9.Ik probeer dan ook wel de *terminologie te gebruiken waarin mensen spreken*.

Dus in hun woorden en die ken ik niet helemaal zo goed, ... maar ik heb bijvoorbeeld iemand die uit het milieu van knielen op een bed violen komt, nou daar lijkt dit een beetje op, en dat lees ik dan heel zorgvuldig om ook die woorden.... te kunnen pakken

2.10.en wat ik niet zo goed kan en wel beter zou willen kunnen is om bijvoorbeeld met een *psalm* tekst te kunnen komen. *Ik heb zelf meer met het evangelie* en ook met de liederen die daarbij horen, ik zing graag, maar die worden natuurlijk niet gezongen. Dus ik kan dan niet met een lied uit het liedboek komen Want dat past in dit milieu niet. Dat vind ik dan wel eens moeilijk. Dus daar zou het dan nog wel eens wat meer over willen leren over die psalmen. Ik ken een aantal bekende psalmen maar ik heb niet genoeg vind ikzelf om dan.... ja hoe zeg je dat, adequaat..... dit zijn mensen die kunnen ook jou met psalmteksten bestoken en zeggen van ja maar de Heer zegt, en dan komt er iets, en dan heb ik niet altijd helemaal snel genoeg een antwoord daarop. En het gaat er niet om dat je elkaar met teksten bestookt, maar soms werkt het wel bij deze mensen om *iets anders d'r naast te zetten*.

2.11.Ik probeer wel heel erg in *die geloofstaal* te blijven, want als je er uitstapt dan heb je geen *aansluiting*.

2.12. Maar wel ook duidelijk dat er..... Ja toch duidelijk dat ik daar toch ook wel een *andere visie* op heb,.... denk ik. Ja, daar ben ik toch wel vrijJa *aansluiten en tegelijk er iets anders naast zetten* waardoor je ook *ruimte* probeert te zoeken. Het gaat toch altijd om die patiënt die je probeert ruimte te geven. En omdat de regels door mensen zo zeg ik het ook vaak, de regels van de kerk zijn door mensen gemaakt, en *als ze teruggaan naar de kern van de boodschap van het evangelie dan kan je nooit veroordeeld worden om zoiets*. Ja....

2.13. en een *gebed doen*.... Ja ik zou dat wel doen denk ik. Ja, als dat deze meneer zou helpen om op die manier een ritueel te doen.... zou ik dat wel..... doen.....

2.14. Nou ik zou niet.... behalve heel *betrokken en intens kijken*. Op die manier ook het onderwerp *heel serieus nemen* en laten merken dat het een heel *reëel probleem* is voor deze *man van zijn generatie*. Nou, dat dat ook iets is dat veel mensen pijn doet, dat het zo gaat. Dat ze dat nooit zo bedoeld hebben of bedacht hadden of zo....Ja.....

waar zit voor jou nou de crux van die spanning, waar zit die het meest?

2.15. ja waar ik tegen op stuit, als ik die zin lees "dat ze verkeerd bezig zijn", dan voel ik in mezelf echt iets van "ho" (lacht wat). Wie ben jij dat je dat je denkt dat je daar een oordeel over kan hebben. Daar stuit ik tegen op bij dit soort mensen. De zekerheid van ik heb de *wijsheid in pacht*. Daar kan ik heel slecht*dat past absoluut niet bij mijn wezen en ook niet bij mijn geloofsleven*.

Het stuit ook aan tegen.... ik vind het, misschien is dat het nog wel meer, ik vind het iets heel onbarmhartigs hebben, alsof God niet groter is dan het oordeel dat wij mensen hebben. Misschien leven die kinderen wel hartstikke christelijk in hun wezen, maar niet door naar de kerk te gaan. Dan mogen *wij ons niet op Gods stoel zetten* door te zeggen van jij leeft niet goed.

Daar wringt het. Daar zit voor mij heel erg de angel. Daar kan ik heel slecht tegen. Of kan ik slecht tegen, dat past gewoon helemaal niet bij mijn geloofvisie.

2.16. Tegelijkertijd denk ik *dat is wel de manier waarop deze meneer altijd geleefd heeft*, waarop hij groot geworden is, wat hij als taak in zijn leven heeft gezien. Wie ben ik om te zeggen dat hij dat niet mag vinden. *Alleen als hij er zelf mee klem loopt*, dan ben ik als gv-er wel in de positie om te *zoeken naar ruimte voor hem*.

En dat is ook je omgang ermee?

2.17. Dat is mijn omgang ermee. Altijd *zoeken naar ruimte*. ... altijd..... de belemmering tussen een patiënt en het *vertrouwen dat het uiteindelijk goed is*, om daar iets mee te doen, om te kijken of dat weg kan. Dat iemand niet het gevoel heeft..... dat hij zelf..... Hij heeft natuurlijk eigenlijk zelf het gevoel van ik heb het niet goed gedaan. Het is ook een soort projectie op die kinderen. Hij heeft natuurlijk zelf het gevoel ja ik heb het ze niet bij kunnen brengen... Dat vind ik triest. Als iemand sterft met het gevoel van ik heb het allemaal niet goed gedaan, daar voel ik me niet goed bij (moet wat lachen).

hoe zou jij handelen als je wel bij jezelf een eventuele grens constateert?

2.18.ja ik denk dat ik daar behoorlijk *expliciet* over zou zijn tegen deze meneer, dat ik ook zou zeggen ik begrijp heel goed dat u daar behoefte aan hebt. Daar heb ik ook *alle respect voor*. Alleen *ik krijg het in mijzelf niet voor mekaar*. Dat spijt me heel erg voor u want we hebben wel contact samen en ik zou u daar graag bij willen helpen, *maar ik krijg het niet recht in mezelf*. Dus het gaat niet.

2.19. En ik denk dat ik dan alle moeite zou doen om *iemand van zijn eigen denominatie te organiseren* en ik zou, ja...dat zou wel mijn *laatste optie* zijn.

Ik zou denk ik wel *eerst* willen proberen te *zoeken* naar waar hebben we wel iets wat we samen kunnen doen. Waar kan ik u wel helpen. Zijn er *openingen* of ingangen waardoor ik wel.....

2.20. Ja als hij bijvoorbeeld zou zeggen, ik wil dat je mijn kinderen belt en zegt dat ze morgenmiddag om 4:00 uur hier moeten komen en dan wil en dan wil ik dat je mij *ondersteunt* bij het zeggen van *jullie doen het helemaal verkeerd*. Dat zou voor mij echt een *stap te ver* zijn. Dat zou ik niet doen.

2.21. Maar, misschien is het een illusie, maar ik heb dan het idee zover hoeft het helemaal niet te komen, want je kunt *altijd proberen* van goh, wat is de betekenis, wat maakt het zo belangrijk, stel dat uw kinderen dat niet willen, hoe zou u ze dan toch kunnen ontmoeten op een andere manier. Zou het helpen om bv. uw spijt uit te spreken dat het zo gegaan is zonder ze meteen te beschuldigen van jullie doen het verkeerd. *Er zijn allerlei wegen uit*.

2.22. Maar *als ik echt iets zou moeten doen wat tegen mijn eigen geloof ingaat, dan zou ik iemand zoeken* en dan zou ik het heel jammer vinden. En heel moeilijk denk ik ook wel.....

ja ik zou het respecteren, maar ik zou zelf denk ik het gevoel hebben dat ik het dan niet goed gedaan heb (beetje lachen)....En dat is natuurlijk ook hoogmoed, want waarom zou je met iedereen dat moeten kunnen. Maar Ja dat is wel, wat ik dan toch graag zou willen of zo. Dat je toch zo op intermenselijk contact iemand aanspreekt en aanraakt. Dat het niet nodig is dat het zo uit de hand loopt of zo. Maar goed het kan natuurlijk toch gebeuren.

2.23. Ja, dat hoeft niet eens met orthodoxie te maken te hebben, maar dat kan natuurlijk ook met vreemde rituelen of...er kunnen natuurlijk *grenzen* zijn waarvan je zelf zegt hier werk ik wel of niet aan mee.

Ik zou *niet mezelf daar coûte que coûte overheen schoppen*. Dat zou ik ook niet kunnen en ook niet willen. Ik moet ik moet ook *als mens authentiek kunnen blijven* en als ik dat niet kan, dan wordt het een toneelstukje.nou dat eh..... dan gaat ook je hele transparantie als mensen onderling naar de knoppen. Dat werkt in ieder geval niet denk ik.

Het andere punt. Wat ligt er aan jouw handelen ten grondslag. En ja, welke methode 's of concepten, of strategieën.....

2.24.....wat voor methoden dat weet ik eigenlijk niet zo goed. Ik heb natuurlijk wel een soort grondhouding. Ik ben heel erg inwant ik ben ook psycholoog, ik ben heel erg altijd geschoold en heb me ook gericht op de *rogeriaanse richting*, dus echt het gesprek met de cliënt centraal stellen en daar ook in uiterste..... *aansluiten* bij de cliënt. Ook accepteren. Heel erg die unconditional regard. Dat je altijd probeert om open te staan voor wat iemand je vertelt en daar *niet meteen "ja maar" tegen over te zetten* ...

2.25.Veiligheid is voor mij een heel centraal thema. Dat iemand zich *veilig kan voelen*, zich kan uiten wat hij wil en daar heb ik gewoon allerlei gesprekstechnieken voor. Vooral rogeriaanse methoden. En daar hoort ook *respect* bij, bij die veiligheid. Iemand moet zich, ook al heeft hij een heel andere visie dan ikzelf heb, gerespecteerd voelen, zo kijkt u er tegen aan. Het is niet mijn visie maar dit is uw houding. Niks mis mee, anders en naast elkaar zetten. *Niet: het één beter dan het ander*. En dat is met orthodoxe mensen natuurlijk soms moeilijk omdat die juist hun eigen visie beter vinden dan dan de mijne. En toch lukt dat vaak wel om ook met hele orthodoxe mensen toch te zeggen, *zo kijkt u daar tegenaan en ik kijk er anders naar en dat mag*. We kunnen dat naast elkaar zetten. Ik heb alle respect.

2.26.Ik zou heel erg *zoeken ook naar betekenis*. Betekenis geving. En daar zou ik ook stevig op doorvragen. Wat is de betekenis.

2.27.Wat ik heel vaak gebruik als methode is het: *stel dat. Hypothetisch maken* van iets waardoor het ook een soort... luchtigheid bijna krijgt want het is niet de realiteit. Stel dat een van hun kinderen nou zou zeggen ik wil het hier niet met u over hebben, wat dan. Dan maak je het al een beetje *zachter* door ze niet alle vier maar één van. Dat doe ik dan al heel bewust. Hoe zou dat voor u zijn. *Wat zou u daaraan beleven*. Dat hypothetisch maken dat gebruik ik heel veel in mijn werk omdat het dan *veel benaderbaarder is dan dat het meteen de harde werkelijkheid is*.

2.28..... ik denk dat die betekenisgeving, dat dat voor mij, Daar zit ik eigenlijk in dit soort gesprekken altijd op. Wat betekent het *als dit*. Wat betekent het *als wel*. Stel, zo zeg ik dat dan ook, u zou morgen sterven en het gesprek met de kinderen is nog niet geweest, wat dan. stel uw kinderen komen en luisteren naar uw verhaal. En zeggen vader, zo mag u dat vinden maar u krijgt ons echt niet om..... he. Heel vaak in de hypothese vorm. Dat is een methode die ik heel vaak gebruik om dingen bespreekbaar te maken.

2.29.En dus ook, ik weet niet of je dat een methode noemt, maar wel *aansluiten bij de geloofstaal*. En proberen aan te sluiten bij voor zover ik dat weet, de rituelen die bij deze denominatie horen. Zou het u helpen als, alweer in de vrage.....

2.30.ik stel eigenlijk *altijd vragen*. Ik ga *nooit van: laten we maar dit of dat doen*. Altijd, zou het wat zijn om. Als we het nou eens van die kant bekijken wat dan. Lopen we er nog een keer omheen. Stel nou. Bekijk het eens van die kant. Hoe zou het dan zijn. Om steeds je rondjes te maken en iedere keer ze te vragen *vanuit allerlei invalshoeken te kijken naar het probleem* dat voorligt.

2.31.En wat me nu nog te binnen schiet. Zijn vrouw is overleden. We hebben het daar nog niet over gehad. Dat ik ook aan hem zou vragen *hoe hij dit met zijn vrouw samen beleefd heeft*. Dat hun kinderen van het geloof weg zijn geraakt. Of zij hem daarin ook troost heeft bv., of hij haar daar wat troost in heeft kunnen bieden, ja zo.

2.32.Of bijvoorbeeld ook, ja je weet niet hoe lang je nog met hem kunt praten, maar zo van, kent u dit nou ook van vrienden in uw omgeving die in dezelfde situatie zitten... om het ook wat te *verbreden* en minder tot een individueel probleem te maken. Maar meer tot iets is dat hoort bij deze wereld en deze maatschappij en deze cultuur. Wat voor sommige mensen heel pijnlijk is, maar wat ook eigenlijk niet een individueel probleem is, omdat het zo breed in de hele maatschappij voorkomt.

Om het daarmee voor hem ook te *verzachten*. Zo van *het ligt niet aan jou alleen*. Het is de beweging van de tijd. Dus generaliseren zou ik ook doen.

Maar dit is wat er bij je boven komt wat je nu genoemd hebt als grondslag?

2.33.ja, Het klinkt misschien een beetje als uit de losse polserig, maar dat is het voor mijn gevoel niet. Ik heb bij dit soort gesprekken echt van te voren een soort beeld in mijn hoofd van daar moeten we het over hebben. En dan heb ik een *soort checklist in mijn hoofd*, dat en dat en dat. dat moet ik nog voorleggen, en misschien nog die kant en die kant. En dat werk ik gewoon af in een gesprek. En dat merkt de patiënt natuurlijk niet, maar ik heb wel een soort grondhouding en ook wel de onderwerpen die bij zo'n gesprek horen heb ik in mijn hoofd.

En daar moet het natuurlijk niet per se overgaan maar dit is ook een hele concrete vraag, en dan moet je natuurlijk ook wel concreet iets mee doen. Je kan niet zeggen, ik wil er eens over denken en over drie weken kom ik er eens op terug en dan is die meneer inmiddels overleden. Ja.....

Zou er nu, aan het eind van dit interview nog iets bij je boven komen?

2.34.Het gaat me altijd heel erg aan mijn hart dit soort dingen. Ik moet heel sterk denken aan een meneer die ik ken die

terminaal is met zijn kinderen die allemaal andere keuzes maken en die het daar heel moeilijk mee heeft. Het is natuurlijk een veelvoorkomend probleem. Ik zie *hoe mensen daar aan lijden*.

Ik zie dat er bijna iets dwangmatig is in zit, van Het móet nog een keer gezegd worden en dat je je ook afvraagt soms..... waar is een soort bescheidenheid of zo. *Mag je op een gegeven moment ook zeggen dit is buiten mijn bereik. Hier hoeft ik ook niks mee te kunnen. Misschien zou ik dat ook nog wel tegen die meneer zeggen.* Hoe zou het zijn..... stel dat u zou zeggen dit is zo'n groot probleem. Dit hoeft ik ook niet te kunnen. Hier word ik niet op afgerekend. Dit ligt *buiten mijn macht*. Ook weer *als een soort troost*.

2.35. *Ik heb helemaal niet het gevoel dat ik na mijn sterven precies de balans wordt opgemaakt van wat heb ik wel of niet goed gedaan. Dat is helemaal niet mijn manier van geloven. En ik zou dat zo'n man ook zo gunnen*, om iets meer vanuit die geborgenheid, dat past ook heel erg bij mijn werk: geborgenheid bieden. Zo van, niemand valt dan in Gods hand. Wat kan er eigenlijk gebeuren.

2.36. *Maar dat vind ik moeilijk bij de orthodoxie, maar dat zeg ik soms toch wel, het zijn uiteindelijk mensenregels*. Wij hebben als mensen deze regels gemaakt. Zij zeggen dat het van God komt, maar ja: wij hebben het wel gemaakt. Dat vind ik altijd op het randje want hun geloofswaarheid is natuurlijk het is gewoon van kaft tot kaft en het komt van boven en dan ga ik daar een *beetje aan morrelen*.

Maar, ik doe dat altijd wel op een manier van God is groter. God is zo groot zo dat wij dat ons niet kunnen voorstellen. Wij kunnen ook niet precies weten hoe dat gaat. Dat is ook een soort mysterie. Daar mogen we ook op vertrouwen.

2.37. Terminale mensen zeggen ik was altijd heel zeker dat ik naar de hemel zou gaan, maar nu weet ik het ineens niet meer. En dan zeg ik vaak: *zeker weten doen we het niet*, er is nooit iemand teruggekomen, dus we weten het niet, maar *we mogen wel hopen*. En dat....Ja dat *verzacht* vaak ook heel erg. Ja.

INTERVIEW 3

Hoe zou jij als geestelijk verzorger als je deze vraag voorgelegd krijgt reageren handelen?

3.1. Ik zou in eerste instantie.... hij wil zijn kinderen vertellen dat ze verkeerd bezig zijn... daar vraagt hij de geestelijk verzorger om hulp voor. Ik zou..... ik ken hem dus al langere tijd, ik ben al een tijdje, niet heel lang, maar van de periode dat hij in deze terminale fase is gekomen. Dit is dus niet het eerste gesprek. Dus ik ken een beetje zijn veld waarin hij zit. Dat het voor hem heel moeilijk is in zijn geloofstraditie en dat zijn kinderen dat niet meer doen.

Hij vraagt mij om hulp bij iets waarvan hij vindt dat zijn kinderen verkeerd doen. Dus ik zou insteken op het woord verkeerd, wat dat voor hem betekent, Dat zijn kinderen verkeerd doen. Verkeerd is namelijk een heel, ja woord met een negatieve lading. Hij wijst zijn kinderen min of meer af omdat ze in de geloofservaring, in de geloofsbeleving verkeerd handelen. En dat is hem zelf tot een grote zorg en verdriet en ook een plaag als het ware. Dat moet hij nog oplossen voor zijn sterven. Dus dat zou mijn insteek zijn om daarbij stil te gaan staan. Wat is voor u de *betekenis van verkeerd*.

3.2. En daaraan gekoppeld zou ik dan hem vragen *hoe is uw vertrouwen*. Waar vertrouwt u op. Als hij een heel sterk geloofsvertrouwen heeft, hoe zou het dan mogelijk kunnen zijn dat hij vanuit zijn eigen geloofsvertrouwen over zijn kinderen kan spreken dat ze verkeerd handelen. Mag je dan.... dan zou ik willen kijken of ik bij hem in dat gebied binnen zou kunnen stappen waar hij zijn geloofsvertrouwen aan ontleent.

3.3. Als zijn God een straffende God is of een God die onvoorwaardelijk voor mensen aanwezig is want *dat is de kracht denk ik van God dat hij onvoorwaardelijk ervoor mensen wil zijn*. Zou er dan voor deze meneer en zijn kinderen een mogelijkheid zijn dat God ook onvoorwaardelijk voor zijn kinderen er is. Dan zou je wellicht aan de andere kant kunnen gaan kijken in plaats van aan onze menselijke kant van verkeerd handelen. Maar dan moet ik bij hem binnenkomen *hoe zijn godsbeeld is*. Als dat een straffende God is. Daar valt het woord verkeerd wel in te passen.

Maar als het gaat om een barmhartige en behoedende, en een trouwe en liefdevolle God, dan wordt het woord verkeerd voor mij wat lastiger om in mee om te gaan. Maar ik zou daar op in willen steken.

3.4. Maar dan zou ik *hem willen laten praten*. Hij vraagt het mij dus hij heeft er ook een motief voor. Dat hij mijn hulp vraagt. Daar zou ik willen beginnen.

3.5. Ja, maar ja, dat is de vraag hoe reageert hij daar op. Als zijn God een hele boze, straffende God is, Dan moet hij zijn kinderen behoeden.... omdat zij in zijn ogen verkeerd gedaan hebben moet hij zijn kinderen waarschijnlijk behoeden voor die grote confrontatie. Dat staat hier verderop ook in de casus dat hij,even kijken waar heb ik het gelezen, o ja hij toont zich daar bitter over. Hij gelooft dat zijn kinderen straks net als hij voor God komen te staan. En hij heeft misschien in zijn leven goed gedaan. Misschien is hij niet zo bang voor zichzelf maar hij is wel bang voor zijn kinderen. Die wil hij dus nog aan het eind vertellen dat ze verkeerd bezig zijn. En als zijn godsbeeld is een straffende God dan is hij wel heel erg bezorgd over wat zijn kinderen gaat overkomen als ze voor Gods komen te staan. Dus ik zou er ook op *in willen haken* hoe het voor hemzelf is als hij voor zijn God komt te staan.

3.6. Dus ik zou er ook op in willen haken *hoe het voor hemzelf is als hij voor zijn God komt te staan*.

als het voor hemzelf vertrouwd en goed voelt.... Nou wellicht kan hij *dat aan zijn kinderen zeggen*.

...Dat het zo voor hem is. Maar dat is iets anders dan dat hij zijn kinderen *vertelt* dat ze verkeerd hebben gedaan. Dat is

een andere wereld.

3.7. Maar het staat of valt een beetje.....hij heeft met zijn kinderen niet gemakkelijk over geloof kunnen spreken. Nu op het allerlaatste moet het nog. Het is waarschijnlijk een enorme berg voor hem. dus ik denk dat ik op dat gebied zou willen gaan zitten van hoe moeilijk is het voor hem. En *wat is zijn moeite*. En *hoe verkeerd is verkeerd*. En *hoe is zijn God*. Ik heb zo wel een stuk of vijf vragen, maar eigenlijk een beetje om hem te laten praten over deze dingen. In eerste instantie.

3.8. En ik denk dat als zijn beeld zo is, dan kan ik het denk ik heel moeilijk ombuigen naar een *liefdevolle God, die het goede voor heeft ook met kinderen die zich van hem afgewend hebben*. En dat is in hem wel een vastgezet beeld. En daar kan ik misschien wel *aan gaan rammelen* aan dat beeld maar het is *maar de vraag of hij wil dat ik daar aan rammel*.

3.9. Of wil hij van mij horen....*wil hij een gewenst antwoord of een eerlijk antwoord*. Een gewenst antwoord zou wel eens kunnen zijn dat ik ook vind dat zijn kinderen verkeerd gedaan hebben en dat hij met ze moet gaan praten en daarop wijzen. Dat is zijn gewenste antwoord waarschijnlijk.
Maar is het ook een eerlijk antwoord, voor hem en voor mij. Dus *dat is een spanningsveld*.

3.10. *Ik zou zijn beeld niet onderuit halen*. Ik zal niet zeggen maar uw kinderen zijn toch niet verkeerd. Ik zal zijn beeld niet onderuit halen. Ik zou er wel op in willen steken en de *vraag stellen* kunt u mij dat nou omschrijven wat u nou bedoelt met verkeerd. Ik zou hem geloof ik heel erg bevragen op hoe hij er instaat. Of hij denkt dat voor God komen te staan of dat echt een slag met het zwaard is of een..... aai over je schouder dat je er mag zijn.... *maar ik ga niet met hem mee dat zijn kinderen verkeerd zijn*. Maar ik zal zijn beeld ook niet van hem afnemen. Zo van hoe komt u daar nou bij. Het bestaat niet dat ze verkeerd zijn. Voor God zijn we allemaal goede mensen. Dat is niet namelijk niet waar hij het over heeft. *Hij staat in zonde en schuld voor God straks en zijn kinderen ook*. Dus in dat beeld, moet je dichtbij blijven. Ik zou wel willen weten *waarom hij het zo voelt*. Ik ben niet tevreden met een antwoord zo heb ik het ooit geleerd vroeger. Want dat is het.... het raakt hem zo, dat hij er met mij over wil spreken. Dus dan moet hij ook zeggen waarom precies. Maar zijn beeld mag blijven bestaan.

3.11. Een andere vraag wordt, als hij aan mij zegt: hoe ik er tegenaan kijk. Dan vraagt hij mij persoonlijk misschien hoe ik er tegenaan kijk. dan kom je op een ander gebied.
Het is dan nog de vraag of hij dat wil horen... dat ik afgewezen wordt als ik niet met hem meegaan. Dan is het nog een kwestie van is het een gewenste antwoord of een eerlijk antwoord. *Hij is er niet mee geholpen als ik mijn privé geloofsbeleving daar vertel*. Hij zou zijn vraag wel kunnen stellen om bevestigd te worden in zijn eigen vraag. Dus ik denk dat ik dan een andere vraag zou stellen. Ik zou zeggen dat wat ik geloof is nu niet aan de orde, we hebben het over uw geloofssituatie. Daar zou ik het in ieder geval bij willen laten. bij zijn geloofssituatie, ook al zou hij mij bevragen voor alle zekerheid wat mijn geloofshouding is.

Welke taal gebruik je, en dan bedoel ik in de breedte, verbaal, non-verbaal maar misschien ook in symbolen en rituelen of verhalen, taal in allerlei mogelijkheden.

3.12. Ja, Ja als ik de....is mooie vraag hoor, hele mooie vraag, als ik de casus lees dan is hij niet een spreker. Hij heeft over het geloof niet makkelijk kunnen spreken en hij is wel degene die nu op het randje de vraag stelt. Dus ik denk dat ik in de rationele zin met hem zou gaan spreken over de dingen. Echt de eerste taal. U vraagt dat, waarom vraagt u dat. Wat doet het met u dat u dat vraagt. Want gevoelsmatig zou ik hier niet zo snel de tweede taal spreken, meer de gevoelstaal, de taal van eh....het onzekere of het stamelende want hij is een *man van klare geloofstaal*. Ik denk dat ik daar zou *blijven bij klare geloofstaal*. Ik zou gevoelsmatig symbolen en rituelen in eerste instantie weglaten. Kijk als hij metaforen gebruikt dan kan ik daar op insteken, maar ik zou het bij hem laten hij zegt klip en klare taal op dit moment met zijn sterven vlakbij. Die taal zou ik gebruiken de eerste taal.

3.13. Ja, ik zou op spiegelende als hij zou vragen: ik wil aan mijn kinderen vertellen dat ze verkeerd bezig zijn, dan zou ik intuïtief hem spiegelen en zeggen. U denkt dat uw kinderen verkeerd bezig zijn. Punt. En dan laat ik hem maar komen. Want dan *gebruik ik namelijk zijn taal*. Dat is de taal die hij in zijn hoofd heeft en waar hij op dit moment mee worstelt om schoon schip te maken voor het naderende einde. Ja die taal zou ik gebruiken zo dicht mogelijk, *bij hem blijven, bij zijn eigen taal*.

Welke rol speelt nou die spanning die je ervaart tussen jouw eigen levensbeschouwelijke identiteit en die van hem?

3.14. Het spanningsveld voor mij zou nu zijn dat ik niets van *mijn eigen zoekende geloofsvorm* laat zien. Het spanningsveld is nu voor mij dat hij gehoord wordt. En dat ik mij daar op focus.
Dat betekent niet dat ik mij dingen zou laten zeggen.... die ik niet kan.... tolereren. Als hij bijvoorbeeld kwetsend naar mij toe zou zeggen dat het maar niks is die heilige praat....ervaringssituatie... dan zou ik daar gewoon wel iets van zeggen. Maar ik zou me focussen op dat mijn *eigen geloofsbeleving* nu nu niet aan de orde is en *niet merkbaar is in het gesprek*. Ik wil hem daarin zoals hij nu spreekt *de ruimte geven*. Dus dat is voor mij het spanningsveld, dat ik *op mijn gezicht geen afkeuring laat zien* als hij het heeft over zijn kinderen die het verkeerd gedaan hebben en niet andere non verbale dingen laat zien waardoor hij denkt van nou eh ze schrikt ervan wat ik zeg. *Hij vraagt mij iets. Hij heeft er recht op dat ik bij hem in de buurt blijf*.

Daar moet ik opletten en daar zit ook mijn spanningsgebied dat dat goed gaat.

3.15. *Tenzij hij mij kwetst in mijn geloofshouding*. Dan kan ik er iets van zeggen. ja dat zou voor mij een *grens* zijn, ik

denk dat ik daarin zou zeggen tegen hem..... een gesprek zoals we dat hebben, waarin het geloof centraal staat, dat we elkaar daarin niet zouden moeten kwetsen.

En als ik mij dan gekwetst voel zou ik dat kunnen zeggen. Ik voel mij op dit moment door wat u zegt gekwetst. En daar bepaal ik dan mijn grens in. Ik hoef niet te zeggen dat hij mij kwetst. Ik kan wel zeggen dat ik het gevoel heb dat ik gekwetst wordt door wat hij zegt. Dat is wat anders dan dat ik zeg dat hij kwetst mij. Dan leg ik het bij hem neer. Maar ik kan wel *aangeven dat ik mij gekwetst voel*. Dat zou voor mij een grens zijn om..... te stoppen met..... *een time-out in het gesprek* te hebben. Met herbezinnen en opnieuw bij hem te gaan staan. *Dan moet er overigens wel wat gebeuren als ik me echt laat kwetsen*, maar het zou bij mij wel een grens zijn. Het is wel eens voorgekomen, dan moet ik *me herpositioneren*, want ik ben wel zijn geestelijk verzorger he.

3.16. Die professionele houding moet ik wel vasthouden, maar ook dan wordt er wel eens een grens overschreden. Als hij bijvoorbeeld zegt *dat ik maar een slappe gedachtegang heb*.

Persoonlijk vind ik het prima maar als het gaat om een slappe geloofsgedachte, *dan ben ik aan zet!* Dan moet ik *me herpositioneren* en zeggen *dat ik me daarin gekwetst voel*. Anders kan ik ook niet meer *authentiek bij hem zijn*.

3.17. Voor mij is dat een authentiek element dat voor mij belangrijk is. Ja want ik ben zijn geestelijk verzorger dus *ik ben bij hem in de buurt. Zijn geloofsbeleving hoe ontoegankelijk misschien voor mij ook is wel zijn geloofsbeleving*. en daar heb ik naar te luisteren met alles wat ik in mij heb. Totdat hij aan een grens komt en *mij zo zou kwetsen*, dan moet ik mij opnieuw.... de positie..... *dat is voor mij het spanningsveld in een gesprek*.

Daar ga ik niet vanuit, zo ga ik niet een gesprek in... begrijp je... maar als het daar aankomt dan is dat wel het spanningsveld..

Wat ligt nou aan jouw handelen ten grondslag?

3.18..... zoals ik me heb ontwikkeld in de afgelopen jaren, zou ik willen zeggen dat er voor mij aan ten grondslag ligt, dat ik mij zo op stel, zo'n *luisterhouding* aanneem...dat is moeilijk om te zeggen, om het te formuleren...

3.19. het is heel bijzonder als de ander je vraagt in zo'n situatie naar hem te willen luisteren en als je gevraagd wordt om hulp. Dat is wat hij concreet doet. Dat is heel bijzonder. De andere opent namelijk in een hele kwetsbare periode zijn deur voor je.

Dat betekent dat ik die *ander nooit mag beschamen in zijn vraag om hulp*.

3.20. Dat betekent dat ik er *ruimte in mijzelf moet creëren* en een soort rust en stilte dat hij daar ook de volle gelegenheid voor krijgt. Eigenlijk moet ik mijzelf, wat er ook komt, *leegmaken* om goed naar hem te kunnen luisteren. Heb ik maar enige ruis op mijn lijn, kan ik hem niet volgen in zijn gesprek. Zou ik me storen aan zijn houding of levensfilosofie of aan zijn geloofsbeleving, dan zou ik hem met mijn ruis op mijn lijn zou ik hem storen in zijn poging zich te uiten, want het zal niet gemakkelijk zijn om de deur in die fase voor iemand open te stellen.

3.21. Ik moet het *vertrouwen dat ik van iemand krijg* en dat is mijn grondhouding, *nóóit beschamen*. Als die vertrouwensbasis weg is breekt ons contact. Het heeft bij mij alles te maken met: hij zet zijn deur open, *het kan best zijn dat hij iets van mij wil dat ik niet wil dat hij dat van mij krijgt*. Dat is een ander verhaal. Maar ik moet *hem mijn vertrouwen schenken*. En op basis daarvan kan ik *authentiek zijn, mijn eigen geloofsbeleving bewaren en dat van hem aanhoren*.

3.22. Dus ik denk dat als ik in een kernwoord moet samenvatten *gaat het om de relatie, de aandacht en het vertrouwen*. In die driehoek begeef ik mij. Ik heb met hem een relatie, hij vraagt aandacht hij krijgt aandacht en dat kan alleen maar plaatsvinden op basis van vertrouwen. *En dat heeft met mijn persoonlijke geloofsbeleving te maken*.

3.23. *Ik leef vanuit denk ik een eenvoudige geloofsbeleving. Mijn relatie met mijn God is er. Ik moet daar aandacht voor hebben. Hij heeft ook aandacht voor mij onvoorwaardelijk. En ik moet erop vertrouwen dat het goed komt*. En zonder die driehoek is mijn leegte en ruimte voor de ander niet goed genoeg. Dan is daar....dan stoort dat. Op die geloofsbasis, voor mij een basis vertrouwen op mijn God, kan ik bij die ander zijn.

3.24. Maar die drieslag van relatie, aandacht en vertrouwen, die vul ik voor een deel in op de manier die bij mij past. Die hoeft niet zo te zijn dat dat dezelfde is als van de mensen waar ik mee spreek.

Mijn geloofsrelatie met, ik zeg even, mijn God, de aandacht die ik ervoor moet hebben zelf, en er ook voor krijg en het vertrouwen dat mij ondersteunt, dat is zoals ik het heb, maar dat hoeft niet zo te zijn zoals de ander het heeft. Daar mag een totaal verschil tussen zitten.

Maar als de ander die driehoek heeft op een eigen manier, is het helemaal goed zoals het is. Maar dat hoeft helemaal niet die van mij te zijn. Die mag totaal anders voelen, al gaat het om dan de straffende, de boze God. Het kan evenzo goed de relatie met iemands God zijn, maar dan in een hele andere vorm.

3.25. Maar die driehoek zou ik mijn bodem willen noemen.

Denk ik wel *een joods-christelijke bodem*. In die traditie wel.

Heb je denk je, aan het eind van dit interview, nog iets toe te voegen?

3.26. ja eh..... ik noem zo die driehoek. De aandacht zit er ook in he. Maar wat daar ook heel erg aan verbonden is, vanuit die theorie wil ik steeds meer werken....Daar ben ik ook heel erg nauw me in aan het verdiepen, dat is de theorie van Andries Baart, de *presentie theorie* die ken je misschien? Het er zijn.

3.27. Hij vraagt het mij. Dat betekent dat ik er ook *mág zijn*. Maar er ook bij gevraagd wordt. Misschien kan ik hem niet helpen in zijn hulpvraag op zich. Ik ben ook *niet de Messias*. Dat is ook heerlijk als je dat niet hoeft te zijn, die is er namelijk al. Maar dat je er wel *kunt zijn*, in die presentie theorie. Dat vind ik zo'n sterke kracht.

3.28. Stel je voor, er is niemand meer aan wie hij deze vraag voor kan leggen. Niet aan zijn kinderen, durft het misschien niet meer. Hij is nog niet aangeland voor zijn God dat moet nog gebeuren, hij is nog onder de mensen. Hij moet met iemand misschien wel over deze dingen spreken. En ook al zou hij het me 10 keer vragen, en zou ik er 10 keer niet het gewenste antwoord maar het eerlijke antwoord op geven, maar je kan wel naast hem staan, terwijl hij deze vragen stelt. En dat vind ik de *presentietheorie*. *Dat je er dus niet voor wegloopt*. En dat is een van mijn basisprincipes....

Ja je loopt er niet voor weg. Het kan zo erg niet zijn dat ik het niet meer kan. Want hij heeft het namelijk...hij lijdt namelijk onder deze situatie. En op basis van die eerdere grondslag die drieslag, kan ik niet zeggen: ik ben daar niet present. Al kan ik ook niet wat hij wenst, ik kan wel present zijn. Die theorie die vind ik groot en waardevol. Of ik het altijd kan is vers twee, maar het is wel het *streven*. Want wie kan er nou altijd zijn maar dat is wel het streven..

3.29. Al vertelt iemand voor de 50e keer zijn pijn, en niemand luistert meer, dan heb ik er nog naar te *luisteren, vanuit mijn functie en ook vanuit mijn..... eigenheid*.

Anders... ben ik voor mijn gevoel niet *authentiek* en niet professioneel meer.....

3.30. Ja dit is een gebied waar ik nog mee aan het werk ben, die presentie theorie. Die sprak me heel erg aan en ik ben daar al een paar jaar mee aan de gang en als je vraagt naar de *grondslag* dan durf ik dit nu wel noemen. Dat het me dierbaar is die *presentie theorie*.

3.31. En ik kom niet tot het einde van de *hulpvraag*. De oplossing is denk ik misschien wel niet eens te geven. *Ik moet de weg gaan met hem* zeg maar. Ik kan nu niet zeggen dát zou ik doen. Punt. Dat is me niet mogelijk. De tijd is mijn vriend. Ik zou daar mee verder willen gaan. Maar goed zoals ik het je heb verteld.

3.32. Wat betreft die symbolen en rituelen. *Als hij het zelf zou vragen*, misschien *bidden* om kracht, dan zou ik wel met hem bidden. Dan zou ik vragen waar wilt u voor bidden. Ik ben daar terughoudend in. Altijd in de vragende vorm.

Je kunt ook te gemakkelijk een troostwoord geven.

Vragen: kent hij zelf psalmen die hem kunnen helpen op dit moment. Of woorden in hem zelf...

Laat het van de ander zijn. Ander is de hoofdpersoon.

Er is al messias genoeg. *Ik hoef niet meer te redden*.

3.33. Bij de vraag; een korzelig gevoel: de geestelijk verzorger kan het opknappen. Je doet er alleen maar kwaad mee. *Bij hém leggen*. Zou u het zo met uw eigen kinderen kunnen bespreken? Dan laat je hem hoofdpersoon zijn. Je laat hem daarbij ook in zijn waarde. Je doet beroep op zijn coping. Wel erbij zijn vanuit eigen authenticiteit.

INTERVIEW 4

Hoe zou jij reageren als geestelijk verzorger in deze situatie als je deze vraag zo van deze meneer voorgelegd krijgt?

4.1... Ik zou gewoon eerst inderdaad met hem gaan kennismaken en.... wat ik altijd doe is dat *levensverhaal*... beginnen bij de hoe iemand zijn leven geleefd heeft, kijken *hoe hij dat verhaal vertelt*.

4.2a. ik probeer *mensen* altijd wel *in hún waarde*, letterlijk dan ook, *te laten*,

4.2b. maar als die, deze meneer lijkt er zelf geen last van te hebben behalve dan dat hij naar zijn kinderen een soort spijt en verdriet en angst voelt zeg maar, maar naar zichzelf.... dat zou ik dus onderzoeken. Hoe kijkt hij zelf dus naar dat einde.... en je hebt het er dan over dat hij *voor God* komt te staan. Hoe is dat *voor hemzelf*. Dus dat stuk zou ik met hem gaan onderzoeken in zijn leven en zijn geloof. En vervolgens zijn *rol als vader naar kinderen* en dat ook *in een bredere context zetten*. Ik denk dat ik die twee stukken zou gaan onderzoeken met hem, dat is mijn eerste antwoord.

4.3a. Ik zou nu niet helemaal precies kunnen aangeven hoe dat gaat, omdat *zijn verhaal* daarin wel *leidend is*.

4.3b. Ik zou nu niet helemaal precies kunnen aangeven hoe dat gaat, omdat zijn verhaal daarin wel leidend is. Als er bij hem op een gegeven moment echt stukken naar voren komen dat hij zélf echt heel angstig is of.... laten we even bij die angst blijven dan, dan zou ik wel *met een soort tegenover komen*.....met verhalen waarin een andere God dan een strenge God of een straffende God naar voren komt, maar *meer een God van ruimte en van liefde of zo*. Daar zou ik met hem naar op zoek willen gaan. Maar dat is *pas als hij daarmee zou komen*, zeg maar. De *cliënt is leidend*. Ja. Met ee ie (moet lachen).

Gaan er ook dingen door je heen waarvan je zegt die zou je niet doen?

4.4. ik zit even te denken aan: of ik *mezelf zou inbrengen als gelovig of ongelovig mens*. *Dat doe ik niet gauw*. Ik denk het gaat niet om mij, *het gaat om de ander*, het gaat om de *traditie waarin hij is..... heeft geleefd*.

4.5. ik noem weleens bijvoorbeeld dat *een traditie* is iets wat geworteld is en wortels hebben altijd weer water nodig, dus die hebben ook weer nieuwe voeding nodig, dus dat *mag ook veranderen en groeien*. Dus ik zou met hen *die ruimte*

willen onderzoeken, of hij dat zou willen.

4.6..... ik zou *niet recht tegenover hem gaan staan*, of zo, omdat ik denk dat ik daarmee zijn ruimte juist kleiner maak, terwijl ik graag *wil dat iemand juist ruimte ervaart*. Omdat dat voor mij ook iets met geloof nou ja weet ik veel te maken heeft. Van ruimte om te leven en adem.

4.7.Ik zou ook met hem willen zoeken van wat hem juist heeft *geïnspireerd* en wat hem *kracht* heeft gegeven. De liefde van zijn kinderen die tijdens het overlijden van hun moeder, het ziek zijn van zijn vrouw, dat ze hem hebben gesteund en zijn vrouw hebben gesteund. *Daarin zit voor mij een stukje van God. Dat zou ik wel benoemen.*

4.8.Ik kom mensen als meneer Benne ook wel tegen.....*En dat staat wel haaks inderdaad op wat...zoals ik ben opgevoed en.....* wat hebben mensen er soms ook een raar gebeuren van gemaakt met macht en angst uit niet weten, denk ik dan he..... waarom is dat ooit allemaal zo gebeurd, en laten we in godsnaam die andere kant gaan zoeken, naar de rijkdom en de waarde, naar de mooie dingen van die traditie zeg maar.... Dat vind ik dus sneu, dat iemand.... ik geloof daar dus echt helemaal niet in.

4.9.tegelijktijd denk ik dit is van hem ook *taal*. Wat is 'voor God staan'? Dat zou dus ik dus ook met hem gaan onderzoeken: hoe ziet u dat voor zich. *Wat betekent dat voor u* want ik zou het niet over mijn lippen krijgen hoor. Als ik zou weten dat ik mijn leven zou moeten afronden, weten dat ik zou komen te sterven, dan zou ik ook willen het zo goed mogelijk af is, zeg maar dat ik losse eindjes misschien nog aan elkaar heb kunnen knopen. Of als het niet lukt dat ik met de mensen, die het betreft zeg maar, dat je kunt accepteren dat die eindjes er dus zo los zijn, weet ik veel. Misschien is dat voor die meneer wel voor God staan. Ik noem dat heel anders. Dus dat zou ik ook willen onderzoeken wat betekent dat. Is dat echt.... staat daar een of andere boze of strenge persoon, die zegt van (vinger van pas op), dat heb jij niet goed gedaan. Of zit het wel meer op het filosofische vlak, maar gebruikt hij die taal, die natuurlijk zo ingeprent, ingeweven is.

Welke taal gebruik jij in zo'n ontmoeting en dan bedoel ik in de breedte, taal zoals je die verbaal kunt hebben, van rituelen of symbolen, non-verbaal...?

4.10..... ik zal zijn taal vanuit mezelf zo niet gebruiken, maar *hem wel bevestigen in zijn taal* en ik zal dat ook benoemen. *Dat mijn taal*, doordat ik jonger ben en iets anders werd opgevoed *anders zal zijn*. En daarbij zal ik ook *benoemen*. Dat sluit niet uit dat wij misschien toch wel hetzelfde bedoelen. Dus als hij het heeft over voor God komen te staan, dan zal ik dat gebruiken om te vragen wat hij daarmee bedoelt.

4.11a.Als ik in vieringen iets van God noem dan *heb ik het Eerder over eeuwige of Nabije* maar dat zal ik in zo'n gesprek zal ik dat *wel God noemen*, om daarin wel zo *dicht mogelijk bij hem te staan*.

4.11b.Ik zal *nooit de Heer of zo of Christus of zo*. *Dat krijg ik echt niet over mijn lippen*. Ook niet bij hem dat zal ik dus niet..... *dat kan ik dus vermijden* zonder dat dat voor hem, denk ik gemist wordt of zo denk ik... ik heb het nooit gehoord laat ik het zo zeggen, Dat mensen denken: hè...

Waar zit voor jou de crux van de spanning in zo'n situatie?

4.12.....ik denk de kleinheid van de mens..... binnen dat geloof, die ik meen te zien bij hem, terwijl hij zich misschien niet zo voelt, maar dat weet ik niet. Dus die *kleinheid, die beperktheid*.....die *haaks staat tegenover mijn opvatting dat een mens vrijuit mag leven en ademen*.....Dat is voor mij de kern van het spanningsveld.

Hoe zou je nu handelen bij een eventuele grens?

4.13.Een grens zou misschien zijn dat meneer Benne en ik, dat hij bijvoorbeeld *mij helemaal zou willen meenemen in zijn verhaal* of zo door tegen mij zou zeggen jij komt ook op die manier voor die God te staan of zo. Dat zou voor mij misschien een grens zijn daarbij ik *mezelf in zou moeten brengen, dat ik dat niet geloof zeg maar op die manier*. Maar dat vind ik ook welhet lastige is dat die taal zo belangrijk is.....ik ga nog even zoeken naar een andere grens hoor....

Betekent dat dat je eigenlijk zegt ik kom zelf niet zo gauw een grens tegen?

4.14.Nou, die spanning voel ik duidelijk regelmatig, dus denk ik dat die grens er ook wel ergens moet zijn..... maar..... *als iemand alleen maar hel en verdoemenis kan preken*, zeg maar, *daar kan ik echt helemaal niks mee* (duidelijke intonatie!). Dat zou voor mij wel een grens zijn, maar dat gebeurt niet in deze casus.

4.15.Even een ander voorbeeld. Laatst was ik bij een mevrouw die terminaal was. En zij was een aantal jaren geleden, zij komt uit dezelfde traditie zeg maar, per ongeluk, eigenlijk tegen haar wil aanwezig geweest bij de euthanasie van haar broer. Zij was dus echt bang dat zij daarom veroordeeld zou worden op het moment dat zij zou komen te overlijden. Ze zei tegen mij: jullie geestelijk verzorgers hebben gewoon veel te makkelijk praten. Iedereen zegt maar van ppppp, het valt allemaal wel mee. Daar was wel een *soort grens denk ik tussen haar geloof, en ik zoals wij daar zaten*. En wat ik toen heb gedaan op een gegeven moment, is een *andere kant benaderd*, doordat ik benoemd heb dat zij er dus bij dat ontzettend moeilijke stuk van haar broer geweest is voor haar broer. Dus ik ben gaan zitten op die nabijheid en het er zijn. Iets van barmhartigheid, om dan wel weer in de bijbelse begrippen te blijven.... op die manier is die grens toch.....terwijl de grens er absoluut was, want ik dacht *hoe kún jezo geloven* zeg maar, zijn we toch weer die grens overgegaan of zo. Want toen zei zij: zo had ik het nog nooit bekeken. Want die broer had haar dus ook wel een beetje voor het blok gezet denk ik, maar goed, hij had haar dus wel graag erbij gewild. Zij had niet door..... dat weet je niet ik

ook niet hoe dat allemaal zit, of dat ze dat niet heeft willen horen dat weet ik niet.... dat op dat moment euthanasie plaats zou vinden. Maar toen zei zij dus zo heb ik het nog nooit gezien. En toen zei ik: *dat sluit het andere stuk niet uit, maar het staat er ook naast of zo. Dat mag er ook zijn. Dat mag God ook zien of dat heeft God ook gezien.* Dus dan probeer ik toch wel weer zo'n grens over te gaan denk ik om....

4.16. Wat ik denk ik heel graag wil is mensen de ruimte die ik zoek zeg maar, *dat mensen die ook ervaren.*

4.17. En tegelijkertijd denk ik... *wat ik gewoon niet wil is dat mensen klein en bang gemaakt worden.* Dat is een grens. *Dát wil ik niet. En ik weet niet of ik het bij het rechte eind heb,* Maar zo ben ik, *denk ik dan.* Ja ja. Dus dat is een grens.

4.18. *Rituelen* noemde je nog trouwens. Ja dat gebruik ik af en toe wel, dus dat zou ik hier ook..... Dat zou kunnen..... maar dat kan ik ook pas als ik, dat *moet er wel iets van wederzijds contact zijn*, want anders werkt het voor mij niet..... Ik zou het heel mooi vinden als die kinderen op een gegeven moment ook aanwezig zouden kunnen zijn bij die vader en met elkaar van tevoren daar een keer over hebben, of je, of je toch die *verbondenheid* die ze met elkaar hebben, en ook de pijn van die vader en zijn angst of zo te benoemen in een of ander ritueel, en hoe. Nou ja, dat moet ontstaan denk ik ook, maar.... de kinderen zouden iets kunnen vertellen over wat zij van hun vader en moeder hebben gekregen. Wat voor hen richtinggevend is in het leven. En misschien zal op dat moment ook blijken.... dat dat inderdaad ook anders is dan het oude geloof van die vader maar dat die vader misschien toch kan zien dat dat ook goed kan zijn of zo..... iets met licht, misschien voor hem een psalm of een bijbeltekst of zoiets, bloemen weet ik veel. Zoiets zou kunnen, *om wat van hen samen is en ook wat daarin moeilijk is om dat te benoemen*, zodat dat voor iedereen gelijktijdig is, zoiets, om het wel te benoemen, dat het speelt. En dat er toch een kring is, waarin dat ook is, zoiets. ja. ik ben wel van die rituelen.

Wat ligt aan je handelen ten grondslag?

4.19. Nou ik zeg altijd dat ik *hermeneutisch werk*.... Mijn filosofie is dat een *mens altijd een verhaal vertelt met een bepaalde bedoeling*, bewust of onbewust, maar wel zoals ik dit nu aan jou vertel zal ik dit morgen op een andere manier aan jou vertellen en aan iemand anders zal ik het ook weer anders vertellen en *dáárin zit betekenis. Die probeer ik te zoeken.* En ik probeer ook altijd in dat verhaal de verschillende lagen te onderzoeken en die bloot te leggen. Ik doe dat niet maar ik probeer vragen te stellen, of uit te nodigen zodat de ander dat kan ontdekken zeg maar en van daaruit, ik geloof erin dat al vertellend dat er betekenis gevonden kan worden, of dat je betekenis kunt toekennen... en daarin zit voor mij iets van zin en dat hoop ik, betekenis.

4.20. Dat mensen *gehoord worden* door een ander maar eigenlijk ook door zichzelf en *tot een soort zelf verstaan komen*, en zich ook *gedragen of ingebed mogen voelen of weten in een groter geheel.* En dat grotere geheel kan geloof zijn of je familie of natuur of een politieke partij, weet ik veel, iets wat overstijgend is, en waaraan jij ook je betekenis en zin ontleent of zo. Dat je een uniek persoon bent en toch niet losstaat van anderen. Dat je die *verbinding en betekenis vindt.* dus dat hoop ik.

4.21. En ik kom natuurlijk vaak in contact met mensen op een moment dat zij, dat wat weg is of kapot, en ik gebruik.. in mijn..... ik gebruik de vaak het *beeld van een mantel, een levensbeschouwelijke mantel*, die ieder mens heeft, met een buitenkant en een binnenkant. En die binnenkant daar kom je bij die losse draden en zo, die mantel wordt steeds maar weer geweven en soms zitten daar ook kapotte stukjes in, soms mogen die er ook zijn en soms wil je die aan elkaar knopen. Om dat te ontdekken, al pratend, of lezend of in stilte of zingend, om..... om dat gewoon ook te kunnen zien en die mantel dan toch weer om te kunnen slaan ook al is die misschien op een gegeven moment een beetje anders geweven of anders van kleur geworden. Dat hoop ik, dat mensen dat kunnen. Ja.

4.22. En bij de palliatieve unit staat heel vaak als zorgdoel natuurlijk de heer of mevrouw komt tot afronding van leven, en dan is het ook, ja *ook toch weer die jas*, die op dat moment misschien wel ergens daar ligt. Kijken of er nog weer iets van gemaakt kan worden of dat het anders moet, en dat *hele levensverhaal*....., jij je hoeft niet een hele levensverhaal door natuurlijk maar kijken of er bepaalde stukken, om te kijken waar de betekenis lag en ligt, de kracht en het verlies en het verdriet en het afscheid, en het loslaten en het willen vasthouden. Dat je het *allemaal mag benoemen is al,die ruimte is denk ik al waardevol.*

4.23. Ik heb dus niet echt.... ik denk aan *Ricoeur met zijn verhaallagen* en zo, aan *Baart met zijn presentie*, (zucht).... en als ik naar, ...soms maak ik ook wel *gebruik van bijbelverhalen* of zo. En ook daarin zoek ik dan naar lagen en betekenissen.

4.24. Nú heb ik een meneer die wil graag euthanasie. Die heeft het met mij helemaal niet over die euthanasie, en ik ben nou twee keer bij hem geweest, dat hij thuis een blocnote had met allemaal vragen over geloof. Dus ik mocht van hem zijn vrouw vragen om die blocnote mee te nemen. Inderdaad die lag vrijdag in zijn nachtkastje, echt prachtig. Het begint met verhalen over.... de scheppingsverhalen aan de linkerkant. Er was niets en Gods geest zweefde over de wateren. Heeft hij daarnaast staan: niets? Gods geest en wateren. Er was dus wel wat! Weet je, zo. Daar vertel ik dan wel over, *scheppingsverhalen* dat er meerdere zijn, dat is ontstaan, waarom het op is geschreven. Toen heb ik ook wel de link gelegd naar dat het scheppingsverhaal in de ballingschap opgeschreven is, en dat je als je ver van huis bent daar behoefte aan krijgt aan vastigheid. *En dat trek ik dan door naar zijn leven.* U bent nu ook misschien wel heel ver van letterlijk van uw huis maar ook van zoals u uw leven wilt leven. Weet je, zo zet ik dat dan in zeg maar. Ja.

4.25. ik ben niet zo van de theorie. Ik lees ontzettend veel maar ehik zou wel weer willen studeren om nieuwe methoden en zo..... ja.... ik denk dat ik alles ondertussen wel een *soort eigen model* heb gemaakt.

4.26. Ik doe dit *niet zonder al die voeding en die theorie*. Ik geloof dat je dat wel nodig hebt, en tegelijkertijd denk ik ook dat er *een heleboel in je als mens zit*. Dat heb je of dat heb je niet denk ik. Maar ook wel het vermogen om op een bepaalde manier ook *boven de verhalen te kunnen staan*.... daar goede vragen... *actief te kunnen luisteren*, enz. ja...

Heb je op dit moment nog iets dat je toch nog gezegd wil hebben? Terugkijkend op die casus?

4.27..... Nou over die *spanning* rondom deze casus. Ik heb nog niet gezegd dat ik ook wel eens denk *o help* of zo.

En dat ik ook wel eens benoemd heb dat ik ook wel eens graag een geestelijk verzorger naast me wil hebben die in diezelfde traditie staat of zo want wat zou hij of zij dan zeggen. Dat weet ik dus niet. Daar ben ik eigenlijk wel benieuwd naar. Dat ene kant benieuwd, nieuwsgierig, en aan de ander kant dat zou het ook wel makkelijk zijn....

Ik vind het af en toe ook wel heel ingewikkeld. Soms merk ik dat ik het ook wel lastig vindt om om dan vol te houden zeg maar. *Ik wil de ander ook niet tekort doen, en soms merk ik ook allergie bij mezelf gewoon*.

4.28. Ik zei dat ik hermeneutisch werk. Ik gebruik ook wel eens het woord *majeutisch*, de vroedvrouw, dat je een verhaal geboren kan laten worden. Dat vind ik zelf altijd wel.....wij moesten bij ons afstuderen zoeken naar een soort beeld of zo. De pastor de herder. Ik voel me niet herder. Soms zeg ik wel ik ben wel hoedster van *verhalen* dat wil ik dan wel weer mooi, maar dat majeutische, dat geboren laten worden, dan is het ook weer van, *in de beslotenheid dat het weer ruimte krijgt* Of zo in de juiste betekenis zoals het bedoeld is of die je zelf eraan toe wilt kennen of zo. Dat wou ik nog even zeggen, dat is voor mij belangrijk beeld.

BIJLAGE IV

TWEE CHASSIDISCHE VERHALEN⁹³

In de woestijn ontmoette Mozes een herder. Een dag lang trokken ze samen op en Mozes hielp de herder met het melken van zijn geiten. Aan het eind van de dag zag Mozes dat de herder zijn beste melk in een houten kom goot en die vervolgens op een platte steen plaatste, een eindje verderop. Mozes vroeg de herder waarom hij dat deed en de herder gaf ten antwoord: 'Deze melk is voor God'.

'Dat begrijp ik niet goed', zei Mozes. 'Zou je mij dat kunnen uitleggen?'

De herder zei: 'Ik neem altijd het beste deel van mijn melk als een geschenk voor God.'

Mozes, wiens geloof veel meer gevormd en ontwikkeld was dan dat van de naïeve herder, vroeg: 'En drinkt God de melk ook?'

'Ja,' gaf de herder ten antwoord, 'hij drinkt de melk.'

Mozes zag zich genoodzaakt de herder enig onderricht te geven en hij legde hem uit dat God louter geest is en dus geen melk drinkt. Maar de herder hield vol van wel, en ze konden het niet eens worden. Ten slotte zei Mozes tegen de herder dat hij zich maar achter de bosjes moest verstoppen om te zien of God werkelijk melk drinkt. En na dit gezegd te hebben, trok hij een eindje de woestijn in om er te bidden.

De herder verstopte zich in het struikgewas, de avond daalde, het werd licht, en in het licht van de maan zag de herder hoe een kleine vos uit het duister tevoorschijn kwam, hij keek naar rechts, hij keek naar links, en liep toen regelrecht naar de melk die hij opdrank, om vervolgens weer in de woestijn te verdwijnen.

De volgende morgen ontmoetten Mozes en de herder elkaar weer. De herder was bedroefd en terneergeslagen.

'Wat is er met je?', vroeg Mozes.

'Je had gelijk', zei de herder, 'God is louter geest en hij wil mijn melk helemaal niet.'

Mozes was verbaasd. Hij zei: 'Ik begrijp niet waarom jij daar zo bedroefd over bent. Je moet juist blij zijn, want je weet nu iets meer over God dan je vroeger wist.'

'Ja, dat is wel zo,' zei de herder, 'maar het enige wat ik had om God mijn liefde te betonen, is me nu ontnomen.'

Mozes begon het te begrijpen. Hij trok zich terug in de woestijn en bad er vol overgave. Die nacht zag hij een visioen. God sprak tot hem en zei: 'Mozes, het was niet goed wat jij deed. Het is zeker

⁹³ Deze verhalen, bewerkt en verteld door Nico ter Linden, zijn opgenomen in het boekje *Op verhaal komen – religieuze biografie en geestelijke gezondheid*, een uitgave van KSGV Tilburg (2006) met bijdragen van A. van Heeswijk, N. ter Linden, R. van Uden en H. Zock

waar dat ik louter geest ben. Niettemin aanvaardde ik steeds met dankbaarheid de melk die de herder mij schonk om mij zijn liefde te betonen. Maar omdat ik louter geest ben en dus geen voedsel nodig heb, deelde ik die melk graag met die kleine vos, die er zo dol op is.'

Een miniverhaal:

Rabbi Bunam zei eens: 'Als op de sabbat mijn kamer vol mensen is, valt het mij moeilijk woorden van de leer te spreken. Want een ieder heeft zijn eigen leer nodig en ieder moet in zijn eigen leer volmaakt worden en wat ik aan allen geef, is niet wat ik aan elk van hen zou moeten geven.'